

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ GÖMRÜK SİYASƏTİ
VƏ İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARININ SƏMƏRƏLİ TƏŞKİLİ
MƏSƏLƏLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Yariyev Samid Niyaz oğlu

BAKI – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**
“__” _____ **2022-ci il**

“KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ GÖMRÜK SİYASƏTİ
VƏ İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARININ SƏMƏRƏLİ TƏŞKİLİ
MƏSƏLƏLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401-Dünya iqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər

Qrup: 806

Magistrant: Yariyev Samid
Niyaz oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.ü.f.d., dos. Balabəyova Nərminə
Şıxaməddin qızı

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d., dos. Nəcəfova Kəmalə Akif qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

Elm andı

Mən, Yariyev Samid Niyaz oğlu and içirəm ki, “Koronavirus pandemiyası şəraitində gömrük siyasəti və idxal-ixrac əməliyyatlarının səmərəli təşkili məsələləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

KORONAVİRUS PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ GÖMRÜK SİYASƏTİ VƏ İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARININ SƏMƏRƏLİ TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Koronavirus pandemiyası bütün dünyanı təsiri altına almış, iqtisadiyyata ağır zərbə endirmişdir. İki ildir ki davam edən COVID-19-un fəsadları 2021-ci ilin ikinci rübündən etibarən aradan qaldırılmağa başlanılmışdır. Buna görə də, koronavirus pandemiyasının ilk dövrlərindən bu günə qədər olan vəziyyətinin təhlili beynəlxalq aləmdə ölkələrin yaşanabiləcək digər pandemiya xaoslarından daha sağlam çıxmasına kömək edəcəkdir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın əsas məqsədi koronavirus pandemiyasının gömrük siyasətinə təsirinə təhlil edilməsi, qarşıya çıxan problemlərin həlli yollarının qiymətləndirilməsidir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı statistik təhlil metoduna, sistemli və müqayisəli təhlil metoduna yer verilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat zamanı beynəlxalq qurumların illik hesabatlarına, statistik məlumatlarına, elmi araşdırmalara yer verilmiş, qarşıya qoyulmuş problemin təhlilində istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatda təhlil edilən hadisələr koronavirus pandemiyası çərçivəsindən təhlil edilərkən qeyri-sabit vəziyyətin mövcudluğu, ölkələrdəki kaos vəziyyətinin qeyri-müəyyən olması araşdırmanın aparılmasına təsir etmişdir. Bununla bağlı olaraq əldə olunan nəticələrin cari vəziyyəti əks etdirilməsi ilə bağlı çətinlik yaratmışdır ki, bu da tədqiqatın əsas məhdudiyyətidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Pandemiya ilə birgə rəqəmsal proseslər daha da sürətlənmiş, gündəlik həyatımızın bir parçasına çevrilmişdir. Əslində koronavirusdan əvvəl də rəqəmsallıq müasir dövrümüzün əsas müzakirə mövzusu idi. Lakin koronavirus ilə birgə artıq məcburi xarakter almış, insanlar rəqəmsal həyatı mənimsəmiş, idxal-ixrac əməliyyatlarında səmərəliliyi təmini səviyyəsi yüksəlmiş, yeni bir baxış qazanmışdır.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Əldə edilən nəticələr digər ailə müəssiləri və ya da fərdi araşdırmalar zamanı aparılan təhlillərdə istifadə olunması üçün əhəmiyyətli yer tutur.

Açar sözlər: Koronavirus pandemiyası, gömrük siyasəti, idxal-ixrac, rəqəmsallaşma.

CUSTOMS POLICY AND EFFECTIVE ORGANIZATIONAL PROBLEMS OF IMPORT-EXPORT OPERATIONS IN THE CONTEXT OF CORONAVIRUS DISEASE

SUMMARY

The actuality of the subject: The coronavirus pandemic has affected the entire world and hit the economy hard. The complications of COVID-19, which has been going on for two years, will be eliminated in the second quarter of 2021. Therefore, an analysis of the situation of the coronavirus pandemic from its earliest days to the present will help countries to emerge from the chaos of other pandemic chaos in the international arena.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of the study is to analyze the impact of the coronavirus pandemic on customs policy, to assess the solutions to the problems.

Used research methods: The method of statistical analysis, systematic and comparative analysis method was included in the research.

The information base of the research: During the research, the annual reports of international organizations, statistics, scientific research were included and used in the analysis of the problem.

Restrictions of research: The unstable situation in the analysis of the events analyzed in the context of the coronavirus pandemic and the uncertainty of the chaos in the countries influenced the study. In this regard, it is difficult to reflect the current situation with the results obtained, which is the main limitation of the study.

The novelty and practical results of investigation: With the pandemic, digital processes have accelerated and become part of our daily lives. In fact, even before coronavirus, digital was the main topic of discussion in our time. However, with coronavirus, it has become mandatory, people have mastered digital life, the level of efficiency in import-export operations has increased, and a new perspective has been gained.

Scientific-practical significance of results: The findings are important for use in analysis by other family businesses or individual surveys.

Keywords: Coronavirus pandemic, customs policy, import-export, digitalization

AI	Süni İntellekt
AMIS	Kənd Təsərrüfatı Bazarı Məlumat Sistemi
APIS	Qabaqcıl Sərnişin İnformasiya Sistemi
ATS-G	Avtomatlaşdırılmış Hədəf Sistemi-Qlobal
BLS	Əmək Statistikaları Bürosu
CARM	Qiymətləndirmə və Gəlir İdarəetmə
CBIC	Dolayı Vergilər və Gömrük Mərkəzi İdarəsi
CBSA	Kanada Sərhəd Xidmətləri Agentliyi
CES	Kanada İxrac Hesabat Sistemi
CITES	Convention on International Trade in Endangered Species
CPI	İstehlak qiymətləri indeklərini
EAEU	Avrasiya İqtisadi Birliyi
GDVC	Vyetnam Gömrük Baş İdarəsinin
GRNAS	Gömrük Prosedurlar və Nəzarətinin Avtomatlaşdırılması Sistemi
IIB	Beynəlxalq İnvestisiya Bankı
NESSCAP	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Asiya və Sakit Okean üçün İqtisadi və Sosial Komissiyası
OCR	Optik Xarakter Tanınması (Optical Character Recognition)
PDCC	Mərkəzi Amerika Rəqəmsal Ticarət Platforması
PITA	Gömrük Texnoloji İnteqrasiyası Layihəsi
PPE	Şəxsi mühafizə avadanlığı (Personal Protective Equipment)
RFID	Radiotezliklərin identifikasiyası sistemləri
TFA	Ticarətin Asanlaşdırılması Sazişi
UAS	Pilotsuz Təyyarə Sistemi
UNCTAD	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf Konfransı
UNECE	Avropa İqtisadi Komissiyası
UN/CEFACT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarətin Asanlaşdırılması və Elektron Biznes Mərkəzi

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ	9
I FƏSİL.	GÖMRÜK SİYASƏTİ VƏ BEYNƏLXALQ TİCARƏTİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI.....	12
1.1.	Gömrük siyasətinin yaranma səbəb və məqsədlərinin nəzəri - metodoloji əsasları.....	12
1.2.	Sənaye çevrilişindən sonra beynəlxalq ticarət və gömrük siyasəti.....	18
1.3.	Azərbaycanın gömrük sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunluğu.....	26
II FƏSİL.	KORONAVİRUS (COVID-19) PANDEMİYASI DÖVRÜNDƏ GÖMRÜK SİYASƏTİNİN VƏ İDXAL- İXRAC ƏMƏLİYYATLARININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	33
2.1.	Dünyada Koronavirus (Covid-19) pandemiyasının gömrük siyasətinin reallaşdırılmasına təsirinin təhlili.....	33
2.2.	Koronavirus pandemiyası şəraitində gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətləri.....	35
2.3.	Koronavirus (Covid-19) pandemiyası dövründə idxal-ixrac əməliyyatlarında yaranan problemlərin səmərəliliyə təsirinin qiymətləndirilməsi.....	44
2.4.	İdxal-ixrac əməliyyatlarına təsir edən amillərin iqtisadiyyatın inkışafındakı rolunun təhlili.....	49
III FƏSİL.	İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARINDA KORONAVİRUS PANDEMİYASI ZƏRƏRLƏRİNİN ARADAN QALDIRILMASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	60
3.1.	Ümumdünya Gömrük Təşkilatının koronavirus pandemiyası dövründəki rolu.....	60
3.2.	Xarici ölkələrin koronavirus pandemiyası ilə mübarizə mexanizmləri.....	63
3.3.	Koronavirus pandemiyası şəraitində idxal-ixrac əməliyyatlarının səmərəli təşkili.....	75
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	78
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI	81
	Şəkillərin siyahısı.....	89

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Keçdiyimiz il gözlənilməz bir fəlakət meydana gəlmiş, koronavirus (COVID 19) pandemiyası ortaya çıxmış və bütün dünyanın bir nömrəli mövzusunə çevrilmişdir. Lakin dünya birinci dəfə bu tip bir problemi yaşamır. Artıq bir neçə dəfə bu cür sınaqlardan keçmişdir.

Keçmiş pandemik hadisələrə baxdıqda görürük ki, bu gün yaşadığımız pandemiya digərlərindən çox fərqlidir. Əlbəttə ki, bunun bir çox səbəbləri vardır. Birincisi odur ki, biz artıq dördüncü sənaye dövrünü yaşayırıq. Bununla yanaşı həyat keçmiş ilə müqayisədə texnologiya, idarəetmə, iqtisadi mexanizmlər tamamilə dəyişmiş və rəqəmsal bir dünyaya çevrilmiş, bütün bizi əhatə edən mühit, proses və hadisələr öz sürətini artırmışdır. Bununla bağlı olaraq sürət əsrində qarşımıza çıxan bu virus da əvvəlki təcrübələrdə olduğu kimi deyildi, o da dördüncü sənaye inqilabının xüsusiyyətlərini almışdı.

Daha əvvəl bu cür xəstəliklərlə bağlı tətbiq olunan mexanizmlər bu gün koronavirus pandemiyasında demək olar ki cavabsız qaldı. Bunun səbəbi hadisənin gözlənilməz və kifayət qədər təcrübə edilməyən olması idi. Təcrübəyə əsaslanmayan qərarların qəbulu ilə birgə gələn nəticələrin müvəffəq olma ehtimalı zəif, risklər isə bir o qədər yüksəkdir.

Koronavirus pandemiyası həyatın hər sahəsində özünü göstərərək asanlıqla həll edilə bilinməyəcək problemlər yaratdı və yaratmağa da davam edir. Bir çox kiçik və orta müəssisələrlə yanaşı, böyük müəssisələr bu dövrdə böhrana uğradı, ölkələrin iqtisadi fəaliyyəti güclü zərbə aldı. Koronavirusun daima mutasiyaya uğraması problemin bir dəfəlik həll edilməsini çətinləşdirməklə bərabər iqtisadiyyatın, həyatın özünü bərpa etməsinə də mane olur.

Koronavirusla birgə ciddi problemlərlə qarşılaşan əsas sahələrdən biri də gömrük və beynəlxalq ticarət sferasıdır. Virusla birgə sərhədlərin bağlanması idxal və ixraca bir başa təsir etməklə, onunla bağlı olan bir çox sahələr kimi beynəlxalq ticarətin də tənzimlənmə bilməməsinə gətirib çıxarmış, böyük bir qeyri – müəyyənliyin yaranmasına səbəb olmuş, daima davam edən bir iqtisadi çarxın içində həyatın dayanmasına səbəb olmuşdur. Təbii ki, iqtisadi fəaliyyətləri qismən dayandırmaq,

bu çarxın da dayandığını göstərmir, çünki təlabat hələ də var, həyat öz axarı ilə gedir və dayandığın hər saniyədə əslində geridə qalmış sayılırsan.

Bu iki ildə artıq dünya bir çox sınaqlardan keçmişdir və artıq virusun yaratdığı neqativ hallara cavab vermə mexanizmi sürətlənmişdir. Bu tədqiqat da məhz beynəlxalq alqı-satqı əməliyyatlarının və gömrük siyasət mexanizmlərinin pandemiya dövründə mübarizə mexanizmlərinin araşdırılması və mexanizmlərin müvəffəqiyyətlik səviyyəsinin və səmərəliliyinin təşkil edilməsinin təhlili edilməsi və nəticələrin ümumilləşdirilməsinə istiqamətlənmişdir. Çünki bizi əhatə edən dünyanın iki ildir ki əsas mövzuna çevrilmiş bu problemin izləri hələ uzun illər qalacaqdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Bu tədqiqatı müəssisələrdə qərarların qəbul edilməsinin səmərəliliyinə təsir edən amillərin və müasir metodların tətbiqi ilə bağlı məsələlərə toxunulmuş və tədqiqat aparılmışdır. Qoyulmuş problemlə bağlı xarici ölkə alimləri və mütəxəssisləri tərəfindən öyrənilmiş və ona dair tədqiqat işləri aparılmış, monoqrafiyalar yazılmışdır. Eyni zamanda bir çox məqalələrdə də bu məsələyə toxunulmuş və təkliflər irəli sürülmüşdür. Ölkə alimləri tərəfindən də bu mövzu müəyyən aspektləri ilə bağlı tədqiqat işlərinə rast gəlinir, lakin çox geniş miqyaslı olmamaqla bərabər tədqiqatların əsas predmeti olmamışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifəsi koronavirus pandemiyasının beynəlxalq ticarətlə birgə gömrük siyasətinə təsirinin təhlil edilməsi, qarşıya çıxan problemlərin həlli yollarının araşdırılması, səmərəliliyin təşkili məsələlərinin öyrənilməsidir.

Tədqiqatın obyekt və predmeti: Tədqiqatın obyekt Azərbaycan Respublikasının Gömrük komitəsi və digər səlahiyyətli qurumlar, eyni zamanda da bir çox xarici ölkələr və onların gömrük orqanları, tədqiqatın predmeti isə həmin orqanların koronavirus pandemiyası şəraitində fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi istiqamətləri, siyasətləri və bu ölkələrin pandemiya dövründəki idxal-ixrac əməliyyatlarıdır.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı müqayisəli təhlil, sistemli analiz kimi metodlardan tədqiqatın gedişatında bir çox istiqamətlərdə yer verilməsi planlaşdırılmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat zamanı bir çox statistik göstəricilərə, beynəlxalq jurnal və dərgilərin illik hesabatlarına, elmi araşdırmalar və məqalələrə yer verilmiş və təhlil zamanı istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın əsas məhdudiyyəti bundan ibarətdir ki, bir çox ölkə gömrük mexanizminin IV sənaye inqilabı dövründə təcrübəsinin olmaması ilə bağlı olaraq formalaşdırılmış mexanizmlərinin olmaması və bununla bağlı nəzəri məlumatların olmamasıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Koronavirusun həm gömrük siyasətinə təsiri, həm də idxal-ixrac əməliyyatlarının üzərində köklü dəyişiklik yaratması bu dissertasiya işinin tədqiq edilən mövzu başlıqları olmuşdur və aşağıdakı istiqamətlərdə elmi yenilik əldə edilmişdir:

- Koronavirus (Covid-19) pandemiyasının gömrük siyasətinin reallaşdırılmasına və gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinə təsiri;
- Koronavirus (Covid-19) pandemiyasının idxal-ixrac əməliyyatları zamanı yaranan problemlərin və idxal-ixrac əməliyyatlarının səmərəliliyə təsirinin öyrənilməsi
- Koronavirus pandemiyası zamanı gömrük siyasətinin və idxal-ixrac əməliyyatlarının təkmilləşməsi.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Bütün dünya üçün yeni olan bir pandemiya şəraitinin nəticələrinin gömrük siyasəti üzrə aparılan təhlillər gələcək araşdırmalar üçün nəzəri məlumatların genişlənməsində və bunla bağlı məhdudiyyətin aradan qaldırılmasında əhəmiyyətli olacağı düşünülür.

I FƏSİL. GÖMRÜK SİYASƏTİ VƏ BEYNƏLXALQ TİCARƏTİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Gömrük siyasətinin yaranma səbəb və məqsədlərinin nəzəri - metodoloji əsasları

Gömrük illərdir ölkələr üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Dövlətlər üçün gömrük yolu ilə alınan vergilər həmişə mühüm gəlir mənbəyi kimi görülmüş və ilk əsrlərdən bu günə qədər ticarətə nəzarət etmək istəyi olmuşdur.

Biz qloballaşmanı müasir bir fenomen kimi düşünməyə meylli olsaq da, azad ticarət zonalarından tutmuş rüsum dərəcələrinə qədər onun fəaliyyətinin xarakterik əlamətləri minilliklər boyu olmuşdur. Gömrük fəaliyyətinin sübutları Qədim Yunanıstan limanlarından tutmuş Böyük Çin Səddinə qədər bütün dünyada görülmüşdür.

Dəlillər göstərir ki, ticarət edilən mallar üzərində mürəkkəb nəzarət sistemləri və vergilər sənayeləşmədən çox əvvəl mövcud olmuşdur. Alimlər inanırlar ki, ilk gömrük rüsumları əslində könüllü idi və səyahət edən tacirlər tərəfindən suverenlərə "diqqətli" davranmaq üçün rüşvət kimi təklif edilirdi. Daha sonra zamanla bu rüşvət məcburi xarakter aldı. Bu, müəyyən bir krallıqda ticarət imtiyazı üçün alınan bir haqq olan "rüsum" adlanırdı.

Adət-ənənələr eramızdan əvvəl üçüncü minillikdə qədim Misir və Şərqin qədim inkişaf etmiş sivilizasiyalarında artıq mövcud olmuşdur. Vergi daxilolmaları dövlətin maliyyə ehtiyaclarını ödəməyə xidmət edirdi. Gömrük sözü yunanca "teloneum" (vergi) sözündəndir.

Bu gəlir üzərində suveren hüquq ilkin olaraq müvafiq kralla məxsus idi. Müəyyən bir zamandan sonra bunlar öz gömrük suverenliyini milli və şəhər gömrük rüsumlarını da əhatə edəcək şəkildə genişləndirildi.

İlk yazılı gömrük tarifi Palmirada (indiki Suriya) işlənib hazırlanmış və daşa həkk olunmuşdur və bu günə qədər Sankt-Peterburqda qorunub saxlanılır. Çox uzaq dövərə aid olmasına baxmayaraq, qədim tarif müasir dövərə uyğunlaşdırılmış sistemə

heyretamiz dərəcədə bənzəyir və dəvə, qul, yun və aromatik yağlar kimi mallar üçün xüsusi rüsum dərəcələrini ehtiva edir.

Daha sonra Qədim Romada peşəkar gömrük idarələri quruldu. Burada Palmiranın tarif divarına bənzər şəkildə, artefaktlarda (idxal edilmiş zeytun yağı qabları) tapılan ticarət məlumatlarında müasir gömrük bəyannamələri ilə demək olar ki, eyni olan yazılar var idi.

Orta əsrlərə qədər gömrük yığım məntəqələri adlanan yerlərdə yollardan, körpülərdən və liman obyektlərindən və ya bazar obyektlərindən istifadəyə görə pasport rüsumu və ya ticarət üçün qoruyucu rüsum kimi gömrük rüsumları tutulurdu (<https://borderbee.com/2016/05/20/brief-history-customs/> - A Brief History of Customs, 2016).

Gömrük siyasətinin dövlətlər tərəfindən ortaq bir siyasət olaraq həyata keçirilməsi ilk dəfə merkantilizmlə görülür. Merkantilizm feodal quruluşunun dağıldığı və yerində milli dövlətlərin qurulduğu siyasi dövr kimi qəbul edilmişdir. Bu dövrdən etibarən xarici ticarət profisitinin kapital yığılmasına səbəb olacağını nəzərə alaraq ixracın artırılmağına meyil çoxalmışdır. Digər tərəfdən, idxalın məhdudlaşdırılması və ya azaldılmasına əsaslanan müdaxiləçi xarici ticarət siyasəti də həmin dövrdə tətbiq edilirdi. Bu dövlətin qızıl və gümüş ehtiyatlarını artırmaq məqsədini daşıyırdı.

XVIII əsrin ikinci yarısından etibarən kənd təsərrüfatı istehsalının artması və sənayenin inkişafı ilə birlikdə xarici ticarət kəsirlərinin qarşısını almaq, xammal idxalı istisna olmaqla idxalı məhdudlaşdırmaq və ixracı təşviq etmək üçün zaman-zaman proteksionist siyasətlər kimi tanınan siyasətlər izlənməyə başladı. Bu yolla ölkədə kapital yığımının artırılması hədəflənirdi. Bu siyasətlərin təqibində gömrük giriş-çığışlarından da səmərəli istifadə edilmiş və yerli istehsalçının qorunması funksiyası yeni vəzifə kimi gömrük orqanlarına verilmişdi.

Bununla belə, XVIII əsrin ikinci yarısı merkantilizmin izlədiyi iqtisadi siyasətin tənqidinin getdikcə artdığı bir dövr olmuşdur. Bu tənqidlər dövlətin iqtisadiyyat və xarici ticarət siyasətinə müdaxiləsinə və proteksionizmə qarşı çıxan, əvəzində liberallaşmanın tərəfdarı olan “Fiziokratlar” tərəfindən edilirdi. Edilən tənqidlər bir çox qruplar tərəfindən dəstəkləndi və fiziokratların müdafiə etdiyi

iqtisadi siyasətlər XVIII əsrin əsas iqtisadi siyasətlərinə çevrildi. Fiziokratlar təbii iqtisadi nizamə, xarici müdaxilə olmayan və azad xarici ticarətə inanırdılar. Əsl sərvətin sənayedən deyil, torpaqdan gələcəyini iddia etsələr də, beynəlxalq ticarətdə proteksionizmdən əl çəkməyi müdafiə etdikləri üçün Klassik Liberalizmin əsasını təşkil etdilər.

17-18-ci əsrdə mütləqiyyət dövründə iqtisadi siyasətin təsiri altında maliyyə gömrük rüsumları ideyası daxili iqtisadiyyatı arzuolunmaz rəqabətdən qorumaq üçün qoruyucu tariflər kimi getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edirdi. Gömrük rüsumlarının yüksək olması səbəbindən ucuz xarici mallar bahalaşdı və ekvivalent yerli mallar bu yolla rəqabət qabiliyyətini saxladı.

Mürəkkəb, inkişaf edən bir filtr kimi gömrük anlayışının daha yeni konsepsiyası sənaye dövrünün əvvəlində, millətlərin milli sərvət üçün güclü bir vasitə kimi ixracı təşviq etdiyi zaman ortaya çıxdı. Ticarət artdıqca rəqabət də artırdı. Subsidiyalaşdırılan məhsullara qarşı kompensasiya rüsumu, satılmamış məhsula qarşı isə antidempinq rüsumu alındı. İxracın qarşısını almaq üçün qeyri-ciddi cəhdlər bir sıra ticarət müharibələrinə gətirib çıxardı ki, bu da daşımaları dayandırdı və iqtisadi böhranlarla nəticələndi (<https://borderbee.com/2016/05/20/brief-history-customs/> - A Brief History of Customs, 2016).

Həmin dövrlərdə ölkələrin inkişaf səviyyəsindən və sürətindən asılı olaraq gömrük siyasəti müxtəliflik təşkil edirdi. Buna misal olaraq Almaniya nümunəsinə baxaq.

Alman Gömrük İttifaqı. Vyana konqresi (1815) nəticəsində Prussiya 1818-ci ildə Prussiya Gömrük və Aksiz aktı ilə iqtisadi və maliyyə sistemini yenidən təşkil etdi. Rüsumların toplanması Prussiyanın xarici sərhədlərinə köçürüldü.

Vergi idarələrinin yaradılması. 1834-cü il yanvarın 1-də Almaniya Gömrük İttifaqının əsası qoyulması Alman Konfederasiyasının siyasi müxtəlifliyinin Prussiyanın rəhbərliyi altında gömrük dövlətinin kompakt iqtisadi birliyi ilə ziddiyyət təşkil etməsinə səbəb oldu. Zollverein mənşədi vahid iqtisadi bazar yaratmaq və fiskal və iqtisadi şərtləri birləşdirmək idi. 1869-cu ildəki vahid Vereinszollgesetz 1871-ci ildə imperiya qanununa çevrildi.

1879-cu ildə Bismark dövründə, xüsusilə ingilis mallarına qarşı gücləndirilmiş qoruyucu gömrük siyasəti yenidən tətbiq olundu. Bu təcrübə 1939-cu ildə Gömrük Aktı ilə əvəz olundu və bu qanun sonradan 1961-ci ildən Avropa vahid bazarının tamamlandığı 1994-cü ildə gömrük indeksinin tətbiqinə qədər tətbiq edildi. 1993-cü il yanvarın 1-də nəhayət Avropada bütün mallar üçün sərhədsiz vahid iqtisadi zona yaradıldı.

Bunun üçün ilk addım 30 oktyabr 1947-ci ildə BMT-nin himayəsi altında “Tariflər və Ticarət üzrə Baş Saziş, GATT”ın (General Agreement on Tariffs and Trade) bağlanması ilə atıldı. Məqsəd tariflər və ticarət maneələri olmadan dünya miqyasında mal ticarətini genişləndirmək idi. 1947-ci ildə bağlanan GATT, 1995-ci il yanvarın 1-də Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (World Trade Organization) ilə əvəz olundu. ÜTT (WTO) 1968-ci ildə bu istiqamətdə daha bir mühüm addım atdı. O zaman bütün üzv dövlətlər öz milli gömrük rüsumlarını ləğv etməyə və onları üçüncü ölkələrə münasibətdə Avropa Birliyi üçün vahid gömrük tarifində birləşdirməyə hazır olduqlarını bəyan etdilər. Birliyə idxal edilən bütün malların eyni gömrük rejiminə məruz qalmasını təmin etmək üçün gömrük qanunvericiliyinə düzəlişlər edilməli idi. 1988-ci ildə “vahid inzibati sənəd” adlanan vahid gömrük bəyannaməsinin tətbiqi mühüm addım oldu. O, əvvəllər üzv dövlətlərin müxtəlif gömrük idarələri tərəfindən istifadə edilən 150-yə yaxın sənədi əvəz etdi. 1990-cı il oktyabrın 3-də Almaniya Federativ Respublikasının (AFR) Almaniya Demokratik Respublikasına (ADR) yenidən birləşməsi ilə Avropa Birliyinin gömrük ərazisi ADR-in keçmiş gömrük ərazisini də əhatə etməklə genişləndirildi.

Ümumiyyətlə isə, İkinci Dünya Müharibəsinin başa çatması ilə bütün dünyada xarici ticarətin liberallaşdırılması istiqamətində atılan addımlardan sonra, xüsusilə ABŞ və inkişaf etmiş ölkələr, tarif tədbirlərinin beynəlxalq müqavilələrlə məhdudlaşdırılma söyləri nəticəsində tarif tədbirləri Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) ilə bağlı danışıqlarda qeydə alındı, məhdudiyətlər müəyyən edildi. Bu inkişafdən sonra bəzi ölkələr, xüsusilə inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr gömrükdə qeyri-tarif tədbirləri ilə nəzarət etməyə başladılar. Qeyri-tarif tədbirlərindən biri də kvotalardır. Dövlətlərin gömrük siyasətini tərtib edənlər kvota

vermək istədikləri məhsulu, idxal və ya ixrac limitlərini müəyyən edir və hər hansı məhsula kvota lisenziyası qoyaraq həmin məhsulun giriş və ya çıxışını miqdar, ölkə, şirkət və ya standartlarla məhdudlaşdırır. Kvota lisenziyasının məqsədi daxili bazarda arzu olunan məhsulun sabitliyinin təmin edilməsi, məhsul üzrə inflyasiya və deflyasiyanın qarşısının alınması və ya xarici siyasətin həyata keçirilməsi kimi qiymətləndirilə bilər.

1 yanvar 1993-cü il tarixində Avropa Vahid Bazarı formalaşdıqdan sonra Avropa Birliyində Vahid Bazarda ticarət artıq gömrük nəzarətinə məruz qalmırdı. Bununla belə, gömrük hələ də üçüncü ölkələr, limanlar və hava limanları adlanan bütün xarici sərhəd boyunca ənənəvi vəzifələrini yerinə yetirdi (<https://gerlach-customs.com/news/the-history-of-customs-from-the-beginning-to-the-present/>).

Böyük irəliləyişlərə baxmayaraq, gömrüyün mahiyyəti nə itib, nə də dəyişməyib. Bugünkü agentliklər təhlükəsizlikdən ətraf mühitə qədər müxtəlif yeni təhdidləri araşdırsalar da, yerli bazarın qorunması hər bir qərarın arxasında duran əsas məqsəddir (<https://borderbee.com/2016/05/20/brief-history-customs/> - A Brief History of Customs, 2016).

Gömrük siyasəti ilə ölkələr arasında mühüm problemlər yaşanır. Amerika Birləşmiş Ştatları ilə Çin Xalq Respublikası arasında aparılan ticarət danışıqları buna bariz nümunədir. Hər iki ölkə hər hansı mübahisə yaranarsa, gömrük vergisi dərəcələrini artıracaqları ilə hədələyir. Bu məqamda azad ticarəti ən çox müdafiə edən ölkələrdən biri olan Amerika Birləşmiş Ştatlarının gömrük vergilərindən güclü bir təhdit kimi istifadə etməsi və son zamanlar bu üsulu bir siyasət kimi tətbiq etməsi olduqca diqqətçəkicidir.

Elektron ticarət çərçivəsindəki son inkişaflar gömrük siyasətlərindəki bir çox dəyişikliklərin həyata keçirilməsi müzakirə mövzusunə çevrilmişdir. Bu nöqtədə, gələcəkdə gömrük siyasətləri üçün ən çətin problem elektron ticarət çərçivəsində edilən idxal və ixrac əməliyyatları olacağı da ehtiam edilir. Texnologiyanın inkişafı və nəqliyyat, rabitə, poçt və ödəniş sistemlərindəki inkişaflarla bağlı olaraq bir çox insanların elektron ticarət çərçivəsində alış-veriş səviyyəsinin artdığı müşahidə edilir.

Hal-hazırda qüvvədə olan xarici ticarət qaydaları sayəsində inkişaf etmiş ölkələr inkişaf etməkdə olan ölkələr və inkişaf etməmiş ölkələrlə qarşılıqlı ticarətdə əlverişli şərait qurulmuşdur. Bu üstünlüklü mövqelərinə görə əsas da İEÖ-lər xarici ticarətdə üstünlüklərini qoruyub saxlamağı hədəfləyirlər. Bunu edərkən, onlar tez-tez gömrük siyasətinə müraciət edirlər. Bunun ən gözəl nümunəsi Amerika Birləşmiş Ştatlarının Çin Xalq Respublikası ilə bir növ ticarət müharibəsi aparmasıdır. Onlar gömrük siyasətləri ilə birlikdə xarici ticarətdə də üstün mövqelərini qoruyub saxlayırlar.

Gömrük siyasətinin əhatə dairəsi, azad bazar şəraitində ölkə iqtisadiyyatının böyüklüyü və qlobal bazarlarda rəqabət qabiliyyəti ilə müqayisədə idxal və ixrac imkanları bir çox birbaşa və dolayı nəticələrə gətirib çıxarır. Bu, birbaşa ölkələrin sərhəd təhlükəsizliyi ilə bağlıdır. Gömrük nəzarəti lazımı səviyyədə aparılmasa, ölkənin təhlükəsizliyi ciddi şəkildə sarsılır. Sosial strukturlarda təkə təhlükəsizlik deyil, həm də dəyişikliklər baş verir və bu dəyişikliklər cəmiyyətin əsaslarına dərinlən təsir edir. Bundan başqa, gömrük siyasəti ölkədəki inkişaf tempini müəyyən edir. Gömrük siyasətləri, ölkələrin müəyyən etdiyi inkişaf metoduna görə daxili bazarların qorunması və ya daxili bazarlara xammalın təmin edilməsi kimi çox mühüm vəzifələri öz üzərinə götürür. Bundan əlavə, gömrük siyasəti ixracı artırmaq üçün stimül və subsidiyalarla qlobal rəqabətə də təsir göstərmə imkanına malikdir.

1.2. Sənaye çevrilişindən sonra beynəlxalq ticarət və gömrük siyasəti

Adam Smitin “Millətlərin Sərvəti” əsərindən sonra zamanla merkantilist siyasətlərin liberal siyasətlə əvəzlənməsi və tariflərin aşağı salınması ilə xarici ticarətin artdığı müşahidə edilmişdir. Bundan əlavə, iyirminci əsrlə birlikdə David Rikardonun “Müqayisəli Üstünlük Nəzəriyyəsi”, ixtisaslaşma, sosial və mədəni üstünlüklər, yaranan yeni vərdişlər, ödəniş imkanları və bank sisteminin inkişafı və çoxmillətli şirkətlərin fəaliyyəti də bir sıra mühüm xarici ticarətin artmasında rol oynayan digər mühüm amillər olmuşdur.

Sənaye inqilabı nəticəsində 19-cu əsrdə gömrükdə böyük dəyişiklik və çevrilmə baş verdi. Gömrükdə bu dəyişikliyin əsas səbəbi inqilabla genişlənən beynəlxalq ticarət idi. Çünki Sənaye İnqilabı ilə əvvəlcə İngiltərə, sonra isə Qərbi Avropa iqtisadiyyatları hazır məhsulun ucuz və kütləvi istehsalçılarına çevrildilər. Avropa ölkələri bir tərəfdən istehsal etdikləri mallar üçün bazarlar tapmağa çalışır, digər tərəfdən bol və ucuz ərzaq və xammal təmin etməyə çalışırdılar. Bu da beynəlxalq ticarətin həcmində misli görünməmiş genişlənmənin yaranmasına səbəb olmuşdu. 19-cu əsrin sonrakı dövrlərində dəniz nəqliyyatında baş verən texnoloji inqilab beynəlxalq ticarətdə bu genişlənməni daha da sürətləndirdi (Arzova S.B. 2019).

18-ci əsrin sonunda buxar maşını qurulana qədər, topdansatışda yalnız real nəqliyyat üsulu dəniz idi. 18-ci əsrin əvvəllərində dəniz nəqliyyatı yelkənli gəmilərlə əvəz olundu. Yelkənli qayıqla daşınma quru nəqliyyatından həm daha ucuz, həm də daha sürətli olmuşdur. Lakin yelkənli gəmilərə hava şəraiti müsbət və ya mənfi təsir göstərdiyindən, bu hal da daşıma sürətinə birbaşa təsir edə bilirdi. O qədər ki, İstanbul və Venesiya arasında 900 millik su yolu əlverişli şərtlərdə 15 günə, əlverişsiz hava şərtlərində isə 81 günə qədər uzana bilirdi. 19-cu əsrdə gəmiləri axınlardan və küləklərdən xilas etmək üçün buxar maşınlarının istifadəsi sayəsində su yolu nəqliyyatında köklü dəyişikliklərə səbəb oldu.

18-ci əsrin ikinci yarısında inkişaf etməyə başlayan buxar maşınlarının istifadəsi nəqliyyatda və texnoloji yeniliklərlə eyni vaxtda kimi bilinsə də, buxar maşınının istifadəsi ilk olaraq dənizlərdə başlamışdır. Robert Fulton 1797-ci ildə Parisə getmiş və orada buxarla işləyən “buxar qayığı” ixtira etmişdir. Bu baxımdan əsl inkişaf ilk dəfə 1818-ci ildə Amerikadan yelkənlərdən istifadə edən bir

paroxodun İngiltərəyə gəlməsi oldu. 1838-ci ildə İngiltərədən Amerikaya iki paroxod bu dəfə heç bir yelkən istifadə etmədən getdi və bu tarixdən etibarən nəqliyyatda yelkənli gəmiləri paroxodlar əvəz etdi. 19-cu əsrdə buxar qatarları da kəşf edildi və tezliklə Avropa ölkələri dəmir yolları ilə əhatə olundu. Yenə bu dövrdə avtomobilin ixtirası ilə quru yolları əhəmiyyət qazandı. Sözügedən texnoloji inkişaf 19-cu əsrdə ölkələr arasında beynəlxalq ticarət və iqtisadi əlaqələrin tamamilə dəyişməsinə səbəb oldu (Antonio N., Giuseppe F. 2004).

Sənaye İnqilabından sonra gömrük. 19-cu əsrdə dünya ticarəti tarixdə görünməmiş sürətlə artmış və ən sürətli dövrünü 1840-1873-cü illər arasında yaşamışdır. Bu artım tempi ilə birgə istehsal 3 dəfə, əhalinin artım tempinin isə 5 dəfə artmışdır. 1800-cü illərdə bu ticarət həcmnin 60 faizinə Avropa dövlətləri hakim olmuşdur. 1913-cü ildə adambaşına düşən dünya ticarəti 1800-cü ildəkindən 25 dəfə artmışdır. Və məhz bu artıxdan sonra artıq dünya tarixində “qlobal iqtisadiyyat” anlayışı tam olaraq qurulmuşdur. Həmin dövrdə qlobal iqtisadiyyatın mərkəzini Avropa ölkələri təşkil edirdi. Ticarətdəki bu inkişaf və tədricən formalaşmağa başlayan qlobal iqtisadiyyatın qavranılması bu dövrdə azad ticarət ideyasının yaranmasına səbəb oldu. Lakin 1800-cü illərin əvvəllərində yüksək nəqliyyat xərcləri, idxal-ixracda yüksək gömrük rüsumları və bəzi malların ixracına qoyulan qadağalar bu vəziyyətin qarşısını aldı. Davam edən prosesdə dəniz nəqliyyatı və dəmir yollarında baş verən inkişaf daşıma xərclərini aşağı salsada, gömrük məsələsi tam həllini tapmadı. Bu prosesdə ölkələr gah gömrük rüsumlarını azaldırır, gah da ölkə mühafizəsinə üz tutaraq, gömrükləri yüksək dərəcələrə qaldırırdılar (Arzova S.B., 2019).

Qərbi ölkələrində ilk müasir gömrük tariflərinin hazırlandığı bu dövrün ən mühüm məsələsi beynəlxalq ticarətdəki böyük artımlarla birbaşa asılı olaraq qaçaqmalçılıqda da artımın olmasıdır. Bu istiqamətdə qaçaqmalçılıqla mübarizə və gömrük nəzarətində saxlanılması üçün bir çox tənzimləmələr hələ o dövrdən həyata keçirilməyə başlanmışdır. Bu qaydalar aşağıdakılardır:

- Qaçaqmalçılıqla mübarizə məqsədilə polis başqa ayrıca qurum kimi gömrük mühafizə təşkilatı yaradılmış;

- Daxili gömrük rüsumunun və ixrac və tranzit gömrük rüsumlarının ləğvi: Müasir milli dövlətlərdən əvvəl tətbiq edilən daxili gömrük rüsumları 1789-cu ildə Fransada, 19-cu əsrin sonunda kontinental Avropada və 1815-ci ildə Prussiyada ləğv edildi;

- Sistemli gömrük tariflərinin hazırlanması və tətbiqi: Belçikada ilk sistemli gömrük tarifi 1831-ci ildə hazırlanmış, daha sonra 1854-cü ildə əlifba sisteminə əsaslanan gömrük tarifi qüvvəyə minmişdir. Digər tərəfdən, Avstriya-Macaristan 1892-ci ildə əlifba sisteminə əsaslanan sistemlik gömrük tarifini tətbiq etmişdir. Lakin malların növlərinin dəyişməsi əlifba tariflərini qeyri-adekvat etdi. Bu vəziyyətdən sonra Fransa 1892-ci ildə tətbiq etdiyi tarifdə malları müəyyən siniflərə ayırdı və mallara görə tarif hazırladı;

- Vahid gömrük tarifinin yaradılması səyləri: Bu məqsədlə Brüsseldə ilk iclas keçirildi və bir çox ölkələrin həyata keçirə biləcəyi beynəlxalq gömrük tarifinin hazırlanması fikri ortaya atıldı. Sonralar müxtəlif görüşlər keçirildi və nəticədə 1885-ci ildə Beynəlxalq Statistika İnstitutu yaradıldı. 1889-cu ildə Parisdə keçirilən Beynəlxalq Ticarət və Sənaye Konqresində bir çox ölkələrin tətbiq edə biləcəyi ümumi gömrük tarifinin hazırlanması məqsədəuyğun hesab edildi;

- Beynəlxalq gömrük tarifləri müqavilələri: 1891-ci ildə Almaniya, Avstriya-Macaristan və İtaliya dövlətləri gömrük əməliyyatlarını asanlaşdırmaq üçün öz aralarında tarif sazişi bağlamış, daha sonra bu müqaviləyə Belçika, İsveçrə, Rumıniya və Serbiya qoşulmuşdur;

- Gömrük ittifaqları: Bu dövrdə Avropa dövlətləri ittifaqa üzv olacaq ölkələr arasında öz milli sərhədlərindəki gömrükləri aradan qaldıraraq malların sərbəst hərəkətini təmin etmək məqsədilə gömrük ittifaqları yaratmağa çalışdılar. 1828-ci ildə Prussiya digər alman dövlətləri ilə gömrük və həmkarlar ittifaqı yaratdı, sonra Lüksemburq bu ittifaqa daxil edildi. Yenə 1905-ci ildə Bolqarıstan və Serbiya arasında gömrük ittifaqı müqaviləsi bağlandı, lakin Avstriyanın təsiri ilə müqavilə qüvvəyə minmədi (Antonio N., Giuseppe F. 2004).

Yuxarıda qeyd olunan qaydalardan başqa Avropa ölkələri xüsusilə sənaye inqilabı ilə getdikcə güclənən Britaniya sənayesi və ticarəti şəraitində öz iqtisadi

inkişafalarını təmin etmək üçün ya ölkələrinə bir çox malların idxalını qəti şəkildə qadağan etdilər, ya da yüksək vergilər qoyaraq gömrük maneələri tətbiq etdilər.

Dünya artıq 4-ü sənaye inqilab dövrünü yaşayır. 4-cü dövrlə birlikdə həyatımıza bir çox texnoloji yenililərdə daxil oldu və gündəlik həyatımızın bir parçasına çevrildi. Texnologiyanın inkişafı və rəqəmləşmə hər bir sahədə olduğu kimi ticarətə, dolayısı ilə gömrük sadəsində də qarşısı alınmaz yeniliklər və dəyişikliklər gətirdi, onlayn platformalar quruldu.

Sənayə 4.0-ın bizə qazandırdığı əsas yeniliklərdən biri rəqəmsal texnologiyalardır. Rəqəmsal texnologiyalar transsərhəd ticarətin xərclərini azaltmağa imkan yaradır. Bu xərclər məlumat, nəqliyyat, logistika, sərhəd-keçid, əməliyyat xərcləri və ticarət siyasətləri ilə əlaqəli xərclərdən ibarətdir. Etibarlı məlumatların ucuz axını məhsulların, xidmətlərin və onların ən optimal istehsalçıların axtarışını asanlaşdırır. Bundan əlavə, rəqəmsal texnologiyalar istehsalçılarla əlaqə yaratmaq, onların etibarlılığını və məhsullarının keyfiyyətini yoxlamaq, ticarət danışıqları aparmaq və müqavilələr imzalamaq, malların saxlanması və daşınması, transsərhəd rəsmiləşdirilməsinin təmin edilməsi və ödənişlərin həyata keçirilməsi prosesinin daha səmərəli və asan şəkildə həyata keçirilməsinə səbəb olmuşdur.

Müasir beynəlxalq ticarətdə əsas məsələ malların ixracı və ya idxalı üçün bazarlar və potensial tərəfdaşlar, cari gömrük müddəaları, müəyyən ölkədə tələb olunan standartlar və istehlakçıların seçimləri haqqında məlumat əldə etməkdir. Onlayn platformalar bu məlumatların təmin edilməsində və ixracatçılar və idxalçılar, istehsalçılar və istehlakçılar arasında əlaqələrin qurulmasında böyük rol oynayır. Platformalar malların keyfiyyəti və onların provayderlərinin etibarlılığı ilə bağlı informasiya asimetriyaları maneəsini dəf etməyə kömək edir, beləliklə, tərəfdaşlar arasında inam və etibar artırır. Çox sayda platforma alıcılar və satıcılar arasında vasitəçi kimi çıxış edərək, çatdırılan məhsulların tam təsvir olunduğu kimi olmasını təmin edir, əlavə olaraq alıcıların iddialarını idarə edir və onları saxta satıcılardan qoruyur. Alıcıların və satıcıların tövsiyələrinin onlayn qiymətləndirilməsi, o cümlədən onların rəy vasitəsilə qarşılıqlı əlaqəsi bu

platformaların daha çox etibarına və istifadəçilərinin sayının artmasına kömək edir. İstehlakçılarda davranışdakı bu xüsusiyyətlər qlobal mühitdə məsafəyə baxmayaraq mühüm rəqabət üstünlükləri əldə etməyə imkan verir. Rabitə xərclərinin azalması ilə çoxsaylı kiçik və orta müəssisələr, eləcə də inkişaf etməkdə olan ölkələrin ayrı-ayrı müəssisələri şübhəsiz ki, beynəlxalq ticarətdə daha böyük rol oynayacaq, onların ticarətdəki payı onlayn platformaların sayı və populyarlığı ilə birlikdə artacaq, qiymət şəffaflığı və məhsul haqqında məlumat istehlakçıların xeyrinə satıcılar arasında rəqabəti gücləndirəcəkdir. Google, Amazon, Facebook, Apple, Alibaba, eBay, Flipkart və Route kimi qlobal onlayn platformalar bütün dünyada satıcı və alıcıları birləşdirir. Tranzaksiya xərclərinin azaldılması, onların daha çox şəffaflığı və məlumat əldə etmək asanlılığı ilə onlayn platformalar qlobal bazarlar üçün ən böyük və ən effektiv bazara çevrilir. Bununla da, böyük transmilli korporasiyalar öz e-ticarət və innovasiya platformalarını yaradırlar (Rymarczyk J., 2021).

Dünyada gömrük idarələrinin Sənaye İnqilabının 4.0 tətbiqi. ABŞ, Yaponiya və Cənubi Koreya kimi inkişaf etmiş ölkələrin gömrük idarələri 4.0 Sənaye inqilabının nailiyyətlərini güclü şəkildə tətbiq edirlər.

Vyetnam Gömrük Baş İdarəsinin (GDVC) məlumatına görə, son illərdə bəzi inkişaf etmiş ölkələrin gömrük idarəetmə sistemləri süni intellekt (AI), blokçeyn, əşyaların interneti, böyük verilənlər və 4.0 Sənaye inqilabının digər nailiyyətlərinin tətbiqini sürətləndirməyə başlamışlar.

Məsələn, ABŞ Gömrük və Sərhəd Mühafizəsi gömrük idarəetməsi və nəzarəti üçün qabaqcıl texnologiyalardan istifadə edir, o cümlədən Avtomatlaşdırılmış Hədəf Sistem-Qlobal, Pilotsuz Təyyarə Sistemi, Qabaqcıl Sərnişin İnformasiya Sistemi, və Qeyri-Müdaxilə Təftiş Sistemləri də buraya daxildir.

Gömrük və Sərhəd Mühafizəsi, həmçinin sərhəddə hüquq pozuntularını aşkar etmək üçün süni intellekt, barmaq izi biometrik texnologiyası, sensor cihazları, müşahidə kamerası sistemi, infraqırmızı cihazlar və digər radiasiya aşkarlama avadanlıqları kimi Sənaye 4.0 texnologiyalarını tətbiq edir.

Yaponiya Gömrük orqanı daşımalar üçün smart skan və risklərin qiymətləndirilməsi üçün süni intellekt kimi qabaqcıl texnologiyalarını istifadə edir. Hazırda Yaponiya Gömrük İdarəsi 2030-cu ilə qədər əməliyyat mühitinin dəyişməsinə, ticarət və turizmin sürətlə artmasına və Sənaye 4.0-a uyğunlaşmaq üçün təşəbbüsün həyata keçirilməsini təşkil edir.

Cənubi Koreya 4.0 Sənaye İnqilabının nailiyyətlərinin tətbiqində qabaqcıl Asiya ölkəsidir. 2018-ci ildən Koreya Gömrük İdarəsi Sənaye 4.0-ın nailiyyətlərindən, məsələn, gömrük əməliyyatında süni intellekt, blokçeyn və böyük verilənlərdən istifadə etdi və blokçeyn texnologiyasına əsaslanan Elektron Təmizləmə Sisteminin yeni platformasının yaradılması üçün araşdırmalar təklif etdi.

Çin buyeni texnologiyalara çox daha erkən istifadə etməyə başlamışdır. Çin Gömrük idarəsi izlənilmə, robotlar, pilotsuz təyyarələr, böyük məlumat, məlumat mübadiləsi, inteqrasiya olunmuş intellektual idarəetmə, optimallaşdırılmış insan resurslarının idarə edilməsi və idarə olunan daxili risklər, həmçinin erkən xəbərdarlıq sistemi, logistika zəncirinin idarə edilməsi və risklərin qiymətləndirilməsi kimi müasir texnologiyaları artıq bir neçə ildir ki tətbiq edir.

Ümumdünya Gömrük Təşkilatı (ÜGT) 21-ci əsrdə gömrük idarəçiliyinin 10 əsas istiqamətini təklif etmişdir. Bu istiqamətlərə qlobal gömrük əməkdaşlığı; inteqrasiya olunmuş sərhəd əməkdaşlığı; kəşfiyyata əsaslanan risklərin idarə edilməsi; gömrük-biznes tərəfdaşlığı; müasir metodların, prosedurların və texnikaların tətbiqi; müasir cihaz və alətlərdən istifadə; mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə və gömrük işçilərinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün gömrük inzibatçılığının səriştəsinin artırılması; biliyə əsaslanan peşəkar xidmət mədəniyyəti; potensialın artırılması və dürüstlük aiddir.

ÜGT-nin 2021-2025-ci illər üçün Strateji Planına uyğun olaraq, Rəqəmsal Gömrüklərin təşviqi gömrük idarəçiliyinin əsas vəzifələrindən biridir, o cümlədən sərhədlərin inteqrasiya olunmuş idarə edilməsi və maraqlı tərəflər arasında məlumat mübadiləsi və informasiya texnologiyaları həlləri üçün alətlər yaratmaq üçün oriyentasiya, daxili və xarici əməkdaşlıq və məlumat mübadiləsi, rəqəmsal gömrük və texnologiya və məlumatların artan istifadəsi də buraya daxildir.

Vyetnam Gömrükləri Rəqəmsal Gömrük Sistemi və Ağıllı Gömrük modelini həyata keçirmək üçün resurslardan istifadə edir. Ağıllı gömrük yüksək avtomatlaşdırma səviyyəsinə malik modeldir, yeni və müasir elmi və texnoloji nailiyyətləri rəqəmsal, sənədsiz platformada tətbiq edir, şəffaflığı, ədalətliliyi, effektivliyi və səmərəliliyi təmin edir, beynəlxalq ticarətin dalğalanmalarını proqnozlaşdırır və onlara uyğunlaşa bilir və idarəetmə tələbləri gömrük idarələri, məlumat mübadiləsi və nazirliklər və filiallarla beynəlxalq standartlara uyğun əlaqə qurur.

Modelə ağıllı sərhəd idarəetməsi kimi əsas funksiyalar - optimal xidmət göstərən rəqəmsal ekosistem və təchizat zənciri, ağıllı əlaqə və emal, şəffaflıq, ədalətlik və ardıcılıq daxildir (<https://wtocenter.vn/tin-tuc/18169-applying-industrial-revolution-40-of-customs-administrations-in-the-world>, 2021).

Hökumət liderlərinin Ticarət Sənaye 4.0-ın yüksəlişinə necə uyğunlaşacaqlarını düşünərkən nəzərə ala biləcəkləri nüanslarla bağlı problemlərlər də vardır.

Beynəlxalq ticarətdə hökumət məhsulların giriş limanlarında idxalı və ixracı üçün özəl və kommersiya sektorları arasında qarşılıqlı əlaqəni asanlaşdırır, həm də xaricdə yerli şirkətlərin maraqlarını təbliğ edir. Son bir neçə onillikdə ümumi qlobal ticarət sabit olaraq orta illik nisbətdə 4% artmış, bütün ticarətin dəyəri 2018-ci ildə 20 trilyon ABŞ dollarına çatmışdır. Hər gün ölkəyə təqribən 7,7 milyard ABŞ dolları dəyərində mal daxil olur ki, bunların hamısı giriş limanlarında yoxlanılmasını və emal edilməsini tələb edir.

Hökumət qanunlar əsasında milli və iqtisadi təhlükəsizliyi qorumaq məqsədi ilə qlobal təchizat zəncirlərinin təhlükəsiz, qanuni və ədalətli olmasını təmin etməyə çalışır. Ticarətin tətbiqi idarələrarası bir səydir. Məsələn, ABŞ-ın bir çox dövlət qurumları ABŞ ticarət qanunlarını tətbiq etmək, yüksək riskli fəaliyyəti müəyyən etmək, uyğunsuzluğun qarşısını almaq və saxtakarlıq davranışlarını pozmaq üçün birlikdə işləyirlər.

Tətbiq bir çox formada olur məsələn, dempinqlə mübarizə və ya ölkənin sənayelərinə zərər verə biləcək əmtəə subsidiyaları, fərdi mühafizə vasitələri və ya

uşaq oyuncaqları kimi mallar üçün təhlükəsizlik standartlarına riayət etmək və gömrük firıldaçılığı və ya əqli mülkiyyət pozuntuları kimi məsələlərdə cinayət cəzası tələb etmək və s. Yüksək səviyyədə ticarət tətbiqi alətlərinə dempinq və ya kompensasiya rüsumlarına görə cəzalar, hüquq-mühafizə tədbirləri və ya remediasiya kimi maliyyə alətləri daxildir.

Tarixən dövlət ticarət agentlikləri ticarətin asanlaşdırılması və icra öhdəlikləri arasında incə balansı saxlamalı olmuşlar. Məsələn, təhlükəsizlik təhdidlərinin olub-olmadığını yoxlamaq üçün yük konteynerlərinin fiziki olaraq açılması yükün sərhədlərdən gecikmələr olmadan sürətləndirilməsi məqsədinə əks təsir göstərir. İndi isə, malların istehsalının, daşınmasının və satışının rəqəmsal yolu sayəsində, bu proseslərə real vaxt rejimində görünməni təmin edən məlumatlar, dövlət qurumları eyni vaxtda ticarətin asanlaşdırılması və ticarətin tətbiqi məqsədlərini həyata keçirə və təkmilləşdirmək mümkündür (Christina M., Nikhil P., Sarayu I., 2020).

Sənaye 4.0 məhsullarının ticarətinin asanlaşdırılması kontekstində gömrük təsnifatının mürəkkəb və çoxşaxəli məsələlərini daha dərinədən başa düşmək lazımdır.

Belə ki araşdırmalar göstərir ki, bir neçə texnologiyayı birləşdirən məhsulların daxili təbiəti təsnifatda problemlər yaradır. Məhsul təsnifatındakı uyğunsuzluq nəzarətə məruz qalan məhsulları dəqiq müəyyənləşdirən gömrük riskinin idarə edilməsi sisteminə mane olmaqla gömrük rəsmiləşdirilməsini gecikdirir. Sənaye 4.0 məhsullarının ticarətinin asanlaşdırılması daha təkmil gömrük imkanlarını tələb edir. Buna görə də islahatlar kadr hazırlığı, irəliləmə sistemində, təşkilatda və mədəniyyətdə dəyişikliklər kimi hərtərəfli potensialın gücləndirilməsi üzrə tədbirləri əhatə etməlidir. Gömrük həmçinin nəzarət çatışmazlığını kompensasiya etmək və sürətləndirilmiş Gömrük prosedurları üçün konkret risklərin idarə edilməsini təmin etmək üçün kooperativ sistemlərin möhkəm dizaynında rola ehtiyac duyur. Həmçinin, Vahid Gömrük Pəncərəsini digər qurumların mühüm nəzarət funksiyaları ilə təchiz etməklə, Gömrük əməkdaşlığı dəstəkləməlidir. Digər nazirliklərin müxtəlif qabaqcadan yoxlamalarının özününkünün uyğunlaşdırılması

rolu rəsmiləşdirmə prosedurunun proqnozlaşdırılmasını təmin edən digər mühüm roldur.

Sənaye 4.0-a keçid zamanı hansı maneələrin mövcud olduğu və hansı həll yollarının mövcud olduğu barədə biliklər sahəsində çox az araşdırma var. Bilik boşluğunu doldurmaq üçün bu tədqiqat akademik əhəmiyyət kəsb edir ki, o, ticarətin asanlaşdırılmasına dair tədqiqat nəzəriyyəsini Sənaye 4.0 məhsulunun təsnifatının spesifik halları üçün onun effektivliyini yoxlamaq və tədqiqatların mövzusunun genişləndirmək üçün tətbiq edir (Ji-Soo Yi, 08.12.2019).

1.3. Azərbaycanın gömrük sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunluğu

1991-ci ildən müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycanın ticarət və gömrük siyasətinin istiqaməti yenidən sərt proteksionizm nöqtəyi-nəzərindən çox liberal azad ticarətə keçmişdir. Xarici iqtisadi fəaliyyət hər cür kommersionizm hökmranlığı paradlarının keçirildiyi bir sınaq meydanına çevrildi, lakin bunu necə edəcəyini bilənlər xarici ticarətə daxil olmağa başladılar. Bu dövrdə Azərbaycanın gömrük xidmətləri mal və maliyyə bazarlarının zəif balanslaşdırılmış siyasətinə qarşı mümkün olan hərşeyi etmiş, bu da hazırda mənfi tendensiyaların davam etməsinə gətirib çıxarmışdır.

Gömrük siyasəti beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsinə yönəlmişdir. Gömrük siyasətinin əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasının səlahiyyətləri daxilində iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsindən ibarətdir. Bundan əlavə, gömrük və gömrük prosedurları, gömrük rüsumları, gömrük nəzarəti, qaçaqmalçılıq nəzarətinin gücləndirilməsi və bu kimi problemlərin düzgün həlli yolu Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin əsasını təşkil edir.

Gömrük siyasətinin yaradılması və həyata keçirilməsi qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətlərində hakimiyyətin bütün qollarının iştirakı, kənd təsərrüfatı və sahibkarlıq dairələrinin bilavasitə iştirakı ilə həyata keçirilə bilən mürəkkəb prosesdir. Gömrük siyasətinin mahiyyəti gömrük tarifi qanunvericiliyində, müxtəlif

beynəlxalq gömrük ittifaqlarının və münasibətlərinin yaradılmasında, azad gömrük və ticarət zonalarının yaradılmasında özünü göstərir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisi vahid gömrük zonasını təşkil edir. Gömrük ərazisinə Azərbaycan Respublikasının daxili suları, Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan hissəsi (adalar, süni adalar, oradakı qurğular və tikililər daxil olmaqla) və onların üzərindəki hava məkanı daxildir. Gömrük zonasının sərhədləri və azad zonaların periferiyası gömrük sərhədidir. Gömrük sərhədinin perimetri torpağın əhatə dairəsini müəyyən edən xəttidir. Bir sözlə, gömrük sərhədi dövlətin qanuniliyinin sərhədlərini müəyyən edir.

Gömrük sahəsində xidməti və struktur bölmələri aparılan islahatlar gömrük cinayətlərinin qarşısının alınmasına, gömrük nəzarətində qabaqcıl texnologiyaların tətbiqinə, gömrük ödənişlərinin büdcəyə daxil olmasına və valyuta nəzarətinə nəzarətin gücləndirilməsinə, gömrük sənədlərinin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmasına, gömrük işinin səmərəliliyinin mütəmadi olaraq təhlilinə yönəlmişdir.

Gömrük işinin formalaşmasında hüquqi və tənzimləyici bazanın yaradılması əsas amildir. Gömrük işinin hüquqi əsaslarının yaradılmasında mühüm rol oynamış və 1997-ci il iyunun 10-da Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə təsdiq edilmiş Gömrük Məcəlləsi onun tərkib hissəsi olan vahid gömrük siyasətinin məqsədlərini müəyyən edir.

“Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanlarının, Nazirlər Kabinetinin müvafiq fərman və qərarlarının və digər hüquqi normativ sənədlərin təsdiq edilməsi Gömrük Məcəlləsinin təsdiq edilməsi ilə yanaşı, idxalda gömrük nəzarətinin təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Bu qanuna əsasən, Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il 12 yanvar tarixli qərarı ilə “Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və Azərbaycan Respublikasından çıxarılan malların gömrük rəsmiləşdirilməsi Qaydaları” qəbul edilmişdir. Bu Azərbaycan Respublikasının gömrük tarifləri və valyuta tənzimlənməsi haqqında qanunları gömrük orqanlarına

valyutaya nəzarət etmək hüququ vermiş və gömrük rüsumlarının dövlət büdcəsinə düzgün köçürülməsini tələb etmişdir (Vəliyev F. 2013).

2016-cı ildə ölkəmizdə aparılan dərin islahatlar, gömrük sistemində müsbət dəyişikliklərə səbəb oldu. Son vaxtlar gömrük sistemində aparılan islahatlar nəticəsində dövlət sərhədindən buraxılış məntəqələrinin imkanlarının artırılması və vətəndaşların rahatlığının təmin edilməsi məqsədilə “bir pəncərə” prinsipi işlənilib hazırlanmışdır. Bundan əlavə, ticarət-iqtisadi münasibətlərdə idxal-ixrac əməliyyatlarının rəsmiləşdirilməsinin sadələşdirilməsi, gömrük işinin bütün aspektlər üzrə beynəlxalq standartlara uyğun aparılması, normativ-hüquqi bazanın yaradılması, gömrük işinin aparılmasının asanlaşdırılması, ticarət, gömrük sərhədinin ticarət həcmi sürətləndirmək, onun rolunu daha da inkişaf etdirmək istiqamətində bir sıra araşdırmalar aparılmışdır (Azərbaycan. Statistika Komitəsi, 2018).

“Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 mart 2016-cı il tarixli Sərəncamı”nda “Gömrük sistemində islahatların davam etdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər”ə uyğun olaraq idxal-ixrac əməliyyatlarında şəffaflığın təmin edilməsi, idxal olunan malların gömrük rəsmiləşdirilməsinin sadələşdirilməsi, dövlət qulluqçusu vətəndaşların sayının minimuma endirilməsi sistemində müasir texnologiya və avadanlıqların tətbiqi, gömrük nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması, yüklərin və nəqliyyat vasitələrinin daşınmasında digər “yaşıl dəhliz”dən istifadə edilməsi məqsədi ilə işlər proqramı hazırlanmışdır (Azərbaycan Statistika Komitəsi, 2018).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 21 may 2016-cı il tarixli Fərmanla “Malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün “Yaşıl dəhliz” və digər buraxılış sistemlərindən istifadə Qaydaları” təsdiq etmişdir. Beləliklə də, “Yaşıl dəhliz”in həyata keçirilməsi nəticəsində gömrük nəzarəti operativ şəkildə reallaşdırılır və gömrük bəyannamələrinin verilməsi üçün həm vaxt, həm də xərclər azaldılır (Azərbaycan Statistika Komitəsi, 2018).

Eyni zamanda, ötən illərdə Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları tərəfindən malların gömrük orqanlarına bəyan edilməsi prosedurları sadələşdirilib. Dövlət Gömrük Komitəsi fiziki şəxslərin öz məhsullarını daha şəffaf edə bilməsi

üçün yeni “Fərdiləşdirilmiş Bildiriş Bəyanatı” e-xidmətini Elektron Hökumət portalına inteqrasiya edilmişdir (İqtisadiyyat Nazirliyi, 2018).

Həmçinin, ölkəmizə gələn və ölkəmizə səfər edən vətəndaşların malları, nəqliyyat vasitələri, zinət əşyaları və valyutası, çamadanları müşayiət etməyən mallar, daşıyıcı tərəfindən daşınan mallar və s. gömrük orqanları haqqında məlumatları gömrük məntəqəsinə çatmazdan əvvəl Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi internet saytı (www.dgk.gov.az) və ya Elektron Hökumət Portalı (www.e-gov.az) vasitəsilə onlayn olaraq göndərə bilmə imkanına malikdirlər.

Vətəndaşların sərhəddən keçməsinə asanlaşdırmaq üçün bütün sərhəd-keçid məntəqələrində “Gömrük” şöbələri yaradılmışdır. Bu məlumat filialları sayəsində vətəndaşlar səyahət edənlər üçün gömrük qanunvericiliyi və gömrük qaydaları haqqında məlumat əldə etməklə yanaşı, sadələşdirilmiş elektron arayış da doldur bilirlər (Musayev V., 2008).

Yeni xidmət “vətəndaş-məmur”un minimuma endirilməsini, gömrük xidmətlərinin göstərilməsində şəffaflığı təmin etməklə yanaşı, gömrük-keçid məntəqələrində vətəndaşların vaxt itkisinin qarşısını alır. Bundan başqa, ötən il Dövlət Gömrük Komitəsi ölkəyə gətirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi istiqamətində daha bir addım atılmışdır. Belə ki, sahibkarlar gömrük rüsumlarının daha çevik və şəffaf şəkildə tətbiqi, eləcə də müxtəlif bürokratik maneələrin və vaxt itkisinin aradan qaldırılması məqsədilə mal və nəqliyyat vasitələrinə qısa idxal bəyannaməsi təqdim etməklə ilkin bəyannamə elektron xidmətindən yararlı bilirlər.

Dövlət Gömrük Komitəsi 1992-ci ildən bu yana gömrük sahəsində kadrların ixtisasının artırılması və saxtakarlığa qarşı mübarizə sahəsində 77 ölkə və 24 beynəlxalq təşkilat arasında qarşılıqlı inzibati yardım və əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumu, Protokol və Anlaşma Memorandumu imzalamışdır (Azərbaycan Statistika Komitəsi, 2017).

“Gömrük prosedurlarının və nəzarətinin avtomatlaşdırılması sistemi”nin (GRNAS) ilk variantı 2008-ci ildə, GRNAS və GMO-nun yeni variantı (Gömrük idxalı proqramı mərkəzləşdirilmiş təminat) 2010-cu ildə istifadəyə verilmişdir.

2011-ci ildə GRNAS və GMO sistemləri işlənilib hazırlanmış və onların Vahid Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sisteminə (VAİS) inteqrasiyası təmin edilmişdir. Nəticədə sərhəddən keçən malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük prosedurlarını və gömrük nəzarətini vahid sistem kimi həyata keçirmək mümkündür. Avtomatik gömrük sisteminin yeni variantı 2011-ci ildə gömrük orqanlarında Web texnologiyaları əsasında həyata keçirilən prosedurlar və nəzarət malların və nəqliyyat vasitələrinin məsafədən (həmçinin internet üzərindən) bəyan edilməsini təmin edir. 2016-cı ildə Vahid Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sistem (VAİS) gömrük prosedurları və yoxlama alt sistemi (Vais-GB) kağız texnologiyası əsasında təkrar emal edilmiş, informasiya mübadiləsi, texnoloji inkişaf və ödənişlər isə Kağızsız texnologiya əsasında həyata keçirilmişdir (Qurbanlı Ş. 2010).

2016-cı ildə insanların daha rahat keçidini təmin etmək məqsədilə gömrük sərhədindən keçəcəkləri nəqliyyat vasitəsi haqqında ilk məlumatı mobil telefonlar vasitəsi ilə “Vais-e” alt sistemi hazırlanaraq istifadəyə verilmişdir. Şəffaflığın təmin edilməsi və korrupsiya hallarının qarşısının alınması məqsədilə sərhəd-gömrük orqanlarında gömrük ödənişlərinin poçt vasitəsilə həyata keçirilməsini təmin edən alt sistem hazırlanaraq istifadəyə verilmiş, aidiyyəti poçt şöbələri ilə məlumat mübadiləsi təmin edilmişdir. Korporativ şəbəkədə baş verə biləcək xətlər səbəbindən boş dayanma tariflərinin və məlumat itkisinin qarşısını almaq üçün “Vais-offline” alt sistemi işlənilib hazırlanmışdır (İqtisadiyyat Nazirliyi, 2018).

Eyni zamanda, avtomobil yolları ilə daşınan yüklərə nəzarət üçün Azərbaycan Respublikasının bütün gömrük nəzarəti məntəqələrində Sərhəd Keçid Vaxtının Ölçməsi layihəsi həyata keçirilmiş və VAİS bu sistemə uyğunlaşdırılmışdır. Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Malların ölçülməsi üzrə Təlimatında müəyyən edilmiş metodologiya əsasında hazırlanan layihənin icrası malların və nəqliyyat vasitələrinin sərhəd-keçid məntəqəsindən, tranzit və keçiddən keçmə müddətini müəyyən edir, təhlillər aparılır, toplanmış statistik məlumatların daha keyfiyyətli idarə olunmasını təmin edir.

Azərbaycan Gömrük Xidmətinin bu sahədə əldə etdiyi nailiyyətlər beynəlxalq hadisələrin müzakirə mövzusunə çevrilmiş və bir çox ölkələrdə ciddi marağa səbəb

olmuşdur. Özbəkistan, Rusiya, Makedoniya və Argentina gömrük xidmətlərinin nümayəndələri elektron gömrük xidmətləri ilə bağlı layihələr və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin İKT strategiyası ilə tanış olmaq üçün Azərbaycana səfər etmişlər.

Xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının əmtəə nomenklaturası və tarif dərəcələri haqqında məlumat əldə etmək imkanı yaratmaq üçün rahat axtarış sistemi tətbiq edilmişdir. Azərbaycan Gömrük Xidməti bütün gömrük işlərində olduğu kimi, informasiya texnologiyalarından istifadə sahəsində də beynəlxalq əməkdaşlığa böyük əhəmiyyət verir. Bu məqsədlə digər ölkələrin gömrük orqanları beynəlxalq normalara riayət edirlər (Dadaşov J., 2021).

Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Baş Katibi Kunio Mikuriya respublikamızın gömrük xidmətində İKT tətbiqlərinin və elektron gömrük xidmətlərinin tətbiqini və Dövlət Gömrük Komitəsinin informasiya texnologiyaları üzrə ekspertlərinin 2010-cu ildə həyata keçirilən tövsiyəsini yüksək qiymətləndirmişdir (Hüseynov V., 2009).

Ümumiyyətlə, Dövlət Gömrük Komitəsində elektron gömrük xidmətlərində həyata keçirilən layihələr ÜTT, Asiya İnkişaf Bankı və digər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Nəticədə, Qiymətləndirmə və İnkişaf Proqramları Baş İdarəsinin Dövlət Gömrük Komitəsinin nümayəndəsi, Asiya və Sakit Okean regionunda Qeyri-Kommersiya Ticarət Şəbəkəsinin Məsləhət Komitəsinin üzvü, Ticarətin Asanlaşdırılması Təşkilatının üzvü seçilmişdir (Azərbaycan İqtisadiyyat Nazirliyi, 2017).

2021-ci il yanvarın 1-dən etibarən təkmilləşdirilmiş "Sadələşdirilmiş Bəyannamə - Elektron Ticarət" (Smart Customs) layihəsinin tətbiqinə başlanıldı. Ölkədəki mövcud vəziyyətlə əlaqədar tətbiqinə müvəqqəti fasilə verilən "Smart Customs" daha da təkmilləşdirilmiş formada istifadəçilərə təqdim olundu. Yanvarın 1-dən etibarən fiziki şəxslər tərəfindən poçt göndərişləri və daşıyıcı şirkətlər vasitəsilə xaricdən edilən sifarişlərin "Smart Customs" tətbiqi ilə bəyan edilməsi məcburi hal aldı. Onu da qeyd edək ki, bu layihə elektron ticarətin daha şəffaf və sürətli şəkildə həyata keçirilməsinə, xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsinə, vaxt itkisinin aradan qaldırılmasına, şəffaflığın təmin olunmasına, vətəndaş-məmur

təmasının minimuma endirilməsinə, gömrük statistikasının düzgün aparılmasına, mövcud resurslardan səmərəli şəkildə istifadə edilməsinə şərait yaratmışdır (https://customs.gov.az/az/faydali/xeberler/4448_/, 2020)

II FƏSİL. KORONAVİRUS (COVID-19) PANDEMİYASI DÖVRÜNDƏ GÖMRÜK SİYASƏTİNİN VƏ İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Dünyada Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının gömrük siyasətinin reallaşdırılmasına təsirinin təhlili

Aparılan araşdırmalara görə, COVID-19-un yaratdığı iqtisadi böhran sağlamlıq böhranından daha uzun sürəcəkdir. Ticarətin davam etdirilməsi bütün iqtisadiyyat üçün vacibdir. Buna görə də, gömrük orqanları milli sağlamlıq işçi qrupu qaydalarının təhlükəsiz rəftar prosedurlarına uyğun olaraq həyata keçirilməsinin və aparılmasının təmin edilməsində əsas rol oynayır (<https://www.preventionweb.net/publication/global-trade-impact-coronavirus-covid-19-epidemic>, 2022).

Pandemiya zamanı tez-tez müşahidə olunan siyasətlərə bunlar daxildir: sosial uzaqlaşma; əsas malların və COVID-19 ilə əlaqədar idxalın sürətləndirilmiş və mümkün azaldılmış idxal vergisi; hökumətin qərar qəbul etməsini dəstəkləmək üçün vacib olan məlumatların hazırlanması; ticarətin daha da asanlaşdırılması və ticarət əməliyyatı xərclərinin azaldılması da daxil olmaqla, iqtisadi sıxıntıda olan şirkətlərin yardımına töhfə.

Koronavirusun yayılmağa başladığı ilk vaxtdan bu günə qədər gömrük orqanları qəbul edilmiş qanunlar çərçivəsində fəaliyyətərini davam etdirmək məcburiyyətində qalmışdır. Bu da birbaşa olaraq onların reallaşdırma mexanizminə təsir etmişdir. Belə ki, sosial uzaqlaşma gömrük nəzarəti altında olan limanlarda, ərazilərdə və obyektlərdə olan bütün şəxslərə, dövlət məmurlarına və ticarətçilərə ardıcıl şəkildə tətbiq edilmiş, gömrük idarələri qeyri-vacib görüşləri dayandırmalı və ya əhəmiyyətli dərəcədə azaltmalı və mümkün olduqda onlayn və ya virtual görüşlərə keçidi nəzərdən keçirməli olmuşdur. Onlar həmçinin işçilərə və treyderlərə uzaqdan işləməyə imkan verən çevik mühit yaratmaq variantlarını araşdırmışdır. Qeyd olunan tədbirlər toplusuna aşağıdakı istiqamətlər daxildir:

1. Böyük toplantılar tələb edən təlim və digər fəaliyyətlərin təxirə salınması və ya ləğv edilməsi və mümkünə onlayn alətlərdən istifadə olunması;
2. Ofisdə fiziki olaraq mövcud olmasına ehtiyac olmayan işçilər üçün distant işin təşkili;

3. Gömrük bəyannamələrinin yükün yerləşdiyi yerdən asılı olmayaraq ticarətçilər üçün əlverişli olan ofislərdə aparılmasına icazə verilməsi;

4. Mübahisəli əşyaların gömrük təminatı ilə yükün müvəqqəti buraxılmasına icazə verilməsi və mübahisələrin həllinin təxirə salınması;

5. Təsdiqedicə sənədlərin imzasız və (və ya) möhürsüz qəbulu prosedurlarının müəyyən edilməsi;

6. Saytda rəsmiləşdirmədən sonrakı yoxlamalar əvəzinə stolüstü yoxlamaların aparılması;

7. Elektron emala başlamaq üçün kağız bəyannamənin təqdim edilməsini tələb edən ölkələrin şəxsi əməliyyatları dayandırmaq məqsədi ilə bütün təsdiqedicə sənədlərin elektron şəkildə təqdim edilməsi (PDF formatı), gömrüklə bağlı hər hansı öhdəliklərin və rüsumların elektron şəkildə ödənilməsi və həmin ölkələrdə elektron bəyannamənin müvəqqəti qəbulu daxil olmaqla, cari İKT sistemlərindən maksimum istifadə etmək üçün İT dəstəyinə yüksək üstünlük verilməsi.

Koronavirusdan sonra müzakirə olunan mövzulardan biri əsas mallar və bu malların COVID-19 ilə əlaqədar idxal üçün sadələşdirilmiş və güzəştli vergi rejimi tətbiq edilməli olmasıdır. Bu tədbirlərə əsas malların yəni, tez xarab olan mallara və onlara oxşar malların sadələşdirilmiş rəsmiləşdirmə proseslərindən istifadə etməklə sürətləndirilməməsi və ya bu prosesdən azad olunan mallar olduqda isə, onlar Harmonikləşdirilmiş Sistem (HS) təsnifat kodu ilə müəyyən olunması və gömrük hər hansı rüsum və ya vergi azadlığını tətbiq etməzdən əvvəl qanuni orqan tərəfindən təsdiq edilmiş, azad edilmiş malların siyahısında olması və gündəlik olaraq toplanan və hesabat verilən məlumatlar toplusunu yaradılması prosesləri aiddir. Bu tədbirlər üçün gömrük orqanları səhiyyə orqanları ilə birlikdə epidemiya ilə mübarizə üçün lazım olan əsas dərman vasitələri və tibbi avadanlıqları müəyyən etmişdir. Onlar həmçinin qanuni idxalçıları müəyyən etməli və müvafiq nəzarəti itirmədən bu malların idxalını asanlaşdırmaq üçün onlarla sıx koordinasiya qurmalıdırlar. Gömrük İT sisteminin tarif cədvəli vaxtında yenilənməli və müvafiq orqanlara yazılı şəkildə məlumat verilməlidir. Ümumdünya Gömrük Təşkilatının tövsiyə etdiyi kimi tibbi ləvazimatların HS təsnifat kodlarına istinad edilə bilər (<https://www.imf.org/>-

2.2. Koronavirus pandemiyası şəraitində gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətləri

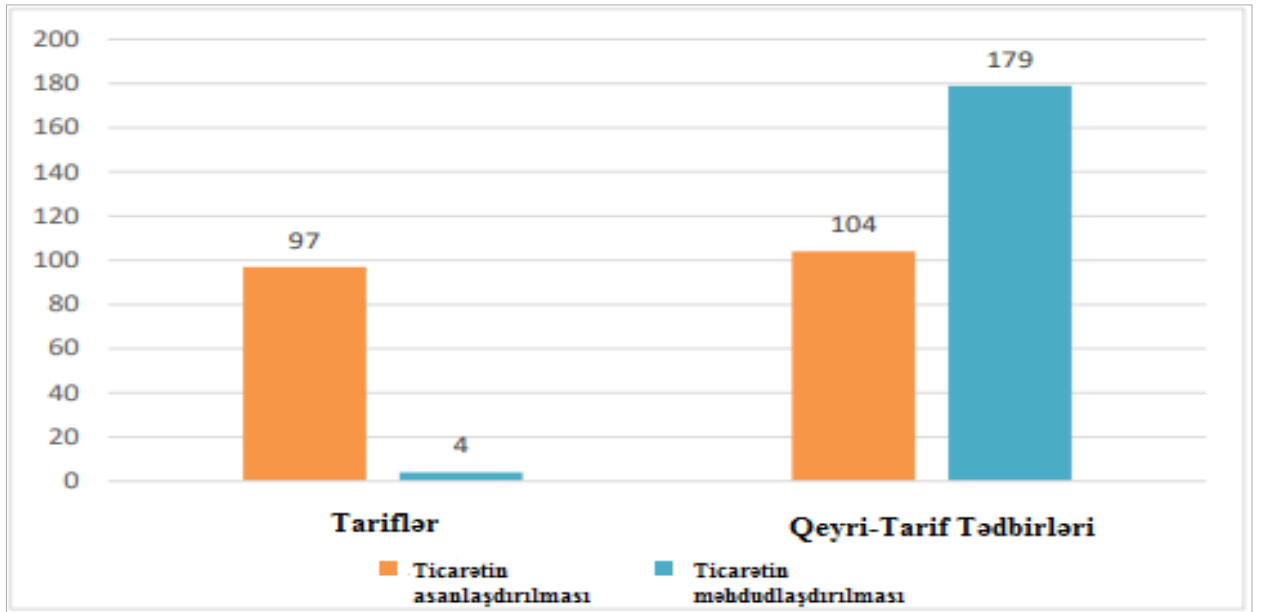
Müasir ticarət siyasətində zamanla idxal kvotaları və ixrac məhdudiyyətləri ilə ticarətin məhdudlaşdırılması, eləcə də qeyri-ticarət, dövlət siyasəti məqsədləri kimi həm ticarətlə bağlı məhsul təhlükəsizliyi, həm də ətraf mühitin mühafizəsi və ya milli təhlükəsizlik kimi məqsədlərin həyata keçirilməsində Qeyri-Tarif Tədbirlərinin (NTM - Non Tariff Measure) istifadəsi genişlənir. Nəzərdə tutulan məqsədlərindən asılı olmayaraq, NTM-lər beynəlxalq ticarətin həcmi, istiqamətini, dəyərini və tərkibini dəyişdirir.

NTM-lərin istifadəsi koronavirus (COVID-19) pandemiyası zamanı diqqəti cəlb etdi. Çünki ictimai sağlamlığın qorunması daha böyük məqsəd olsa da, əsasən qeyri-ticarətlə əlaqəli məqsədlərə çatmaq üçün 140-dan çox ölkə tərəfindən bir sıra müvəqqəti tədbirlər həyata keçirildi. Qeyri-Tarif Tədbirlərinin əksəriyyəti qanuni məqsədlərə xidmət etsə də, pandemiya zamanı ticarətin həcminə və sürətinə də təsir etdi.

Pandemiya zamanı avqustun ortalarına qədər ölkələr arasında COVID-19 pandemiyasına cavab tədbiri olaraq 384 ticarət siyasət tədbiri tətbiq edilmişdir. Bunlardan 101 gömrük tariflər tədbirləri, qalan 283 isə NTM – lər olmuşdur.

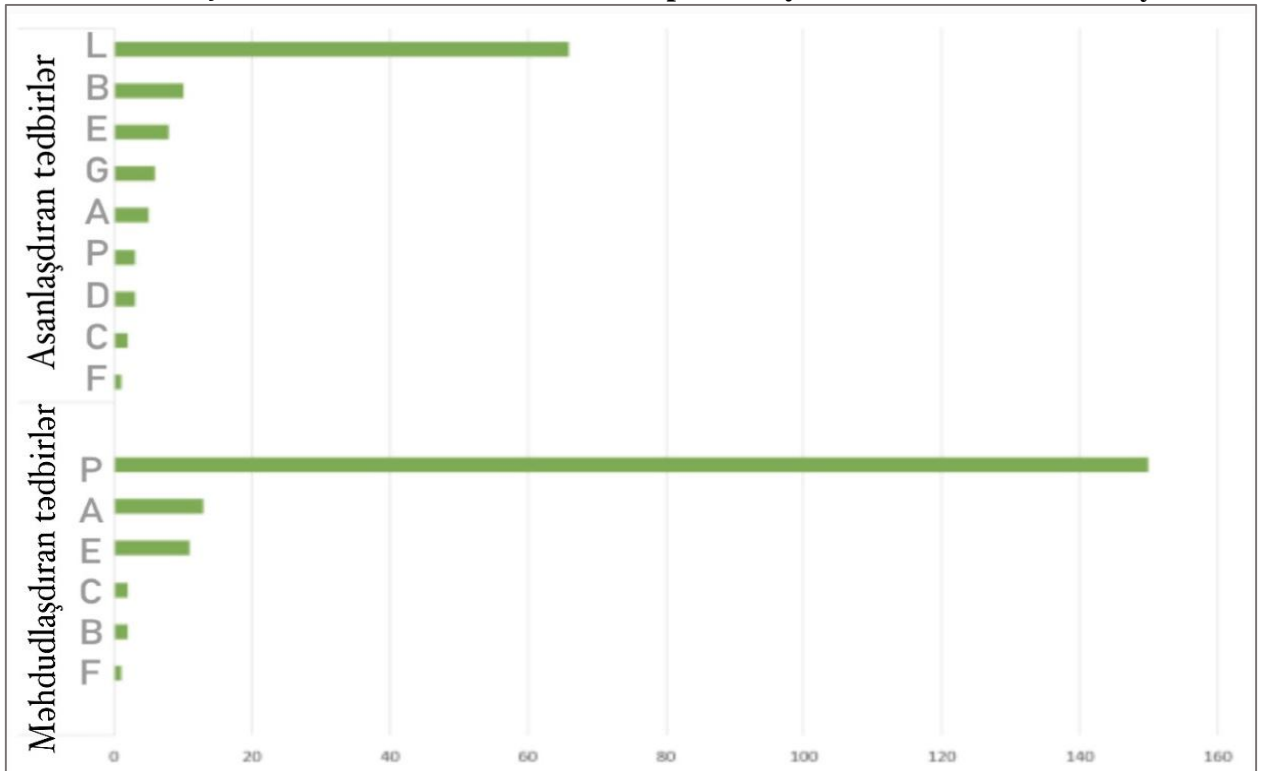
Şəkil 1-də göstərildiyi kimi, tarif tədbirləri və NTM-lərdən istifadə üsulu fərqlidir. Əksər tarif tədbirləri 100-dən çox ölkə ilə ticarəti asanlaşdırmaq və məqsədyönlü şəkildə əsas malların idxalı üzrə tarifləri azaltmaq və ya ləğv etməklə bağlı olmuşdur. Konkret desək, 101 tarif tədbirindən 97-si ticarəti asanlaşdıran, yalnız 4-ü ticarəti məhdudlaşdıran tədbirlərdir. Həmçinin, NTM-lərin üçdə birindən bir qədər az (283-dən 104-ü) ticarəti asanlaşdıran tədbirlər, demək olar ki, üçdə ikisi (283-dən 179-u) ticarəti məhdudlaşdıran tədbirlərdir.

Şəkil 1: COVID-19 ticarət tədbirləri

Mənbə: Seul Lee, Divya Prabhakar (2021) "COVID-19 Non-Tariff Measures: The Good and the Bad, through a Sustainable Development Lens" UNCTAD Research Paper No. 60, pp.6

Şəkil 2: Fəsilər üzrə koronavirus pandemiya dövründə NTM-nin sayı

Mənbə: Seul Lee, Divya Prabhakar (2021) "COVID-19 Non-Tariff Measures: The Good and the Bad, through a Sustainable Development Lens" UNCTAD Research Paper No. 60, pp.6

Şəkil 2 ticarəti asanlaşdırıcı və məhdudlaşdırıcı NTM-ləri ətraflı şəkildə göstərir. Bunlardan sadəcə üçü ixracə aid olmuş və daha çox idxala müdaxilə edilmiş, sərhədyanı tədbirlər isə tətbiq edilməmişdir. Ticarəti asanlaşdırıcı NTM-lər 8 fəsildən ibarətdir. Bunlar aşağıdakılardır:

- A. Sanitar və fitosanitar tədbirlər;
- B. Ticarətdə texniki maneələr;
- C. Göndərmədən əvvəl yoxlama və digər rəsmiləşdirmələr;
- D. Kontingent ticarəti mühafizə tədbirləri;

E. Sanitariya və fitosanitar tədbirləri və ya ticarətdə texniki maneələrlə bağlı tədbirləri əhatə etməyən avtomatik idxal lisenziyası, kvotalar, qadağalar, kəmiyyət nəzarət tədbirləri və digər məhdudiyyətlər;

F. Əlavə vergilər və ödənişlər daxil olmaqla qiymətə nəzarət tədbirləri;

L. Subsidiyalar və digər dəstək formaları;

P. İxracla bağlı tədbirlər.

Digər məhdudlaşdıran tədbirlər isə, D və L fəsillərini istisna etməklə 6 fəsil üzrə bölünmüşdür və tədbirlərin altıda beşi (179-dan 150-si) ixraca aid edilmişdir. Onlara həmçinin firmaların əməliyyatlarına təsir edən sərəhəyanı tədbirlər də daxildir.

NMT-lər tətbiqi fəvqəladə hallar zamanı daha da genişlənir. COVID-19 da dünya miqyasında fəvqəladə hall kimi qiymətləndirildiyində bu tədbirlər koronavirus pandemiyasında da tətbiq olunmuşdur. Fəvqəladə hallar zamanı NMT-lərin dərhal istifadəsi istiqamətləri aşağıda verilmişdir:

1. Alternativlərin nəzərdən keçirilməsi. Tibbi və ərzaq məhsullarına ixrac məhdudiyyətlərinin tətbiqi, ticarətin davam etdirilməsinə ehtiyac olduğu bir vaxtda qlobal dəyər zəncirlərini pozmaq potensialını artırır. Buna görə də, pandemiya dövründə qida məhsullarına qoyulan məhdudiyyətlər bir çox beynəlxalq qurum tərəfindən lazımsız görünürdü.

2007-2008-ci illərin ərzaq böhranının göstərdiyi kimi, ixrac məhdudiyyətləri bu cür vəziyyətlərə və planlaşdırılan siyasət alternativlərinə cavab deyil. Bunun yerinə, təcili ərzaq yardımı, ən həssas təbəqələr üçün sosial müdafiə proqramları, ərzaq banklarının və icma əsaslı qrupların yaradılması, ərzaq çatdırılması və nağd grantlar üçün e-ticarət kanallarından istifadə daha yaxşı həll yolu ola bilər. Eyni şəkildə, yaşlı insanlara və ya xroniki xəstəlikləri olanlara qoruyucu dəstlər kimi digər natura yardımı göstərmək üçün əsas tibbi ləvazimat istehsalçılarının istehsal

potensialının genişləndirilməsinin maliyyələşdirilməsi və çatdırılma mexanizmlərinin gücləndirilməsi daha faydalı ola bilər (Cullen M.T. 2020).

2. Logistika pozuntularını minimuma endirmək üçün ticarətin asanlaşdırılması tədbirlərinin vurğulanması. Məhsulun keyfiyyətini və təhlükəsizliyini təmin etmək üçün ticarət edilən mallara əlavə yoxlamalar tətbiq edən NTM-lər zəruri olsa da, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi, sertifikatlaşdırmanın sürətləndirilməsi, risklərin idarə edilməsinin gücləndirilməsi və informasiya texnologiyalarından maksimum istifadə bu cür NTM-lərin ticarət axınına mane olmasına imkan vermədən malların sürətli tədarükünü təmin etməyə kömək edə bilər.

3. Şəffaflığın artırılması. Heç bir alternativ olmadıqda və vəziyyət ticarət siyasətinə reaksiya tələb edərsə, şəffaflığın təmin edilməsi və tədbirlərin özəl sektoru və digər ölkələri məlumatlandırmaq üçün yeni və ya dəyişdirilmiş siyasət tədbirləri, o cümlədən müvafiq prosedurlar və formalar, tam miqyasda vaxtında dərc edilməsi vacibdir. Dövlət qurumları arasında həyata keçirilən bütün tədbirləri təqdim edən mərkəzləşdirilmiş sistem informasiyaya çıxışı asanlaşdırır. Bundan əlavə, məsələn, ÜTT-nin Kənd Təsərrüfatı üzrə Sazişində göstərilir ki, ixrac məhdudiyyətlərini həyata keçirərkən ölkələr onların ərzaq təhlükəsizliyinə təsirlərini nəzərə almalı, Kənd Təsərrüfatı Komitəsinə xəbərdarlıq etməli və digər ÜTT üzvləri ilə məsləhətləşməlidirlər.

4. Fəaliyyətlərin əlaqələndirilməsi. Daha geniş tənzimləyici əməkdaşlığın həyata keçirilməsi zəruri malların ticarətini sürətləndirməyə və yüksək tələbatı ödəməyə kömək edə bilər. Pandemiya zamanı bir çox ölkələr digər ölkələrin standartlarını və uyğunluğun qiymətləndirilməsi prosedurlarını ekvivalent kimi qəbul etdilər. Bəzi ölkələr də beynəlxalq standartları qəbul etdilər və beləliklə, ictimai sağlamlıq maraqları naminə qeyri-kritik ticarət tələblərini aradan qaldırdılar. Bu cür ümumi məhsul standartları və qarşılıqlı tanınma prosedurları təchizat cavablarını, eləcə də sərhədlərarası istehsal razılaşmalarını asanlaşdırır (Fiorini, Matteo et al. 2020). Avropa Birliyi (AB) və Avrasiya İqtisadi İttifaqının sübut etdiyi kimi, ikitərəfli qarşılıqlı tanınma sazişləri, regional ticarət sazişləri və dövlət-özəl forumlar kimi mövcud çərçivələr yuxarıda qeyd olunan əlaqələndirilmiş fəaliyyətlər

üçün əsas kimi istifadə edilə bilər. Məsələn, PPE (Şəxsi Mühafizə Avadanlığı) ilə əlaqəli tekstil məhsulları üçün mənşə tənzimləmə qaydaları Afrika Kontinental Azad Ticarət Ərazisi danışıqları çərçivəsində müzakirə olunur (OECD, 2020a).

Uzunmüddətli: Beynəlxalq ticarət sisteminin təchiz edilməsi üçün NTM-lərin tətbiqi. Daha çox ticarəti asanlaşdıran və ya məhdudlaşdıran siyasət tədbirləri, NTM və ya tariflər çox vaxt iki tərəfə malikdir. Yaxşı tənzimləyici təcrübələrə uyğun olaraq tədbirlərin layihələndirilməsi və həyata keçirilməsində şəffaflıq, qlobal dialoq və əməkdaşlıq və qaydalara uyğunluq beynəlxalq ticarət sisteminə etimadın yaradılması bu tədbirlərin tərəfləridir. Bu tədbirlərin tərəflərinin izahı aşağıda verilmişdir:

1. Daha şəffaf sistemin qurulması. Mövcud vəziyyət müdaxilələrin şəffaf olmasını təmin edən mexanizmlərin və çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün hökumətlərə koordinasiya və əməkdaşlıq etməyə kömək edən sistemlərin dəyərini göstərir. Ümumi bir şok (məsələn, pandemiya) olsa belə, ölkələr arasında məhsullara təklif və tələbatda fərqlər ola bilər. Bu cür fərqlər aşkar olmadıqda, məlumat mübadiləsi və koordinasiya yolu ilə aşkar edilə bilər. Hökumətlər təchizat potensialının harada olduğunu müəyyən etməyə imkan verən informasiya sistemlərinə ehtiyac duyurlar. Firmalar, öz növbəsində, qısa və orta müddətdə son tələblə bağlı gözləntilər formalaşdırma bilməli və prioritetləşdirilmiş məhsulların istehsalı üçün lazım olan kritik komponentlərin və daxilolmaların mövcudluğu haqqında məlumata malik olmalıdırlar.

Bunun üçün kənd təsərrüfatı mallarının ticarətində şəffaflıq sistemi, məsələn, tibbi ləvazimatlarda tətbiq oluna bilər. Əsas tibbi və əczaçılıq məhsullarını hədəf alan şəffaflıq mexanizmi ilkin COVID-19 reaksiyalarının uğursuzluğunu təkrarlamaq üçün deyil, gələcək sağlamlıq böhranlarına və COVID-19 peyvəndlərinin hazırlanmasına verilənlərə əsaslanan sistematik cavablar vermək üçün yaradıla bilər. Kənd Təsərrüfatı Bazarı Məlumat Sistemi (AMIS) 2007-2008-ci illərdəki ərzaq böhranından sonra ərzaq bazarında şəffaflığı artırmaq və qeyri-müəyyənliyi azaltmaq üçün yaradılmışdır. Əsas idxal və ixrac edən ölkələri və özəl

operatorları cəlb etməklə AMIS səhmlər, qiymətlər, proqnozlar və s. haqqında uyğunlaşdırılmış bazar məlumatı yaradır.

2. Qanunlara əsaslanan sistem üçün daha aydın qaydaların yaradılması. 2008-ci ilin global iqtisadi böhranı zamanı ticarəti məhdudlaşdıran tədbirlər dünya idxalının yalnız 1 faizinə təsir etdi. O zaman G20 liderləri proteksionist tədbirlərdən çəkinmək və qaydalara əsaslanan ticarət sistemini dəstəkləmək öhdəliyi götürdülər və ÜTT biznes üçün ticarət qaydalarında müəyyən əminlik yaratdılar (OECD, 2020).

Bu böhran zamanı bəzi siyasət reaksiyaları ilə bağlı ticarət qaydaları tam aydın deyil. Mövcud siyasi kontekstdə tibbi ləvazimatların ixracına qoyulan məhdudiyyətlərdən tamamilə qaçmaq mümkün deyilsə, onların müvəqqəti istifadəsi üçün ciddi şərtlərin qoyulması üçün razılaşmalar həyati əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin, əgər hazırkı COVID-19 pandemiyası ÜTT-yə uyğun gəlməyən tədbirlərin tətbiqinə haqq qazandıracaq dərəcədə müstəsna dırsa, ölkələr belə müstəsna vəziyyəti təşkil edən meyarlar və tədbirlərdən istifadə qaydası barədə razılığa gəlməlidirlər.

ÜTT mübahisələrinin həlli mexanizminin dəstəklənməsi və ÜTT-nin hüquq təcrübəsinin toplanması başlanğıc nöqtəsi olacaqdır. Əgər daha aydın qaydalar müəyyən etmək üçün hazırda kifayət qədər hüquqi sənədlər yoxdursa, ölkələr də alətlərə əlavə və ya düzəlişlər etməyi nəzərdən keçirə bilirlər. Məsələn, ticarət müqavilələrinə fəvqəladə müddələrin daxil edilməsi tez-tez müzakirə olunan bir mövzudur.

3. Daha yaxşı düşünülmüş əməkdaşlıq şəbəkəsinin yaradılması. Əvvəlki fəsillərin göstərdiyi kimi, ticarət tədbirləri vəhşi təbiət, qida və sağlamlıq, milli siyasətlər kimi daha az ticarətlə əlaqəli sektorların DİM-lərinə təsir göstərir. Öz növbəsində, CITES kimi bu sahələrdə regional və beynəlxalq müqavilələr ticarətə əlavə təsir göstərir. Buna görə də, DİM-lərə nail olunmasını dəstəkləyən çoxtərəfli ticarət sisteminin yaradılması təkcə ticarətlə bağlı spesifik sahələrdə deyil, həm də digər sahələrdə də əməkdaşlıq tələb edir.

Müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən əməkdaşlığı inkişaf etdirmək üçün başlanğıc nöqtəsi olaraq, məlumat mübadiləsi, dialoq və həmyaşıdların rəyinə əsaslanan qeyri-

rəsmi formaların inkişafı daha məqsədəuyğun ola bilər. Bu cür əməkdaşlıq özəl sektoru əhatə etməlidir. Çünki sonuncu müvafiq sahəni və təchizat zəncirlərini daha yaxşı bilir. Tənzimləyicilər arasında sıx əməkdaşlıq, prosesdə iştirak edən və əməkdaşlığı təsdiqləyən alıcılar və satıcılar arasında müqavilələrin istifadəsi ilə birləşdirildikdə daha effektiv olacaqdır (Seul L., Divya P., 2021).

Pandemiya gömrükdə rəqəmsal transformasiya üçün bir fürsət kimi.

Pandemiya xarici ticarət logistikasının vacibliyini vurğuladı. 2020-ci ilin mart ayında COVID-19 bildiyimiz kimi gündəlik həyatı dəyişdirdi. Bununla belə, ticarət ilk növbədə beynəlxalq nəqliyyat məhdudiyyətləri və sosial uzaqlaşdırma siyasətlərinin səbəb olduğu fasilələrə tab gətirdi. Hətta bəzi sahələrdə, məsələn, e-ticarət və onlayn ticarətdə əhəmiyyətli dərəcədə artışı müşahidə olunmuşdur. Amazonun hesabatına görə, beynəlxalq xalis satışlar 2019-cu ilin birinci yarısı ilə 2020-ci ilin eyni dövrü arasında 28,3 faiz artmışdır.

Rəqəmsal transformasiyanın gətirdiyi imkanlara diqqəti cəlb etməklə, pandemiya gömrük orqanlarını və onların reaksiya imkanlarını sınaqdan keçirdi. Pandemiya müntəzəm ticarət axınlarını saxlayaraq, insan sağlamlığı üçün lazım olan kritik malları təmizləmək üçün vacib olan təcili ehtiyaclar, səlahiyyətli orqanları çox qısa bir zamanda rəqəmsal gömrük sistemlərinə keçməyə məcbur etdi.

2019-cu il məlumatlarına görə, pandemiya dünyanı ələ almamışdan əvvəl də Latin Amerika Ümumdünya Ticarət Təşkilatının Ticarətin Asanlaşdırılması Sazişi çərçivəsində üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirməkdə Şimali Amerika, Avropa və Asiyadan geri qalırdı. Buna görə də, region ümumilikdə beynəlxalq ticarət logistikasında səmərəlilik yaratmalıdır. Latin Amerikanın iqtisadi bərpası əsasən müvafiq fiziki və rəqəmsal infraquruluşa və əlaqədar nəqliyyat xidmətlərinə əsaslanan xarici ticarət logistikasının necə işləməsindən asılıdır.

Gömrük idarəçiliyində texnologiya vasitəsilə innovasiyalar və transformasiyalar. Gömrük və sərhəd proseslərinin optimallaşdırılması, avtomatlaşdırılması və rəqəmsallaşdırılması yeni texnologiyaların müraciət etdiyi sahələr sırasındadır. Bu amillər modernləşmənin təməl daşlarıdır və möhkəm və

effektiv risk idarəetmə sistemlərinin tətbiqi üçün lazım olan yüksək keyfiyyətli məlumatların yaradılması üçün zəmin yaradır.

Məsələn, gömrük orqanlarının böyük həcmdə keyfiyyətli məlumat əldə etmək, emal etmək və təhlil etmək bacarığı regional dəyər zəncirlərini gücləndirmək və onları çevik və təhlükəsiz etmək üçün açaqdır. Avtomatlaşdırma daxili və xarici istifadəçilər üçün elektron imzalar və autentifikasiya mexanizmləri kimi digər innovativ komponentləri də tələb edir.

Effektiv və səmərəli gömrüyün digər tərkib hissəsi malların izlənməsidir. Radiotezliklərin identifikasiyası sistemləri (RFID), Əşyaların interneti, geolokasiya vasitələri, konteyner və qoşqu qapıları üçün elektron plomblar və OCR (Optical Character Recognition) nömrə nişanı oxuyucuları kimi yeni texnologiyalar yükləri, nəqliyyat vasitələrini və onları idarə edən insanları izləməyə imkan verir.

Bu sistemlər istehsal mərkəzləri, gömrük anbarları və quru sərhəd keçidlərini, dəniz limanlarını və hava limanlarını birləşdirən yol dəhlizləri kimi kritik nöqtələrdə yerləşdirilə bilər. Buna, bu məlumatları elektron vergi sənədləri ilə inteqrasiya etməklə yük nəqliyyat vasitələrini, qablaşdırmaları və məhsulları izləmək üçün Braziliyada hazırlanmış sistemi misal göstərmək olar. Eyni şəkildə, fiziki izlənilmə hər bir əməliyyatdan rəqəmsal sənədləşdirilmiş məlumatlar ilə müşayiət oluna bilər.

Gömrük orqanlarının əldə etdiyi məlumatların rəqəmsallaşdırılması, yük və daşıma sənədləri (yük manifestləri, konosamentlər, gömrük bəyannaməsi məlumatları və elektron qaimə-fakturalar) ilə əlaqələndirilməsi yolu ilə gömrük və sərhəd risklərinin idarə edilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məlumat ələ keçirildikdən sonra süni intellekt, maşın öyrənməsi, böyük verilənlər alətləri nümunələri, potensial riskli və ya saxta əməliyyatları müəyyən etmək üçün böyük həcmli məlumatların işlənməsi və təhlilinə imkan verir.

Yeni texnologiyaların istifadəsinə əsaslanan Koordinasiyalı Sərhəd İdarəetmə -Təchizat zəncirlərinin və xarici ticarət logistikasının faydası üçün yeni texnologiyalardan istifadənin gömrük və sərhəd proseslərində iştirak edən digər orqanlar arasında Koordinasiyalı Sərhəd İdarəetmə kontekstində həyata keçirilməsi də vacibdir.

Bu koordinasiya operatorlar üçün vaxt və xərcləri azaltmaq və nəzarət imkanlarını artırmaq üçün Xarici Ticarət üçün Vahid Pəncərələr və ya Liman İcma Sistemləri vasitəsilə səlahiyyətli orqanlar və təsərrüfat operatorları arasında qarşılıqlı fəaliyyətlə sadələşdirilir. Məsələn, Kosta-Rikada SW sisteminin qəbulu sistemdən istifadə edən şirkətlərin ixracında istifadə etməyənlərlə müqayisədə 1,4 faiz artımla müşaiət olunur.

Gömrük sistemləri və digər sərhəd qurumları arasında qarşılıqlı fəaliyyət təşəbbüsləri vasitəsilə regional dəyər zəncirlərini təşviq etmək və gücləndirmək imkanı da mövcuddur. Bunlara Mərkəzi Amerika Rəqəmsal Ticarət Platforması (PDCC) və səlahiyyətli iqtisadi operatorlar kimi etibarlılığı sertifikatlaşdırılmış şirkətlərdən məlumat mübadiləsinə asanlaşdırmaq üçün blokçeyndən istifadə edən CADENA sisteminin tətbiqi daxildir.

Nəhayət, bu komponentlər quru sərhədlərində, dəniz limanlarında və hava limanlarında malların giriş-çıxış məntəqələrində funksional infrastruktur olmadan effektiv ola bilməzdi. Eyni şəkildə, infrastruktura qabaqcıl texnoloji giriş, çıxış, yoxlama və monitorinq sistemləri daxil olmasaydı təsir eyni olmayacaqdı. Meksika gömrük orqanının Gömrük Texnoloji İnteqrasiyası Layihəsi (PITA) hərtərəfli texnologiyaya əsaslanan sərhəd infrastrukturuna müdaxilənin nümunəsidir. Nikaraqua, Kosta-Rika və Panama gömrük orqanları İİB-in dəstəyi ilə bu nümunəni izləyir və sərhəd obyektlərini əhatə edən və qabaqcıl texnologiyaların istifadəsini əhatə edən sərhəd keçidi islahat proseslərini həyata keçirir (Sandra Corcuera-Santamaria - José Martín García Sanjinés, 30.06.2021).

2.3. Koronavirus (COVID-19) pandemiyası dövründə idxal-ixrac əməliyyatlarında yaranan problemlərin səmərəliliyə təsirinin qiymətləndirilməsi

COVID-19 nəticəsində dünya misli görünməmiş qlobal şok yaşadı. Bu göstərir ki, Asiyada yaranan, lakin ilk dəfə Avropa və Amerika qitəsinin bəzi hissələrində

geniş yayılmış koronavirus xəstəliyi indi qlobal iqtisadi tənəzzüllə nəticələnib və bu, 2008-2009-da qlobal iqtisadi maliyyə böhrandan sonra baş verən böyük tənəzzüldən daha dərin və daha geniş hiss olunacaqdır. Bu fəsildə pandemiya bütün dünyada yayılaraq həyat və rifah vasitələrini təhdid etdiyi üçün beynəlxalq ticarət, qlobal istehsal və məşğulluğa dair təsirlərin qiymətləndirilməsinə yer verilmişdir.

Şəkil 3: Qlobal iqtisadi artım meylləri (illik faiz dəyişməsi)

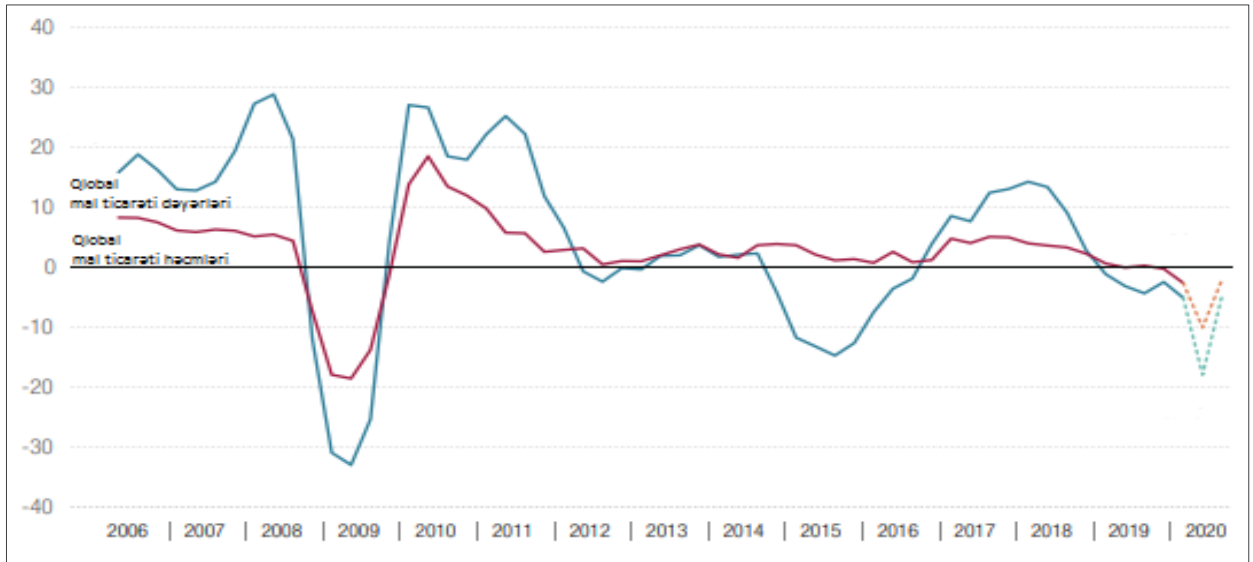

Mənbə: UNCTAD (2020) Operational impact on air transport. <https://data.icao.int/covid-19/operational.htm>.

UNCTAD 2020-ci ildə ümumi daxili məhsulun (ÜDM) təxminən 4,3 faiz azalacağını, 2021-ci ildə qlobal bərpanın isə 4,1 faiz olacağını, inkişaf etmiş iqtisadiyyatların 2020-ci ildə inkişaf etməkdə olan ölkələrlə müqayisədə -5,8 faiz və daha çox təsirlənəcəyini, müvafiq olaraq -2,1 faiz və 2021-ci ildə +5,7 faizlə müqayisədə +3,1 faizlə daha zəif bir bərpa gözləndiyini praqnozlaşdırmışdı ki, il sonundakı nəticələrə həmin praqnozu təsdiqlədi (şəkil 3).

2008/09-cu il qlobal maliyyə böhranından fərqli olaraq, inkişaf etməkdə olan ölkələrin 2020-ci ildə mənfi artım yaşayacağı, inkişaf etmiş iqtisadiyyatların isə 2009-cu ildəki -5,8 faizlə müqayisədə hasilatın -3,4 faiz olacağı hesablanmışdır.

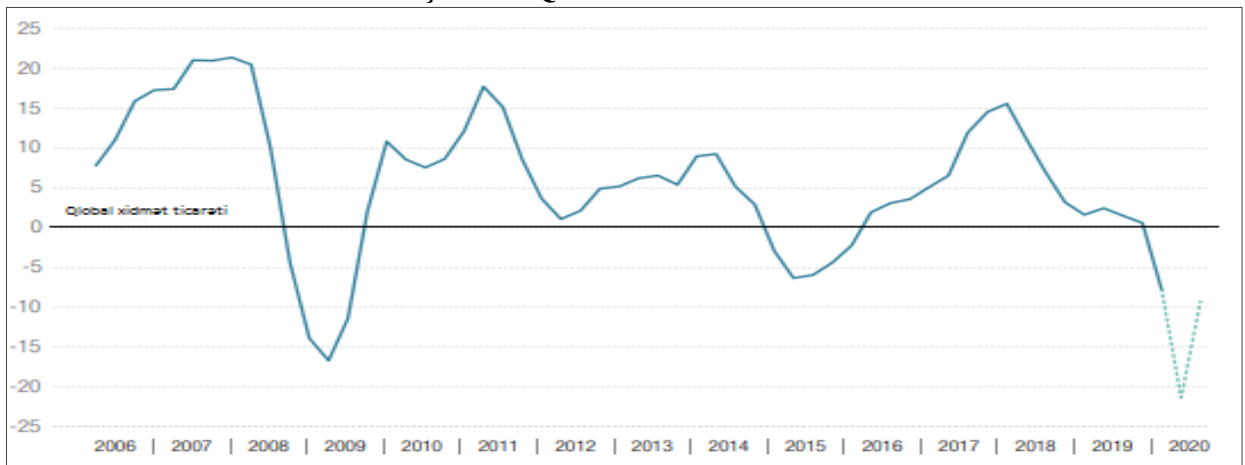
Şəkil 4: Qlobal mal ticarəti

Mənbə: UNCTAD Global Merchandise Trade Nowcast Q3 2020. UNCTAD

Bu məlumatlar bir sıra fərqli regional və ölkə səviyyəli tendensiyaları gizlədir. Çin və Koreya Respublikasının hər ikisinin 2020-ci ildə müvafiq olaraq +1,3 faiz və +0,1 faiz zəif də olsa müsbət artım əldə edəcəyi proqnozlaşdırılır. Həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan Amerika qitəsinin 2020-ci ildə mənfi istehsal artımı yaşayacağı gözlənilir: Argentina -10,4 faiz, Braziliya -5,7 faiz, Meksika -10 faiz və Amerika Birləşmiş Ştatları -5,4 faiz. Avropa ölkələrində də bu il Fransada -8,1 faiz, Almaniyada -4,9 faiz, İtaliyada -8,6 faiz və Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığında -9,9 faiz olmaqla əhəmiyyətli mənfi artımdan əziyyət çəkəcəyi gözlənilir. Cənubi Afrikada istehsalın 6 faiz azalacağı proqnozlaşdırılır.

Şəkil 5: Qlobal xidmət ticarəti

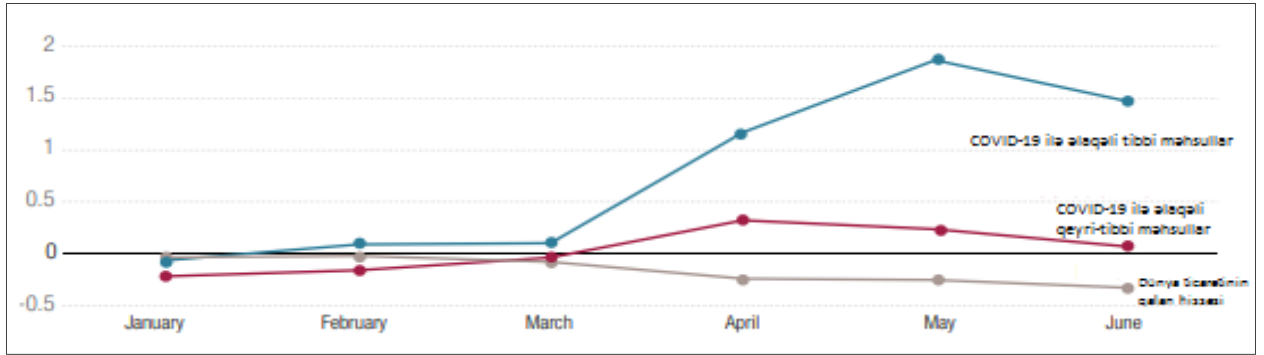

Mənbə: UNCTAD Global Merchandise Trade Nowcast Q3 2020. UNCTAD

Virus yayıldıqca beynəlxalq ticarət səmərəliliyini itirməyə başladı və daraldı. 4 və 5-ci qrafalarda göstərildiyi kimi, 2020-ci ilin birinci rübündə pandemiyanın ilkin təsirləri hiss olunmağa başladığı üçün mal və xidmətlər ticarətində artım

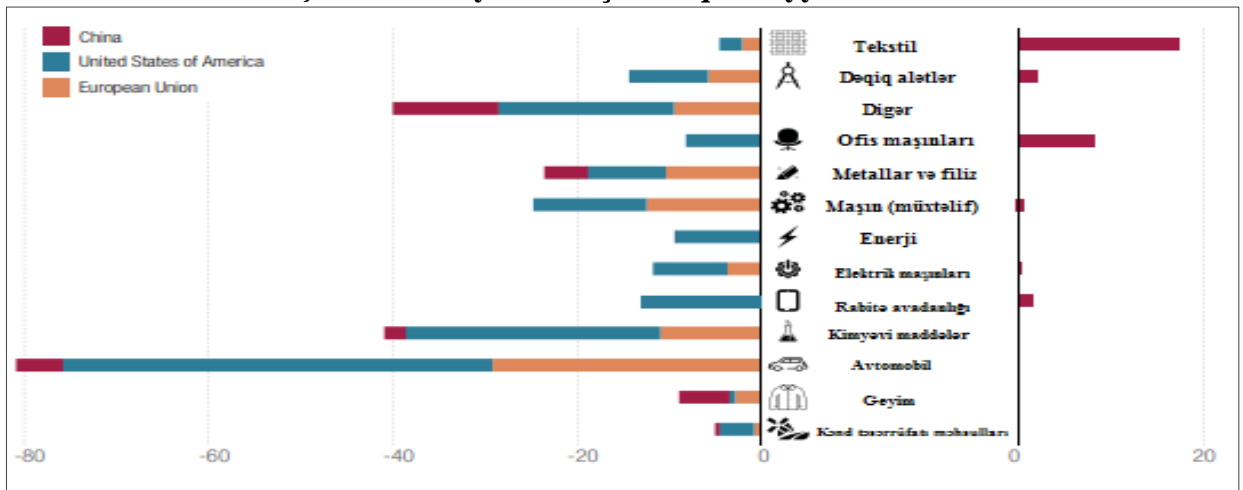
azalmışdır. UNCTAD-ın indi həm mallar, həm də xidmətlər ticarəti üzrə hesabatı birinci rüblə müqayisədə ikinci rübdə daha dramatik azalma aşkar etdi. İkinci rübdə illik əmtəə ticarətinin dəyərinin 18 faiz, xidmətlər ticarətinin isə eyni dövrdə 21 faiz azaldığı təxmin edilir. Yazı zamanı mövcud olan ilkin məlumatlara əsaslanaraq, üçüncü rüb üçün proqnoz yaxşılaşdı, indi illik müqayisədə mallar üzrə -5 faiz, xidmətlər üçün isə -9 faiz artım müşahidə olunurdu. 2020-ci ilin birinci rübündə xidmətlərin ümumi ticarətinin dəyəri 7,6 faiz azalsa da, səyahət xidmətləri 24 faizdən çox azalaraq xüsusilə ağır zərbə vurdu.

Şəkil 6: Tibbi məhsulların global ticarəti, 2020

Mənbə: UNCTAD secretariat calculations, based on the national statistics of China (GACC, 2020), United States (United States Census Bureau, 2020) and European Union (Eurostat, 2020).

Şəkil 7: Sənaye üzrə üç əsas iqtisadiyyatda ixrac

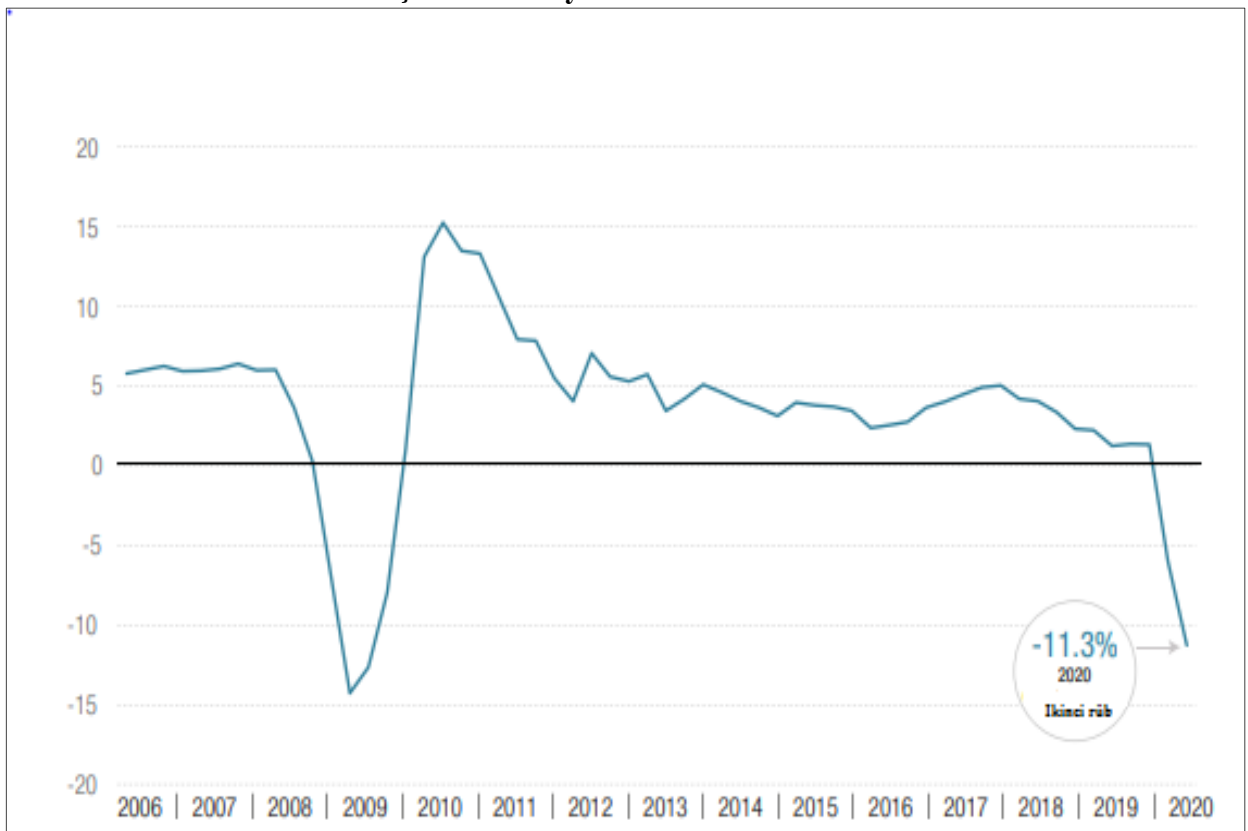
Mənbə: UNCTAD secretariat calculations, based on the national statistics of China (GACC, 2020), United States (United States Census Bureau, 2020) and European Union (Eurostat, 2020).

Fərdi qoruyucu avadanlıqlar, ventilyatorlar, termometrlər, dezinfeksiyaedicilər və sair kimi COVID-19 ilə əlaqəli tibbi məhsullar 2020-ci ilin ikinci rübündə çox yüksək artım yaşadı; məsələn, 2020-ci ilin may ayında bu cür məhsullar 2019-cu ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 186 faiz çox artım yaşadı (şəkil 6).

Çin, ABŞ və Avropa Birliyinin iqtisadiyyatlarına nəzər saldıqda, 7-ci şəkildə göstərir ki, avtomobil və kimya sənayesində əhəmiyyətli geriləmələr müşahidə olunur (United Nations, 2020).

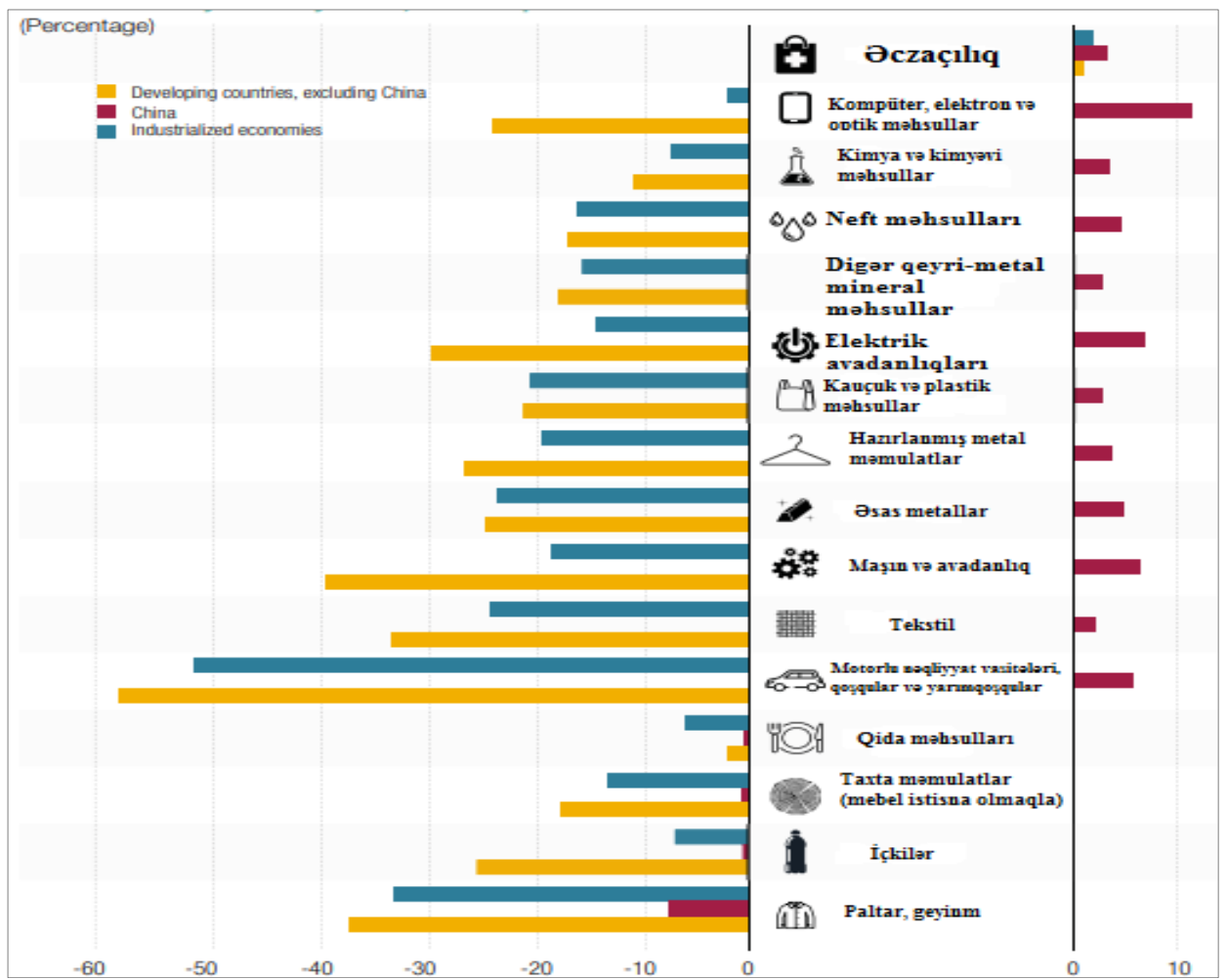
2020-ci ilin birinci rübündə qlobal istehsal şəkil 8-də göstərildiyi kimi, əvvəlki ilin eyni rübü ilə müqayisədə demək olar ki, 6 faiz azalıb. Bunu 2020-ci ilin ikinci rübündə yüzdə 11-dən çox olan daha dərin azalma izlədi. Bu, 2009-cu ilin birinci rübündə məhsul istehsalının 14 faiz azaldığı 2008-2009-cu il qlobal maliyyə böhranında yaşanan azalmadan sonra dünya istehsal sənayesində ən böyük eniş idi.

Şəkil 8: Dünya istehsalında artım

Mənbə: United Nations Industrial Development Organization (2020).

Şəkil 9: Sənaye üzrə artım templəri: 2020 (ikinci rüb)

Mənbə: UNIDO (2020).

COVID-19-un müxtəlif sənaye sektorlarına təsiri qeyri-bərabər olmuşdur. Şəkil 9 qida və ya əczaçılıq məhsulları kimi əsas malların və təchizatların istehsalının digər sənayelərə nisbətən necə az təsirləndiyini göstərir. 2020-ci ilin ikinci rübündə əsas dərman vasitələrinin istehsalı bütün ölkə qrupları üzrə mülayim artım qeydə alıb. Bütün digər sənaye sektorları, xüsusən də avtomobillər, maşın və avadanlıqlar və geyim istehsalı da əhəmiyyətli dərəcədə azalma ilə üzləşmişdir. Lakin 2020-ci ilin ikinci rübündə istehsalda azalmaların ilk qeydə alındığı Çin artıq bir neçə sənaye sektorunda müsbət artım əldə etməyə başlamışdı.

2.4. İdxal-ixrac əməliyyatlarına təsir edən amillərin iqtisadiyyatın inkişafındakı rolunun təhlili

Ölkənin ticarət balansını onun xalis ixracı ilə müəyyən edilir və o beynəlxalq ticarətə təsir edən bütün amillərdən asılıdır. Bunlara faktor ianələri və məhsuldarlıq, ticarət siyasəti, valyuta məzənnələri, xarici valyuta ehtiyatları, inflyasiya və tələb daxildir.

Qeyd etmək lazımdır ki, həm mallar, həm də xidmətlər ixrac və idxal üçün hesablanır. Bir ölkənin ixracı idxalından çox olarsa, ticarət profisiti, idxal ixracdan çox olarsa, ölkənin ticarət kəsiri vardır.

Faktor ianələri. Faktor ianələrinə əmək, torpaq və kapital daxildir. Əmək ölkənin işçi qüvvəsinin xüsusiyyətlərini təsvir edir. Torpaq ağac və ya neft kimi mövcud təbii ehtiyatları təsvir edir. Kapital resurslarına infrastruktur və istehsal gücü daxildir.

Beynəlxalq ticarətin Heckscher-Ohlin modeli ticarət nümunələrini izah etmək üçün ölkənin əməyinin, torpağının və kapitalının xüsusiyyətlərini vurğulayır. Məsələn, kifayət qədər ixtisasız işçi qüvvəsi olan bir ölkə nisbətən ucuz əmək tələb edən mallar istehsal edir, təbii ehtiyatları bol olan ölkə isə onları ixrac etmək imkanına malikdir.

Bu amillərin məhsuldarlığı da vacibdir. Tutaq ki, iki ölkənin bərabər miqdarda əmək və torpaq ianələri var. Lakin bir ölkədə ixtisaslı işçi qüvvəsi və yüksək məhsuldar torpaq ehtiyatlarının olduğu halda, digərində isə ixtisasız işçi qüvvəsi və nisbətən aşağı məhsuldar resursları var.

Bacarıqlı işçi qüvvəsi ixtisasız işçi qüvvəsinə nisbətən adambaşına daha çox məhsul istehsal edə bilər ki, bu da öz növbəsində hər birinin müqayisəli üstünlük əldə edə biləcəyi sahələrə təsir göstərir. Bacarıqlı işçi qüvvəsi olan ölkə mürəkkəb elektronika dizayn edə bilər, bacarıqsız işçi qüvvəsi isə əsas istehsalda ixtisaslaşa bilər. Eyni şəkildə, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə oxşar ilkin ianədən nisbətən daha çox və ya daha az dəyər əldə etmək deməkdir.

Ticarət siyasətləri. Ticarət maneələri də ölkənin ixrac və idxal balansına təsir edir. İdxalını məhdudlaşdıran və ya ixracı subsidiyalaşdıran siyasətlər həmin malların nisbi qiymətlərinə təsir edərək onu idxal və ya ixrac üçün az və ya çox cəlbedici edir. Məsələn, kənd təsərrüfatına subsidiyalar kənd təsərrüfatı xərclərini

azalda, ixrac üçün daha çox istehsalı təşviq edə bilər. İdxal kvotaları isə idxal olunan malların qiymətini artırır, bu da tələbi azaldır.

Yüksək idxal tarifləri və rüsumları vasitəsilə ticarəti məhdudlaşdıran dövlətlər açıq ticarət siyasəti olan ölkələrlə müqayisədə daha böyük ticarət kəsiri ilə üzləşə bilər. Çünki azad ticarətə maneələr onları ixrac bazarlarından bağlaya bilər.

Ticarətdə qeyri-tarif maneələri də var. İnfrastrukturun olmaması malların bazara çıxarılması xərclərini artırır. Bu, həmin məhsulların qiymətini artırır və ölkənin global rəqabət qabiliyyətini azaldır, bu da öz növbəsində ixracı azaldır.

İnvestisiya bu maneələri azaltmağa bir nöqtədə kömək edir. Məsələn, infrastruktura investisiyalar ölkənin kapital bazasını artırır və malların bazara çıxarılmasının qiymətini azalda bilər.

Valyuta məzənnələri, xarici valyuta ehtiyatları və inflyasiya. Valyuta məzənnələri: Əhəmiyyətli dərəcədə bahalaşan milli valyuta ixrac edilən malların dəyərini artırır və ixracatçıları global bazarlardan kənar qoyur. Bu, bir ölkənin ticarət balansına təzyiq göstərir.

Xarici valyuta ehtiyatları: Beynəlxalq bazarlarda effektiv rəqabət aparmaq üçün bir ölkə məhsuldarlığı artıran idxal olunan maşınlara çıxış əldə etməlidir. Bu da xarici valyuta ehtiyatları qeyri-adekvat olduqda çətin olur.

İnflyasiya: Bir ölkədə inflyasiya tüğyan edirsə, məhsul vahidinin istehsalının qiyməti aşağı inflyasiya olan ölkədəki qiymətdən yüksək olur. Bu, ixraca təsir edərək ticarət balansına təsir göstərir.

Tələb. Xüsusi məhsul və ya xidmətlərə tələb beynəlxalq ticarətin vacib komponentidir. Məsələn, neftə tələbat həm neft ixrac edən, həm də idxal edən ölkələrin qiymətinə və ticarət balansına təsir göstərir. Kiçik bir neft idxalçısı neftin qiymətinin düşməsi ilə üzləşərsə, onun ümumi idxalı da azalır. Müəyyən bir əmtəənin ölkə üçün nisbi əhəmiyyətindən asılı olaraq, bu cür tələb dəyişiklikləri ticarətin ümumi balansına təsir göstərə bilər.

İqtisadi göstərici kimi ticarət balansı. Ticarət məlumatları adətən iqtisadiyyatın sağlamlığının göstəriciləri üçün investorlar və bazar mütəxəssisləri tərəfindən yaxından izlənən ticarət balansının ən böyük komponentidir. Xüsusilə

ümumi daxili məhsulun (ÜDM) faizi kimi ticarətin kəsiri, kəsirin idarəolunmaz hala gəldiyini göstərən əlamətlər üçün izlənilir və valyutanın devalvasiyasının xəbərçisidir.

Lakin ticarət kəsiri müvəqqəti bir xarakter daşıyarsa, bu zəruri və mütləq hesab edilən neqativ hadisə kimi qiymətləndirilir, çünki bu, iqtisadiyyatın güclü şəkildə böyüdüyunü və sürəti qorumaq üçün idxala ehtiyacı olduğunu göstərir.

Ticarət balansı hər bir ölkənin iqtisadiyyatının sağlamlığının əsas göstəricisidir. Ümumiyyətlə, investorlar və bazar mütəxəssisləri ticarət balansından daha çox ticarət kəsirləri ilə maraqlanırlar, çünki xroniki defisitlər valyuta devalvasiyasının xəbərçisi ola bilər (Robert C.K., 30.07. 2021).

Müasir qlobal iqtisadiyyatda istehlakçılar öz yerli ərzaq mağazalarında və pərakəndə satış mağazalarında dünyanın hər yerindən məhsul görməyə alışmışlardır. Bu xaricdəki məhsullar və ya idxal istehlakçılara daha çox seçim imkanı verir.

Bir ölkənin valyutasının devalvasiyası ölkə vətəndaşlarının gündəlik həyatına böyük təsir göstərə bilər. Çünki valyutanın dəyəri ölkənin iqtisadi göstəricilərinin və onun ümumi daxili məhsulunun (ÜDM) ən böyük müəyyənedici amillərindən biridir. İdxal və ixracın uyğun balansını saxlamaq bir ölkə üçün çox vacibdir. Bir ölkənin idxal və ixrac fəaliyyəti ölkənin ÜDM-inə, valyuta məzənnəsinə, inflyasiya səviyyəsinə və faiz dərəcələrinə təsir göstərir.

Ümumi daxili məhsula təsiri. Ümumi daxili məhsul (ÜDM) bir ölkənin ümumi iqtisadi fəaliyyətinin geniş ölçüsüdür. İdxal və ixrac ÜDM-in hesablanmasında xərclər metodunun mühüm komponentləridir. ÜDM üçün formula $ÜDM=C+I+G+(X-M)$ kimidir. Bu tənlikdə ixrac mənfii, idxal $(X - M)$ xalis ixraca bərabərdir. İxrac idxalı üstələdikdə xalis ixrac rəqəmi müsbət olur. Bu, bir ölkənin ticarət profisiti olduğunu göstərir. İxrac idxaldan az olduqda xalis ixrac rəqəmi mənfii olur. Bu, ölkənin ticarət kəsiri olduğunu göstərir.

Ticarət profisiti ölkədə iqtisadi artıma kömək edir. İxrac daha çox olduqda, bu o deməkdir ki, bir ölkənin fabriklərindən və sənaye obyektlərindən yüksək səviyyəli məhsul var, həmçinin bu fabrikləri işlək vəziyyətdə saxlamaq üçün daha çox insan

məşğul olur. Şirkət yüksək səviyyəli mal ixrac etdikdə, bu, həm də istehlak xərclərini stimullaşdıran və iqtisadi artıma töhfə verən ölkəyə vəsait axınına səbəb olur.

Bir ölkə mal idxal etdikdə, bu, həmin ölkədən vəsait axınını təmin edir. Bir qayda olaraq idxalçılardır yerli şirkətlər olur və onlar xaricdəki qurumlara və ya ixracatçılara ödənişlər edirlər. İdxalın yüksək səviyyəsi güclü daxili tələbi və artan iqtisadiyyatı göstərir. Əgər bu idxal əsasən maşın və avadanlıq kimi məhsuldar aktivlədirsə, bu, ölkə üçün daha da əlverişlidir, çünki məhsuldar aktivlər uzun müddət ərzində iqtisadiyyatın məhsuldarlığını artıracaq.

Sağlam iqtisadiyyat həm ixracın, həm də idxalın böyüməsinin yaşandığı iqtisadiyyatdır. Bu, adətən iqtisadi gücü və davamlı ticarət profisiti və ya kəsirini göstərir. Əgər ixrac artırsa, lakin idxal əhəmiyyətli dərəcədə azalıbsa, bu, xarici iqtisadiyyatların yerli iqtisadiyyatdan daha yaxşı vəziyyətdə olduğunu göstərə bilər. Əksinə, ixrac kəskin azalarsa, lakin idxal artarsa, bu, yerli iqtisadiyyatın xaricdəki bazarlardan daha yaxşı olduğunu göstərə bilər.

Məsələn, ABŞ-ın ticarət kəsiri iqtisadiyyat güclü böyüdükdə daha da pisləşir. Bu, ABŞ idxalının ABŞ ixracını üstələdiyini göstərir. Bununla belə, ABŞ-ın xroniki ticarət kəsiri onun dünyanın ən məhsuldar iqtisadiyyatlarından birinə malik olmağa davam etməsinə mane olmur (Federal Reserve Bank of St. Louis, 30.01.2022).

Bununla belə, ümumilikdə idxalın yüksələn səviyyəsi və artan ticarət kəsiri bir əsas iqtisadi dəyişənə mənfi təsir göstərə bilər ki, bu da ölkənin valyuta məzənnəsi, onların milli valyutasının xarici valyutalara nisbətdə qiymətləndirilməsi səviyyəsidir (Congressional Research Service, 30.01.2022).

Valyuta məzənnələrinə təsiri. Bir ölkənin idxalı və ixracı və onun məzənnəsi arasındakı əlaqə mürəkkəbdir. Çünki beynəlxalq ticarət və ölkənin valyutasının qiymətləndirilməsi arasında daimi əks əlaqə var. Məzənnə ticarət profisiti və ya kəsirinə təsir edir. Bu da öz növbəsində məzənnəyə təsir edir və s. Ümumilikdə isə milli valyutanın zəifləməsi ixracı stimullaşdırır və idxalı bahalaşdırır. Əksinə, güclü milli valyuta ixracı əngəlləyir və idxalı ucuzlaşdırır (Congressional Research Service, 30.01.2022).

İnflyasiya və faiz dərəcələrinə təsiri. İnflyasiya və faiz dərəcələri ilk növbədə valyuta məzənnəsinə təsiri ilə idxal və ixraca təsir göstərir. Daha yüksək inflyasiya adətən daha yüksək faiz dərəcələrinə gətirib çıxarır. Bunun daha güclü valyuta və ya zəif valyuta ilə nəticələnib-nəticələnməsi aydın deyil (Board of Governors of the Federal Reserve System, 30.01.2022).

Ənənəvi valyuta nəzəriyyəsi daha yüksək inflyasiya (və nəticədə daha yüksək faiz dərəcəsi) olan valyutanın daha aşağı inflyasiya və daha aşağı faiz dərəcəsi olan valyutaya qarşı ucuzlaşacağını irəli sürür. Açıq faiz dərəcəsi pariteti nəzəriyyəsinə görə, iki ölkə arasındakı faiz dərəcələrindəki fərq onların məzənnəsində gözlənilən dəyişikliyə bərabərdir. Beləliklə, iki fərqli ölkə arasında faiz dərəcəsi fərqi 2 faiz olarsa, daha yüksək faiz dərəcəsi olan ölkənin valyutasının aşağı faizli ölkənin valyutasına qarşı 2 faiz dəyər itirməsi gözlənilir.

Bununla belə, 2008-09-cu il qlobal kredit böhranından bəri dünyanın əksər ölkələrində normaya çevrilmiş aşağı faiz dərəcəsi mühiti investorların və möhtəkirlərin daha yüksək faiz dərəcələri olan valyutaların təklif etdiyi daha yaxşı gəlirləri təqib etməsi ilə nəticələndi. Bu, daha yüksək faiz dərəcələri təklif edən valyutaların güclənməsinə təsir etdi.

Əlbəttə ki, bu investorlar valyutanın ucuzlaşmasının yüksək gəlirləri kompensasiya etməyəcəyinə əmin olmalı olduqları üçün bu strategiya ümumiyyətlə güclü iqtisadi əsaslara malik olan ölkələrin sabit valyutaları ilə məhdudlaşır.

Güclü milli valyuta ixraca və ticarət balansına mənfi təsir göstərə bilər. Yüksək inflyasiya material və işçi qüvvəsi kimi daxilolma məsrəflərinə birbaşa təsir etməklə ixraca da təsir edə bilər. Bu yüksək xərclər beynəlxalq ticarət mühitində ixracın rəqabət qabiliyyətinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilər.

İqtisadi Hesabatlar. Bir ölkənin mal ticarəti balansı hesabatı onun idxal və ixracını izləmək üçün ən yaxşı məlumat mənbəyidir. Bu hesabat bir çox böyük dövlətlər tərəfindən aylıq nəşr olunur.

ABŞ və Kanadanın ticarət balansı hesabatları, ümumiyyətlə, ayın ilk on günü ərzində, müvafiq olaraq, ABŞ Siyahıyaalma Bürosu və Kanada Statistikaları tərəfindən bir aylıq gecikmə ilə açıqlanır (Statistics Canada, 30.01.2022).

Bu hesabatlarda ən böyük ticarət tərəfdaşları haqqında təfərrüatlar, idxal və ixrac üçün ən böyük məhsul kateqoriyaları və zamanla tendensiyalar da daxil olmaqla çoxlu məlumatlara yer verilir (Robert C.K., 30.01.2022).

İndi isə gəlin ümumilikdə ölkənin ixrac və idxalının dəyərində təsir edən 8 amilə nəzər yetirək. Bir ölkənin ixrac və idxalının dəyərində təsir edən səkkiz amil aşağıdakılardır:

1. Ölkədə inflyasiya: Ölkədə inflyasiya nisbətən yüksək olarsa, ev təsərrüfatları və firmalar əhəmiyyətli sayda idxala nail olacaqlar. Ölkənin firmaları da ixracatda müəyyən çətinliklərlə üzləşəcəklər. Bununla belə, inflyasiyanın aşağı düşməsi ölkənin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini və ixracı artıracaq və idxalı azalmasına səbəb olacaqdır.

2. Ölkənin məzənnəsi: Ölkənin məzənnəsinin aşağı düşməsi ixrac qiymətlərini aşağı salacaq və idxal qiymətlərini yüksəldəcək. Bu da, onun ixracının dəyərini artıracaq və idxala xərclənən məbləği aşağı salacaqdır.

3. Məhsuldarlıq: Bir ölkənin işçiləri nə qədər məhsuldar olarsa, bir işçiyə düşən əmək məsrəfləri bir o qədər aşağı olduğu qədər, onun məhsulları da daha ucuz olur. Məhsuldarlığın yüksəlməsi ev təsərrüfatlarının və firmaların ölkənin məhsullarını daha çox almasına səbəb olacaqdır. Buna görə də ixrac artmalı və idxal azalmalıdır.

4. Keyfiyyət: Bir ölkənin məhsullarının keyfiyyətinin digər ölkələrin məhsullarına nisbətən aşağı düşməsi ölkənin mal və xidmət ticarəti balansına mənfi təsir göstərir..

5. Marketing: Satılan ixracın miqdarına təkcə onların keyfiyyəti və qiyməti deyil, həm də yerli firmaların məhsullarını satış effektivliyi təsir göstərir. Eynilə, alınan idxalın miqdarına xarici firmalar tərəfindən həyata keçirilən marketingin effektivliyi təsir edir.

6. Daxili ÜDM: Gəlir artarsa, firmalar daha çox xammal və əsas vəsaitlər alacaqdır ki, bunların bir hissəsi xaricdən gələcəkdir. Ev təsərrüfatları daha çox məhsul alacaq və bunların bir hissəsi xaricdən gətiriləcək. Daxili tələbatın artması bəzi yerli firmaları da xarici bazardan daxili bazara keçməyə sövq edə bilər. Bu baş verərsə, ixrac da azalmış olacaqdır.

7. Xarici ÜDM: Xaricdə gəlirlər artarsa, xaricilər daha çox məhsul alacaqlar. Bu, ölkəyə daha çox ixrac etməyə imkan verir.

8. Ticarət məhdudiyyətləri: Xaricdə ticarət məhdudiyyətlərinin yumşaldılması yerli firmaların məhsullarını başqa ölkələrə satmasını asanlaşdırır (Smriti C., 2021).

Yuxarıdakı müxtəlif mənbələrdən əldə edilən nəticələr idxal və ixracın iqtisadiyyatla güclü həssaslıqla balansda olduğu göstərir. Bu balans təsir edən hər hansı amil özünü dərhal göstərəcəkdir. Qeyd olunan amillərdən ən əsası və keçdiyimiz bu son iki ildə dünya miqyasında ən çox gözə çarpan inflyasiya olmuşdur. Eyni zamanda bir ölkədə inflyasiyanın olması, həmin ölkədən birdən çox fəaliyyətlərin, göstəricilərin, iqtisadi faktorların düzgün olmadığını göstərir.

Son dövürlərdə idxal-ixrac prosesinə ən çox təsir edən hadisə koronavirus (COVID-19) pandemiyası olmuşdur. Bununla bağlı araşdırmalardan birini də Alberto Cavallo həyata keçirmişdir.

COVID-19 istehlak qiymətləri indeklərini (CPI) hazırlamaq üçün Alberto Cavallo, real vaxt rejimində xərc təxminlərini 2019-cu ilin yanvarından 2020-ci ilin mayına qədər mövsümi düzəliş edilməmiş rəsmi inflyasiya ölçüləri ilə birləşdirdi. Bu məlumatların toplanması bir neçə ölkə, o cümlədən ABŞ Əmək Statistikaları Bürosu (BLS) tərəfindən istifadə edilən indeks məlumatlarının istehsal edildiyi Birləşmiş Ştatlar üçün aparılmışdır.

Alberto Kavallo görə, Opportunity Insights Tracker-dən alınan məlumatları dünyanın müxtəlif statistik idarələrinin məlumatlarına uyğunlaşdırmaq həmişə asan olmur.

Apardğı təhlillərdən A.Cavallo aşkar etdi ki, BLS-dən rəsmi CPI və onun hesablanmış COVID-19 CPI 2020-ci ilin yanvar və fevral aylarında ABŞ-da demək olar ki, eynidir. Lakin həmin ilin martında (ABŞ-da pandemiyanın ilkin yayılmasının başlanğıcı), hər ikisi deflyasiya göstəricisində göründüyü kimi, COVID-19 inflyasiya təxmini rəsmi istehlak qiymətləri indeklərindən yüksək idi. Pandemiya böyüdükcə iki inflyasiya dərəcəsi arasındakı fərq də artdı.

2020-ci ilin may ayında rəsmi istehlak qiymətləri indekləri deflyasiya yaşadı, COVID-19 istehlak qiymətləri indekləri isə müsbət inflyasiya dərəcəsinə sahib idi.

Bəzi ölkələrdə daha yüksək COVID-19 inflyasiyası var idi, buna səbəb isə maddələr üzrə çox fərqli qiymət hərəkətlərinin baş verməsi idi.

Rəsmi inflyasiya tədbirləri ilə COVID-19 inflyasiya tədbirləri arasındakı fərqlərin əksəriyyəti ərzaq və yanacağa çəkilən xərclərdə aşkar edildi. Fərqlərin bir səbəbi ümumiyyətlə geridə qalan xərc çəkiləri idi. Halbuki COVID-19 CPI real vaxt xərc məlumatlarından istifadə edirdi.

Müəllifin tapıntıları göstərir ki, koronavirus pandemiyası zamanı yaşayış minimumu rəsmi CPI-nin yaşayış minimumundan daha sürətli artıb. Ev təsərrüfatlarına təsirini araşdırmaq üçün müəllif 2018-ci il BLS İstehlakçı Xərcləri Sorğusu məlumatlarından istifadə etdi və sonra Opportunity Insights Tracker-dən gəlir kvintillərinin aylıq məlumatlarından istifadə edərək çəkiləri yenilədi. Nəticələr göstərdi ki, aztəminatlı ev təsərrüfatları nəqliyyatdan daha çox ərzağa xərc çəkmişlərdir ki, bu da pandemiyanın başlanğıcı zamanı inflyasiya tədbirlərindəki fərqi daha da gücləndirmişdir. Cavallo, yüksək gəlirli ev təsərrüfatları ilə (cəmi 0,57 faiz) müqayisədə pandemiya zamanı aşağı gəlirli ev təsərrüfatlarının daha yüksək COVID-19 inflyasiya nisbətlərinə (2020-ci ilin mayında 1,12 faiz) sahib olduğunu da əlavə etmişdir (Richard W., 2021).

Bu gün ortaya çıxan Covid-19 epidemiyası, keçmişdəki nümunələrə bənzər şəkildə, ölkələrin gözündə səhiyyə xidmətlərinin uğursuzluqlarını bir daha ortaya qoyur. Xüsusilə qlobal arenada nəqliyyat xidmətlərinin yayılması qlobal epidemiyaların çox qısa bir zamanda yerdəyişməsinə səbəb olur. Qlobal dəyişikliklər, ölkələrin nüvə sınaqları bu cür virusların artmasına və qlobal səviyyədə səhiyyə xidmətlərinin pozulmasına səbəb olur.

Bir çox epidemiyalar dünya düzenini formalaşdırmış, tarixin axınına istiqamət verməklə böyük sosial-iqtisadi izlər buraxmışdır. Eyni zamanda bu cür epidemiyalar bir sıra siyasi nəticələrə də səbəb olmuşdur. Bunlara imperiyaların dağılmasını, baş verən müharibələri, güc mərkəzlərinin dəyişdirilməsini, inqilabların və islahatların aparılmasından tutmuş bir çox tarixi parçalanmaları misal çəkmək olar. İnsan itkisinin iqtisadi və sosioloji nəticələri epidemiyanın ölçüsünə və müddətinə görə fərqli nəticələrə səbə olmuşdur. Məsələn, 14-cü əsrdə Avropada ortaya çıxan vəba

epidemiyası təxminən 100 milyon insanın ölümünə səbəb oldu. Belə bir hadisənin təkə iqtisadi nəticələri yox, həm də daha böyük nəticələri var idi. Epidemiya nəticəsində Avropada o dövrün hökuməti olan feodalizm sistemi dağıldı. “Qara ölüm” epidemiyasına qədər işsizlik aradan qalxdı, qadınlara iş qüvvəsində yer verildi, kəndlilər öz torpaqlarını becərməyə başladılar. Beynəlxalq daşımaların dayandırılması ticarətə mənfi təsir göstərdi və bu, epidemiya bölgələrindən uzaqlaşan kəşfiyyatçıları yeni bazar yerlərinə apardı. Xalq sağlamlığına önəm verildi və təkə kapitalın kifayət etmədiyi başa düşüldü, əməyə və insanlara verilən əhəmiyyət artdı. İqtisadi tarixdə qırılma nöqtələrinə səbəb olan pandemiyalar iqtisadi sifarişlərlə yanaşı, insanların satın alma vərdişlərinə, istehsala, memarlıq yanaşmalarına, urbanizasiya anlayışına, məşğulluğa, texnologiyaya, iş və həyat tərzinə təsir etdiyi görülür.

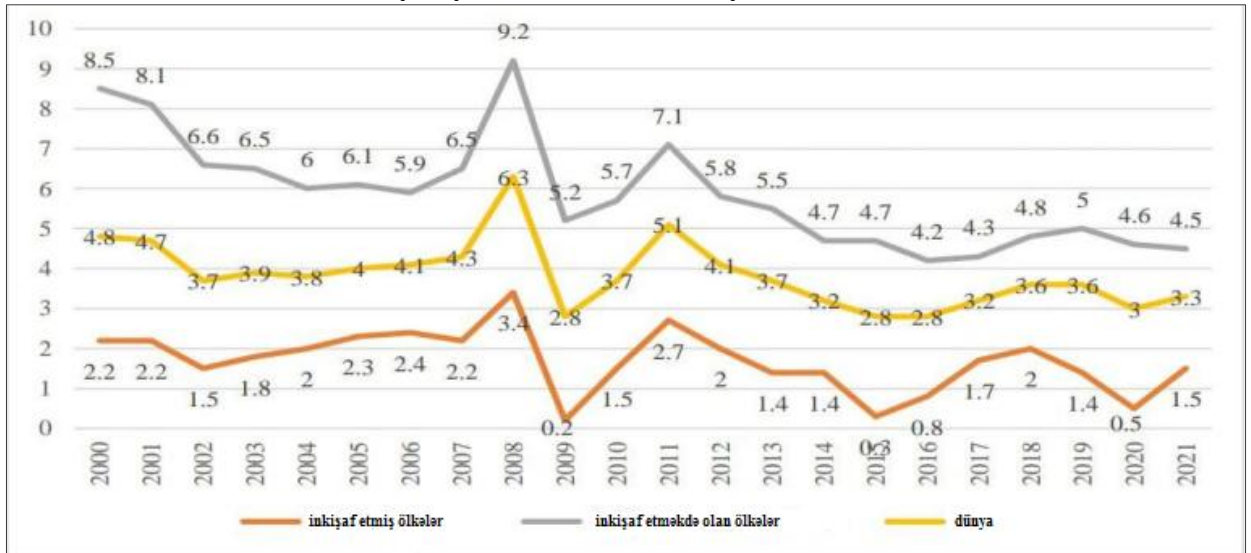
İnkişaf etmiş ölkələrdə ümumiyyətlə aşağı təkrəqəmli səviyyəsini saxlayan inflyasiya dərəcələri inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daha yüksək ola bilər. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə idxal olunan mallara yüksək tələbat inflyasiyaya təzyiq göstərir. Bütçə kəsiri yüksək, xarici borcları yüksək olan inkişaf etməkdə olan ölkələrdə valyuta qiymətlərinin artması milli valyutanın ucuzlaşmasına səbəb olur. Bu, inflyasiya dərəcələrinin yuxarıya doğru hərəkətinə təkan verir. Görünür ki, inflyasiya dərəcələri ölkələrin özəl sektorunun kapital strukturu və dövlət sektorunun maliyyə strukturu ilə birbaşa bağlıdır. 2000-2007-ci illər arasında inflyasiya dərəcələrində ani dalğalanmaların olmadığı müşahidə edilir.

Pandemiyanın inkişaf etməkdə olan ölkələrin milli valyutalarının ucuzlaşmasının inflyasiya üzərində ciddi təzyiq yaratmayacağı da bildirilir.

Asiya və Latın Amerikasında inflyasiya ümumiyyətlə nəzarət altındadır. İnkişaf etməkdə olan Avropa ölkələrində də faiz dərəcələri aşağı səviyyədədir. Bu tendensiya fonunda 2020-ci il üçün dünyada inflyasiya gözləntiləri aşağı olaraq qalır. Bununla belə, mərkəzi banklar hələ də faiz dərəcələrini aşağıya doğru hərəkətə yönəldir və pul bazasını genişləndirmək üçün siyasətləri hədəfləyir (EH, 2020). Məsələn, ABŞ-da siyasi qərar qəbul edənlər pandemiyanın təsiri bitənə qədər faiz dərəcələrini sifira yaxın saxlayacaqlarını açıqladılar. Və sonra iqtisadiyyat üçün

bufer yaratmağa çalışan ABŞ Federal Ehtiyat Sistemi faiz dərəcələrini 0-0,25% arasında çəkdi. Lakin ABŞ-ın monetar siyasətdən asılı olaraq yaratdığı likvidlik dəstəyi dünya bazarlarında baş verən dalğalanmaların qarşısını almaq üçün kifayət etmədi.

Şəkil 10: İnflyasiya dərəcələri illik dəyişiklik 2000-2021(%)

Mənbə: IMF. (28.09.2020). A crisis like no other, an uncertain recovery. World economic Outlook update. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/06/24/WEOUpdateJune2020>

Qlobal artım. Qlobal artım templəri, o cümlədən 2000-2020-ci illər arasında reallaşmalar və 2021-ci il üçün proqnoz rəqəmləri Qrafik-5-də verilmişdir. Burada böhran dövrlərində artım templərinin aşağıya doğru getdiyi müşahidə edilir. 2008-ci il qlobal böhranından sonra 2009-cu ildə inkişaf etmiş ölkələrdə -3,3%-ə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə 2,8%-ə, dünyada isə -0,1%-ə enmişdir. 2010-cu ildən sonra bərpa olunan dünya iqtisadiyyatı müsbət artım templəri nümayiş etdirib. 2019-cu ildə bir az daralmış dünya iqtisadiyyatı, pandemiyanın təsiri ilə 2020-ci ildə son iyirmi iki illik dövrdə ən aşağı həddə çatıb. BVF-nin 2020-ci ilin aprel ayında dərc etdiyi “Dünya İqtisadi Görünüşü” hesabatında qlobal iqtisadiyyatların 2020-ci ildə -3% daralacağı təxmin edilirdi. Artım proqnozları göstərir ki, cari dövrdə iqtisadi daralma 2008-ci ildəki böhrandan xeyli fərqlidir. 2020-ci ildə inkişaf templəri inkişaf etmiş ölkələrdə -6,1%-ə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə -1%-ə, dünyada -3%-ə qədər azalıb. Pandemiya inkişaf etmiş və ya inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlardan asılı olmayaraq bütün ölkələrə dərinlən təsir edib. Qlobal

iqtisadiyyatda BVF kimi qurumların maliyyə dəstək proqramları ilə iqtisadi fəaliyyətlərin canlandırılması hədəflənir.

III FƏSİL. İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARINDA KORONAVİRUS PANDEMİYASI ZƏRƏRLƏRİNİN ARADAN QALDIRILMASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Ümumdünya Gömrük Təşkilatının koronavirus pandemiyası dövründəki rolu

Ümumdünya Gömrük Təşkilatı Brüsseldə Gömrük Əməkdaşlıq Şurası kimi təsis edilmiş 183 üzv dövlətdən ibarət hökumətlərarası təşkilatdır (Weerth C. 2009). ÜGT 183 üzv dövlətin bütün ticarət və gömrük məhdudiyyətlərinin də sadalandığı

operativ internet səhifəsi (site) mövcuddur. ÜGT tərəfindən bu internet səhifəsində təbii fəlakətlərin aradan qaldırılması ilə bağlı tövsiyə məqalələri də yerləşdirilir ki, bunlar pandemiya öncə sadəcə daha kiçik və yerli hadisələri, məsələn, zəlzələlər, vulkan püskürmələri, vəhşi yanğınlar və ya daşqınları əhatə edirdi (WCO, 2011). İndi isə artıq iki ildir ki koronavirusla mübarizə haqqında bir çox tövsiyələr ÜGT tərəfindən dərc edilmişdir.

ÜGT digər Beynəlxalq Təşkilatlarla birlikdə öz təlimatlarını, siyahılarını və birgə bəyannamələrini yaratmışdır və bu, həqiqətən də beynəlxalq gömrük siyasəti və gömrük hüququ ekspertizası üçün mərkəz hesab edilir. 2008-ci ildən bəri bu proses müvafiq olaraq davamlı olaraq inkişaf etməkdədir (Weerth C., 2016).

Ümumdünya Gömrük Təşkilatı (ÜGT) COVID-19 pandemiyası zamanı gömrük prosedurları haqqında məlumatların verilməsi (birgə bəyannamələr), məlumatların yayılması və qlobal iqtisadi, insani və iqtisadi şəraitdə ticarətin asanlaşdırılmasının əhəmiyyəti baxımından mühüm rol oynamışdır və hələ də oynamaqda davam edir.

Qlobal COVID-19 pandemiyasına qarşı bütün dünya qüvvələrini birləşdirdi və COVID-19-un cəmiyyətlərə və Dünya Ticarətinə sosial və iqtisadi təsirini azaltmağa kömək etmək üçün internetdə sərbəst şəkildə əldə edilə bilən birləşmiş ticarət siyasətləri və hüquqi onlayn məlumat bazaları hazırlandı. Birləşdirilmiş bəyannamələr və qüvvələrin birləşdirilməsi tədbirlərinin bir çoxu ÜGT məxsusdur. Koronavirus pandemiyasının ən qarışıq dövründə bir çox ölkələr ticarət məhdudiyyətləri qoysalar da, onların tam əksi olaraq Beynəlxalq Təşkilatlar və işgüzar maraqlı tərəflər azad ticarət və ticarətin asanlaşdırılmasına çağırış edirdilər.

ÜGT tərəfindən hazırlanan sənədlərdə qlobal maraqlanan ictimaiyyət və bizneslər üçün bütün təşəbbüslər, bəyannamələr, məlumat və təlimatlar, məlumat kolleksiyaları və pulsuz onlayn verilənlər bazaları haqqında ümumi məlumat verilir. Bütün bu maddələr qlobal insan, ictimai sağlamlıq və iqtisadi fəvqəladə vəziyyətlərdə dövlətlər, maraqlı tərəflər və bizneslər üçün fikir, təlimat və yardım vermək üçün əsas da koronavirusun qeyri-müəyyən dövrlərində çox vacibdir. Onların əksəriyyəti ÜGT-nin internet saytında onlayn dərc edilmiş, qalan hissəsi isə

yeni yaranan əməkdaşlıq məlumat bazalarında birgə toplanmışdır. Bu məlumat bazaları məlumat axtaran şəxslərə açıq sərhədlər üçün təlimat və texniki məsləhətlər və açıq təchizat zəncirlərini təmin etmək üçün sərhədyanı ticarətin asanlaşdırılması və sərhədlərin əsasən şəxslərin səyahəti üçün bağlı qalsa belə, zəruri malların çatdırılması haqqında ümumi məlumat vermək üçün qurulmuşdur. Lakin məlumat və verilənlər bazası da COVID-19 səbəbiylə ticarət məhdudiyyətlərindədir. Ticarətin asanlaşdırılması qlobal pandemiyanın əsas məsələsidir və artıq on ildən artıqdır ki, dövriyyədə olan planlar 2020-ci ildə COVID-19 pandemiyasına uyğunlaşdırılmışdır (Weerth C., 2020).

ÜGT COVID-19 ilə bağlı pandemiyanın ilk günlərindən xüsusi veb sahifəsində çox ətraflı məlumat, təlimat və bəyannamələr toplusunu təklif etmişdir (WCO <http://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/activities-and-programmes/natural-disaster/coronavirus.aspx>).

Hələ 20 mart 2020-ci il tarixindən başlayaraq ÜGT koronavirusa qarşı reaksiya vermiş və açıq şəkildə gömrük idarələrinə, gömrük işçilərinə, geniş ictimaiyyətə və bizneslərə aydın ciddi faydalı mesajlar çatdırmaq və ən yaxşı şəkildə necə aparılacağına dair qlobal şəbəkəsinin bütün daxili və xarici istiqamətlərinə uyğun məqalələr nəşr etmişdir (WCO, 01.11.2020).

ÜGT, COVID-19 üçün saxta dərman və digər saxta mallar (PPE) haqqında erkən xəbərdarlıq etmiş, tibbi ləvazimatlar və PPE ilə birlikdə ÜST gömrük təsnifat təlimatını və yenidən ÜST ilə birlikdə dərman və kimyəvi maddələr üzrə gömrük təsnifatı üzrə təlimat hazırlamışdır. ÜGT COVID-19 ilə bağlı bütün kommunikasiyaları xüsusi “Rabitə” bölməsində birləşdirmişdir.

COVID-19 pandemiyasında ÜGT və onun üzv dövlətləri sosial məsafəni tətbiq etmək və şəxsi təması azaltmaq üçün onlayn görüşlərə və onlayn təlimlərə də davam etdilər.

ÜGT-nin 92 nömrəli (iyun 2020) və qismən 93 nömrəli (oktyabr 2020) xəbər bülletenləri COVID-19-ya həsr olunmuşdur (Weerth, C., 04.08.2020).

Koronavirusun fəsadlarından qlobal iqtisadiyyatın mümkün qədər tez sağlması üçün ölkələrin həm RKC, həm də TFA-nı tətbiq etmələri mütləq hal

almışdır. Gömrük və digər sərhəd qurumlarına normal mühitdən kənarında fəaliyyət göstərməyə və dəyişən şəraitə sürətlə uyğunlaşa bilməyə imkan verən yaxşı işlənmiş davamlılıq planlarının olması da vacib əhəmiyyətə malikdir. Bununla bağlı ilk tövsüyə verənlərdən biri də ÜGT olmuşdur və aşağıda sadalanmışdır:

Kritik malların sürətləndirilməsi: Koronavirusun yayılması ilə bağlı məsələlərə və ya vəziyyətlərə birbaşa təsir edən və ya aradan qaldırmağa kömək edən malların sürətləndirilmiş rəsmiləşdirilməsi ÜGT tərəfindən aydın təlimat verilmişdir. Bundan əlavə, ÜGT veb-saytı həmçinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının əsas tibbi və təcili yardım mallarının sürətləndirilmiş rəsmiləşdirilməsinə dair model sazişi üzrə təlimat təqdim etmişdir.

Risqlərin idarə edilməsi sistemləri: Gəliş zamanı aşağı riskli yüklərin buraxılışını sürətləndirmək və şəxsi əlaqəni minimuma endirmək həm gömrük işçilərini, həm də idxalçıları qoruyur. Həm risklərin idarə edilməsi sistemləri, həm də risk profilinin yaradılması ticarətin asanlaşdırılması və uyğunluğun təmin edilməsi üçün əsas imkanlardır. O, həmçinin administrasiyalara məhdud gömrük resurslarından istifadəni optimallaşdırmağa da kömək edir.

Fiziki yoxlamaları minimuma endirmək: Məhdud yoxlama resurslarından daha səmərəli istifadə etmək üçün gömrük orqanları qeyri-vacib və ya vaxta həssas olmayan fiziki yoxlamaları və inzibati yoxlamaları azaltmalı və bunun əvəzinə kritik rəsmiyyətlərə və yüksək riskli daşımalara diqqət yetirməlidir.

Elektron sənədləşdirmə: Rəqəmsallaşma bu dövrə qədər heç vaxt indiki qədər vacib olmamışdı. Sosial məsafəni qorumaq üçün gömrük bəyannamələrinin və əlaqəli sənədlərin elektron şəkildə ötürülməsi vacibdir.

Tarif güzəştləri: Bu, ÜGT tərəfindən geniş şəkildə bildirilmiş və əsas tibbi məhsulların və avadanlıqların, əczaçılıq mallarının və qida məhsullarının sürətli çatdırılmasını təmin etmək üçün tamamilə həyati əhəmiyyət kəsb edən bir yoldur.

Rüsum və ödənişlərin təxirə salınması: Böhran müddətində rüsum və rüsum ödənişləri üzrə cərimə və faizsiz möhlət elan olunmalıdır. Fiskal ödənişlər üçün elektron ödənişlər və kağız əsaslı ödəniş protokollarına ehtiyacın azaldılması bu pandemiya şəraitində köməkçi rol oynayır (WCO News, 02.06.2020).

3.2. Xarici ölkələrin koronavirus pandemiyası ilə mübarizə mexanizmləri

Koronavirusla müdafiə yolları ölkələrin iqtisadi inkişafı, tarixi təcrübələri, idarəetmə mexanizmlərinə görə fərqliliklər göstərmişdir. Bunu çox daha yaxşı başa düşmək üçün dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən müdafiə mexanizmlərini gözdən keçirək. İlk öncə nəzər yetirəcəyimiz ölkələr Hindistan, Kanadadır. Burada ilk öncə həmin ölkələrin koronavirus pandemiyası dövründə həyata keçirdikləri müdafiə mexanizmləri təhlilinə yer veriləcək, daha sonra isə digər ölkələrlə birgə 2008-2009-cu illər arasında baş verən böhranla koronavirus pandemiyası zamanı yaranan xaosun ölkələrin inkişaf səviyyəsinə təsirini müqayisə ediləcək. Bu müqayisənin səbəbi, ölkələr tərəfindən görülən tədbirlərin oxşarlığı və bunun inkişafına təsir səviyyəsinin qiymətləndirilməsidir. Daha sonra isə oxşar tarixi keçmişə malik olan, yəni bir zamanlar SSRİ-nin tərkib hissəində olan, bu gün isə MDB-ə daxil olan ölkələrin (Gürcüstan istisna olmaqla) həm gömrük həm də ticarət sahəsində həyata keçirdikləri müdafiə mexanizmləri qiymətləndiriləcəkdir.

Hindistan. Hindistan koronavirusunun yayılması ilə əlaqədar zəruriliyi nəzərə almış və ticarəti asanlaşdırmaq üçün CBIC Ticarətin Asanlaşdırılması üzrə müxtəlif tədbirləri həyata keçirmişdir. COVID-19 məsləhəti altında yayımlanan bütün sirkulyarlar və bildirişlər aşağıda verilmişdir:

1. Fərdi mühafizə vasitələri, covid-19 test dəstləri və bu mallarla bağlı daxilolmalar gömrük rüsumundan azad edilməsi;
2. 1962-ci il Gömrük Aktının 143AA maddəsinə əsasən kilidləmə dövründə ticarəti asanlaşdırmaq üçün tədbirlər: Malların rəsmiləşdirilməsi üçün istiqrazlar əvəzinə öhdəliklərin təqdim edilməsinə icazə verilməsi;
3. Orijinal Mənşə Sertifikatı olmadan Hindistanın Ticarət Sazişləri çərçivəsində malların rəsmiləşdirilməsi: İmzalanmış mənşə sertifikatlarının əslə təqdim edilmədən güzəştli rejimin uzadılması zamanı malların müvəqqəti rəsmiləşdirilməsi;
4. Kağızsız gömrük - Gömrük idxalçıları üçün PDF əsaslı Gate-pass və OOC sənədinin kopyasının elektron kommunikasiyası;

5. Xüsusi geri qaytarma və çatışmazlıqların aradan qaldırılması: Biznes subyektlərinə, xüsusən də MKOS-lara təcili yardım göstərmək üçün bütün gözlənilən gömrük ödənişlərinin geri qaytarılması və geri qaytarılması iddialarını operativ şəkildə icra etmək (CBIC <https://www.icegate.gov.in/COVID19-Measures.html>).

Kanada. Kanada Sərhəd Xidmətləri Agentliyi (CBSA) Kanadanın pandemiyaya qarşı cavabında ön sıralarda olmuşdur. 2021-ci il ərzində Agentlik COVID-19-un yayılmasının qarşısını almaq və səyahət edənlərin və bütün kanadalıların sağlamlığını və təhlükəsizliyini təmin etmək üçün sərhəd tədbirlərini uyğunlaşdırmışdır.

Kanada Hökumətinin pandemiyaya reaksiyasını dəstəkləməkdə və sərhədlərin təhlükəsiz saxlamaqda mühüm rol oynamışdır.

- Koronavirus pandemiya dövründə CBSA sərhəd təcrübəsini təkmilləşdirmək üçün “ArriveCAN”-dan istifadəni genişləndirməyə davam etdi. Yeni Qabaqcıl CBSA Bəyannaməsi xüsusiyyəti müəyyən hava limanlarına gələn səyahətçilərə Kanadaya gəlməmişdən əvvəl gömrük və immiqrasiya bəyannamələrini elektron şəkildə təqdim etməyə imkan verir.

- COVID-19 nəticəsində e-ticarət və aşağı dəyərli idxal göndərişlərinin əhəmiyyətli artımını həll etmək üçün CBSA bu artımı asanlaşdırmaq üçün resurslara yenidən üstünlük verdi və əl ilə görülən proseslərini rəqəmləşdirmək kimi həllər təqdim etdi. Bundan əlavə, Agentlik kommersiya müştərilərinə kağız üzərində aparılan əməliyyatlardan uzaqlaşmağa və sərhəddə yüklərin hərəkətini sürətləndirməyə imkan verən e-poçt və rəqəmsal möhürləmə xidməti olan Elektron Longroom təşəbbüsünü genişləndirdi.

- Agentlik, CBSA-nın Vankuver, Monreal və Torontodakı üç beynəlxalq poçt mərkəzində əvvəlcədən məlumatlardan istifadə edərək yüksək riskli malların qarşısını almaq qabiliyyətini yaxşılaşdıracaq Poçt Modernləşdirmə Təşəbbüsü üzrə irəliləməyə davam etdi.

- CBSA Kanada İxrac Hesabat Sistemində (CES) əlavə təkmilləşdirmələr etdi. Pulsuz, veb-əsaslı, özünəxidmət portalı ixrac edən müştərilərə ixrac bəyannamələrini və xülasə hesabatlarını elektron şəkildə təqdim etməyə imkan verdi

və məlumatların dəqiqliyini və hesabatın məqsədəuyğunluğunu yaxşılaşdırmağa kömək etdi.

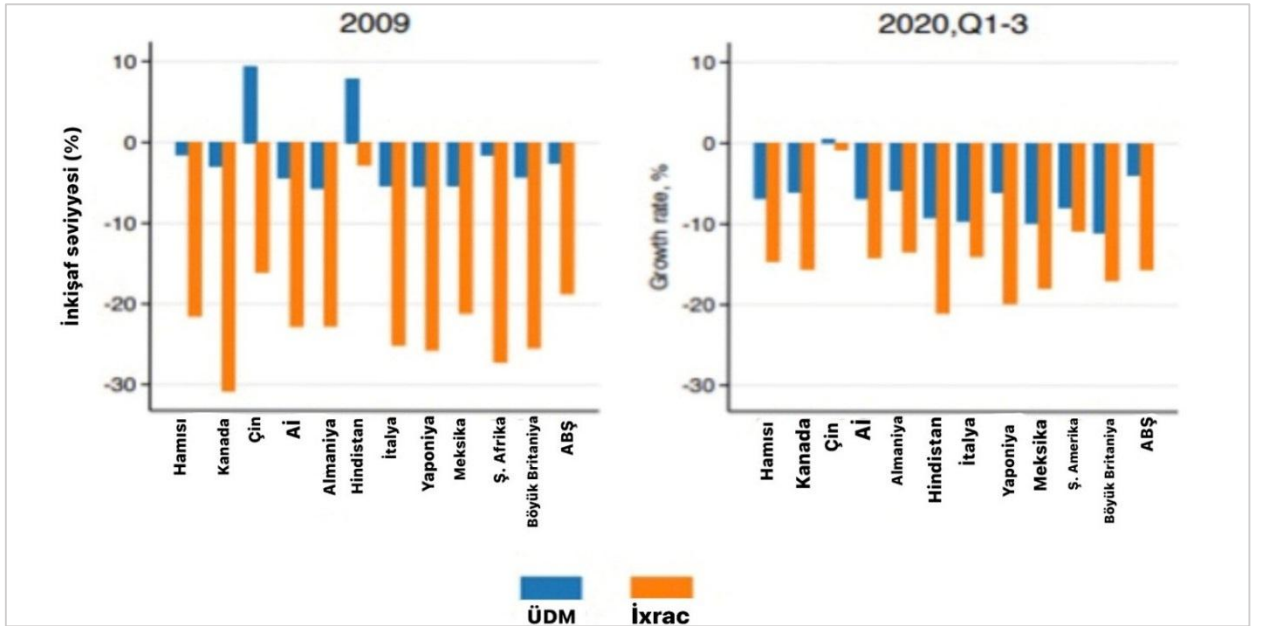
- CBSA, hazırda Qiymətləndirmə və Gəlir İdarəetmə (CARM) layihəsinin tam həyata keçirilməsi istiqamətində çalışır. Çoxillik təşəbbüsün ilk iki mərhələsi 2021-ci ildə həyata keçirilib və Kanadaya idxal olunan malların rüsum və vergilərinin yığılması ilə bağlı sistemlərin və prosesin modernləşdirilməsi üzrə növbəti mərhələ üzrə işlər davam etdirilir (Canada Border Services Agency, 24.01.2022).

Pandemiya həm də CBSA-da bir sıra texnoloji irəliləyişləri sürətləndirmək üçün katalizator oldu. Agentlik toxunulmaz səyahət, kommersiya və ticarət təcrübələrini asanlaşdırmaq və sürətləndirmək və xəstəliyin ötürülməsini azaltmağa kömək etmək üçün təhlükəsiz texnologiyalardan və məlumatlardan istifadə edərək sərhədləri modernləşdirmək üçün irəliləyişlər əldə etdi.

ABŞ-da kanadalı qeyri-rezident idxalçılar üçün rüsum güzəşti. Koronavirus dövründə ABŞ-da qeyri-rezident idxalçı kimi fəaliyyət göstərən Kanada biznesləri ABŞ Gömrük və Sərhəd Mühafizəsi (CBP) tərəfindən ABŞ-a ixraca dair rüsumlarının təxirə salınması üçün müraciət etmə imkanı verilmişdir. Və CBP hər bir halda təxmin edilən rüsumların, vergilərin və ödənişlərin ödənilməsi üçün əlavə günləri təsdiq etmişdir (Brenda C. S., 2020).

Ticarətin pozulmasının miqyasını ölçmək üçün bir metrikdən istifadə edərək bunu ətraflı izah etmək üçün biz iqtisadiyyatın böhran dövrü yaşadığı 2008-2009—cu illər COVID—19 dövrünü ixrac artımının ÜDM artımı ilə bağlı daralması üzərindən müqayisə edək. Şəkil 11-dən görüldüyü kimi, tədqiq edilən bütün ölkələr üçün şok faktoru 2009-cu illə müqayisədə 2020-ci ildə yalnız yeddidə bir olmuşdur. Aydın ki, 2009-cu ildə ticarətin çöküşü daha fəlakətli, 2020-ci ildəki çöküş isə daha az nəzərə çarpan olmuşdur. Bundan əlavə, bəzi ölkələrin digərlərindən daha güclü şoklar yaşadığı 2009-cu illə müqayisədə bu dəfə ticarət şokları ölkələr arasında daha bərabər paylanmışdır. Xüsusilə, Aİ ölkələri arasında ixrac daralması 2009-cu ildə ÜDM-in azalmasından beş dəfə, 2020-ci ildə isə cəmi iki dəfə çoxdur.

Şəkil 11: 2009 və 2020-ci illər böhranında ÜDM və ixracın azalması

Mənbə: WDI, OECD, COMTRADE

2020-ci ilin yanvar-sentyabr ayları arasında Böyük Britaniyanın ən çox ixrac edilən ilk altı məhsulunda qızıl istisna olmaqla, hamısında aylıq olaraq əhəmiyyətli dərəcədə azalma müşahidə olunmuşdur. Bütün ixracın 47%-ni təşkil edən ilk beş qabaqcıl məhsul ixraca əhəmiyyətli dərəcədə təzyiq göstərir. Qaz və neft kimi mineral yanacaqlar 2020-ci ilin ilk üç rübü ərzində ən kəskin azalma göstərmiş və ixracda aylıq 36,7% azalma müşahidə edilmişdir. Bu, əsasən səyahət məhdudiyyətlərinin səbəb olduğu tələb şokları ilə əlaqədardır və qlobal miqyasda başqa yerlərdə də müşahidə edilmişdir (Brenda C. S., 2020).

Şimalı və Mərkəzi Asiya ölkələri. ÜST (Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı) pandemiya elan etdikdən sonra, dünya ölkələri, o cümlədən NCA ölkələrinin əksəriyyəti onun yayılmasının qarşısını almaq üçün məcburi özünütəcrid, karantin, fəvqəladə vəziyyət, sərhədlərin bağlanması, istehsalın dayandırılması, ölkələr və başqaları arasında hava nəqliyyatının məhdudlaşdırılması daxil olmaqla bir sıra ciddi tədbirlər həyata keçirdi. Pandemiyanın sonrakı nəticələri və ölkələr tərəfindən həyata keçirilən məhdudlaşdırıcı tədbirlər beynəlxalq ticarət göstəricilərinə mənfi təsir göstərmişdir.

Bir çox ekspertlərin və siyasi analitiklərin fikrincə, qlobal iqtisadiyyatda pandemiyanın və bununla bağlı dayanmanın təsirini aradan qaldırmaq üçün ölkələrin əksəriyyətinə bir ildən dörd ilə qədər vaxt lazım olacaqdır. Daha əvvəl qeyd edildiyi

kimi, ÜTT-nin qiymətləndirməsinə görə, global mal ticarəti COVID-19 pandemiyası səbəbindən 13-32 faiz arasında kəskin azalma ilə üzləşmişdir.

Bu nəticələri müqayisə edərkən, ölkələrin bir neçə əsas amil əsasında pandemiya cavab vermək üçün müxtəlif imkanlara malik olduğunu xatırlamaq lazımdır:

- Dövlətlər iqtisadi inkişafın müxtəlif səviyyələrindədirlər. Daha az inkişaf etmiş ölkələr pandemiyanın nəticələrindən bir o qədər çox təsirlənəcək.

- Üç ölkə (Azərbaycan, Türkmənistan və Özbəkistan) ÜTT-yə üzv olmaq prosesindədir.

- Dörd ölkə (Ermənistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Rusiya Federasiyası) Avrasiya İqtisadi İttifaqının (Aİİ) üzvüdür, 4-ü üzv dövlətlər arasında gömrük ittifaqını, habelə əlaqələndirilmiş və ya vahid iqtisadi siyasətləri özündə əks etdirir.

- Yalnız iki ölkə (Ermənistan və Azərbaycan) Asiya və Sakit Okeanda Transsərhəd Kağızsız Ticarətin Asanlaşdırılması üzrə Çərçivə Sazişi (United Nations, Treaty Collection (2016)).

- Nəzərdən keçirilən ölkələrdə ticarətin asanlaşdırılması və sənədsiz ticarət tədbirlərinin həyata keçirilməsində irəliləyişin dərəcəsi də dəyişir (United Nations, Trade Facilitation Survey, 2019). Bu cəhətdə daha çox irəliləyiş əldə edən ölkələr, səmərəliliyi qoruyaraq və itkiləri minimuma endirməklə, iqtisadiyyatlarını kilidlərə və özünü təcrid etməyə uyğunlaşdırmaq üçün daha böyük imkanlar yaradır.

- NCA ölkələrinin əksəriyyətinin (Rusiya Federasiyası və Gürcüstan istisna olmaqla) dənizə çıxışı yoxdur və bu, iqtisadi inkişafa və sərhədyanı ticarətə əhəmiyyətli maneə yaradır.

- Bölgədəki iki ölkədə (Qırğızıstan və Tacikistan) dəmir yolu şəbəkələri inkişaf etməmişdir, bu da yüklərin çatdırılması üçün yollardan hədsiz dərəcədə asılıdır.

İndi isə həmin ölkələrin ayrılıqda bir neçəsinin həyata keçirdiyi tədbirlər toplusuna nəzərdən keçirək.

Gürcüstan. Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və sürətləndirilmiş rəsmiləşdirmə. 2014-cü ildə Gürcüstan və Aİ arasında digər əməkdaşlıq sahələri ilə

yanaşı, ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutan Assosiasiya Sazişi imzalamışdır və ÜTT-nin üzvüdür.

Gürcüstanın Ümumdünya Gömrük Təşkilatına (ÜGT) göndərdiyi məlumatda Gömrük Prosedurlarının Sadələşdirilməsi və Sürətli rəsmiləşdirmə tədbirləri qeyd olunur:

- İdxal üçün yalnız iki sənəd - CMR (nəqliyyat sənədi) və kommersiya fakturası məcburidir. Tranzit yüklər üçün gömrükə yalnız CMR təqdim edilməlidir. Hər iki halda ya orijinal, ya da surətlər məqbuldur.

- COVID-19 ilə əlaqədar olaraq mənşə sertifikatı- EURO 1 tələblərə uyğun olaraq bəyannaməçi tərəfindən imza və möhürlə təsdiq edilmiş surəti həm elektron, həm də maddi formada təqdim edilə bilər.

- Gömrük buraxılış məntəqələri və rəsmiləşdirmə zonaları 24/7 fəaliyyət göstərir.

- Gömrük əməliyyatları və prosedurları haqqında ətraflı məlumatların yer aldığı xüsusi məlumat portalı istifadəyə verilmişdir (<https://www.rs.ge/6461#>).

- Malların idxalı, ixrac və tranziti üçün fiziki yoxlamaların sayı (həm rəsmiləşdirmə, həm də sərbəhd yoxlamaları) azaldılmışdır.

- Gömrük Departamenti gömrük risklərinin idarə edilməsi sistemində bir sıra dəyişikliklər, o cümlədən “Risk Profillərinin Seçici Faizi” – zəruri malların tədarük zəncirini dəstəkləmək və fəvqəladə vəziyyət zamanı Hökumət tədbirlərinin tələblərini yerinə yetirmək üçün müvəqqəti tədbir həyata keçirmişdir.

Rəqəmsal ticarətin asanlaşdırılması tədbirləri. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Rəqəmsal və Davamlı Ticarətin Asanlaşdırılması üzrə Qlobal Sorğunun 2019-cu il məlumatına görə, Gürcüstan rəqəmsal və davamlı ticarətin asanlaşdırılması üzrə səkkiz NCA ölkəsi arasında üçüncü yerdədir. Gürcüstan Sorğuda təklif olunan 53 tədbirdən 27-ni tam, 9-nu isə qismən həyata keçirib (United Nations, Trade Facilitation Survey, 2019). Gürcüstanın sənədsiz ticarətin inkişafındakı nailiyyətləri, COVID-lə bağlı məhdudiyətlərə iqtisadi uyğunlaşmanı əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırmışdır.

Rəqəmsal ticarətin asanlaşdırılması üzrə heç bir tədbirin tapılmamasına baxmayaraq, ölkədə “Əlaqələrin izlənməsi və klasterlər” mobil proqramı və gömrük əməliyyatları və prosedurları haqqında ətraflı məlumat verən xüsusi məlumat portalı (<https://www.rs.ge/6461#>) uğurla tətbiq edilmişdir. Gürcüstanın elektron hökumət saytı www.my.gov.ge-dir. Lakin məlumatların yalnız gürcü dilində olması onun xidmətlərində naviqasiyanı çətinləşdirir.

Qazaxıstan. Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və sürətləndirilmiş rəsmiləşdirmə. Qazaxıstan gömrük ittifaqını, habelə üzv dövlətlər arasında əlaqələndirilmiş və ya vahid iqtisadi siyasətləri özündə birləşdirən Avrasiya İqtisadi Birliyinin (EAEU) üzvüdür. Bu həm də o deməkdir ki, gömrük rəsmiləşdirilməsi prosedurlarına xüsusi düzəlişlər üzv dövlətlər arasında razılaşdırılmalıdır. Avrasiya İqtisadi Komissiyası COVID-19-a operativ reaksiya vermək üçün bir sıra tədbirlər görmüşdür. Bundan əlavə Prezidentin sərəncamının məqsədləri üçün Qazaxıstan Hökuməti aşağıdakı fərmanlar qəbul etmişdir:

- Qazaxıstan Hökumətinin 21 mart 2020-ci il tarixli 133 nömrəli Qərarı: “Qazaxıstan əhalisinin fasiləsiz gündəlik fəaliyyəti və iqtisadiyyatının fəaliyyəti üçün zəruri olan ərzaq və digər məhsulların yuxarı qiymətlərinin müəyyən edilməsi qaydası”.

- Qazaxıstan Hökumətinin 27 mart 2020-ci il tarixli 146 nömrəli Qərarı: “Qazaxıstan əhalisinin fasiləsiz gündəlik fəaliyyəti üçün zəruri olan malların idxalı və ixracı qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında”.

Dövlət Gəlirləri Komitəsinin qəbul etdiyi qərarlardan sonra aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilib (Kazakhstan, State Revenue Committee SRCK, 2020).

- Sosial əhəmiyyətli malların əsas idxalçıları gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı müəyyən nəzarətdən (malların fiziki müayinəsi, gömrük baxışı və malların gömrük dəyərinə nəzarət) azaddırlar.

- Sərhəddə “qırmızı və sarı kanal” prosedurlarının tətbiqi tezliyi azaldılmışdır.

- 16 mart 2020-ci il tarixinə planlaşdırılan, lakin başlamamış yerlərdə gömrük (rəsmidən sonrakı) yoxlamalar ləğv edilmişdir.

- Müəyyən məhsulların (qarabaşaq, qarabaşaq yarması, şəkər, kartof, günəbaxan tumu, günəbaxan yağı) ixracına qadağa tətbiq olunduğuna görə, onların ixracı Gömrük İT sistemində (“Astana-1”) bloklanır.

- Əsas mallar üçün gömrük rəsmiləşdirilməsi vaxtına təsir edə biləcək müəyyən risk profillərinin tətbiqi dayandırılmışdır.

Bundan başqa, gömrük sahəsində fəaliyyət göstərən hüquqi şəxs tərəfindən gömrük rüsumlarının, vergilərin, xüsusi, antidempinq və kompensasiya rüsumlarının ödənilməsi üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin qeydə alınması, habelə gömrük işi və (və ya) səlahiyyətli iqtisadi operator platformasında sürətlə avtomatlaşdırılıb.

Rəqəmsal ticarətin asanlaşdırılması tədbirləri. COVID-19 dövründə ticarətin asanlaşdırılmasına dair seminarda (6-7 iyul 2020-ci il tarixlərində UNECE-nin səlahiyyəti altında videokonfrans vasitəsilə keçirilmiş) əldə edilən məlumata görə, Qazaxıstan COVID-19 dövründə Ticarətin Asanlaşdırılması üzrə Milli Komitə yaratmışdır. Bu, aidiyyəti dövlət qurumlarının və özəl sektorun nümayəndələrindən ibarət idarələrarası komitədir. Belə bir Hökumət orqanının yaradılması rəqəmsal ticarətin asanlaşdırılmasında əlavə addımları əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirəcəkdir.

Bununla belə, Qazaxıstan pandemiya zamanı rəqəmsal ticarətin asanlaşdırılması sahəsində müəyyən müsbət nəticələr əldə edə bilmişdir. Ötən il “vahid pəncərə” portalı (<http://eokno.gov.kz>) istifadəyə verilib. Hazırda pandemiya cavab olaraq fəal şəkildə inkişaf etdirilir. Hazırda platforma 60-a yaxın lisenziyanın və təsdiqedicisi sənədlərin avtomatlaşdırılmış şəkildə qəbulunu təklif edir. Bəzi digər xidmətlər də avtomatlaşdırılmışdır – məsələn, səlahiyyətli iqtisadi operatorların, gömrük anbarı sahiblərinin gömrük reyestrlərinə və gömrük fəaliyyətinin digər subyektlərinin (gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq) reyestrlərinə daxil edilib, Portal “Astana-1” elektron gömrük bəyannaməsi portalları ilə əlaqələndirilib, www.egov.kz və www.elicense.kz saytlarında bir sıra yeni gömrük və logistika xidmətləri avtomatlaşdırılıb.

Bundan əlavə, ictimai iaşə və ticarət müəssisələrinə məhdudiyətlər tətbiq edən əksər ölkələr kimi, Qazaxıstan da karantin dövründə onlayn ticarətdə artım yaşadı. Onlayn alışlar, ödənişlər, eləcə də ərzaq və digər məhsulların kuryer çatdırılması populyarlıq qazandı.

Rusiya. Gömrük cəmiyyətinin ümumi fəaliyyətini təmin etmək üçün Rusiya Federal Gömrük Xidməti COVID-19 pandemiyası ilə bağlı təcili və uzunmüddətli tədbirlər həyata keçirib.

1. Yardım və Əsas Təchizatların Transsərhəd Hərəkətini Asanlaşdırmaq məqsədi daşıyan tədbirlər.

1.1. Rusiya Federal Gömrük Xidməti ərzaq, yardım malları və zəruri ləvazimatların sürətli rəsmiləşdirilməsini təmin etmək üçün “yaşıl zolaqlar” yaratmışdı.

1.2. Gömrük orqanlarına gömrük yoxlamasının məcburi və ya zəruri olmadığı hallarda əlavə gömrük nəzarəti formalarının tətbiq edilməməsi barədə risklərin idarə edilməsi əsasında xüsusi göstərişlər verilmişdir.

1.3. Rusiya Federal Gömrük Xidməti COVID-19 pandemiyası zamanı texniki reqlamentlərə və sanitar normalara uyğunluq tələblərini əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırılmışdır.

1.4. Təhlükəsizliyi və zəruri maddələrin (sanitariya məhsulları, tibbi cihazlar/avadanlıqlar və qida) siyahısı əsasında yardım yüklərinin tədarükünün təhlükəsizliyinə və davamlılığına yönəlmiş asanlaşdırma tədbirlərinə və Rusiya Federal Gömrük Xidməti sərhəd keçid məntəqələrində yardım yüklərinin rəsmiləşdirilməsinə üstünlük verib:

- mal bəyannaməsinin gəlişdən əvvəl işlənməsi və malların çatdıqdan sonra buraxılması təmin edilmişdir;

- gömrük orqanı tərəfindən sənədlərin və məlumatların təqdim edilməsinin prioritetinə təminat verilmişdir.

- Nəhayət, COVID-19 pandemiyasına qarşı mübarizə tədbirləri üçün təyin edilmiş yardım malları üçün gömrük rəsmiləşdirilməsi tamamilə prioritetləşdirilib

http://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/facilitation/activities-and-programmes/natural-disaster/covid_19/russia_en.pdf?la=en, 15.05.2020).

Azərbaycan. Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və sürətləndirilmiş rəsmiləşdirmə. Əhalinin zəruri məhsullar və dərman vasitələri ilə fasiləsiz təmin edilməsi məqsədilə Azərbaycanda aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilib:

- Bəzi mallar üzrə idxal rüsumlarının müvəqqəti olaraq götürülməsi (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 84 və 114 nömrəli qərarlarına uyğun olaraq).

- Bəzi tibbi ləvazimatların və dərman vasitələrinin ixracına müvəqqəti qadağa (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 42 və 152 nömrəli qərarlarına uyğun olaraq).

Azərbaycan hələ ÜTT-nin üzvü olmasa da (qoşulmaq niyyətini ifadə edib), Azərbaycan bu tədbirlərin tətbiqi barədə ÜTT Katibliyinə məlumat verib (WTO, 2020).

Rəqəmsal ticarətin asanlaşdırılması tədbirləri. Azərbaycanın sənədsiz ticarətin inkişafı sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlər, iqtisadiyyatın pandemiya zamanı tətbiq edilən məhdudiyyətlərə uyğunlaşmasını xeyli asanlaşdırıb. Azərbaycanın elektron hökumət saytı kifayət qədər inkişaf etmişdir. Platforma elektron gömrük bəyannamələrinin təqdim edilməsi, mənşə sertifikatlarının, keyfiyyət və fitosanitar sertifikatlarının, karantin icazələrinin və idxal və ixrac əməliyyatları üçün zəruri olan digər sənədlərin təsdiqi kimi xidmətlərin avtomatlaşdırılmasına imkan yaradıb.

Xüsusi diqqətə layiq xidmətlərdən biri digər ölkələrin platformalarında təqdim edilməyən bir xidmət olan rəqəmsal imzalanmış sənədlərin həqiqiliyinin yoxlanılmasıdır.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin internet saytında gömrük bəyannamələrinin elektron qaydada təqdim edilməsi və bəzi təsdiqedicilərin və icazələrin elektron qaydada qəbulu avtomatlaşdırılıb. Əsasən tez xarab olan malların rəsmiləşdirilməsində istifadə olunan “Yaşıl dəhliz” buraxılış sistemindən daimi istifadə üçün müraciət” xidməti xüsusilə qeyd etmək lazımdır. İctimai iaşə və ticarət müəssisələrinin fəaliyyətinə məhdudiyyətlər tətbiq edən əksər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da karantin dövründə onlayn ticarət artımı

müşahidə olunub. Onlayn alışlar, ödənişlər, eləcə də ərzaq və digər məhsulların kuryer çatdırılması populyarlıq qazanıb (Vassilevskaya Y., 2020).

Azərbaycan 2020-ci ildə MDB ölkələri arasında UNESCAP-ın “Sərhədsiz sənədsiz ticarətə hazırlığın qiymətləndirilməsi”ndə birinci yeri tutub. UNESCAP-ın 2020-ci il üzrə hesabatına əsasən, Azərbaycan keçən il MDB məkanında sənədsiz ticarət üzrə ümumilikdə 86,02 faizlə beş faizlik artım nümayiş etdirib.

Hesabata əsasən, Azərbaycan həm qonşu ölkələr (Rusiya - 84,95 faiz, Gürcüstan - 82,8 faiz, İran - 77,42 faiz, Ermənistan - 62,37 faiz və Türkiyə - 86,02 faiz), həm də MDB ölkələri arasında birinci yeri tutub. Sənədsiz ticarət üzrə qlobal orta göstərici İEOÖ-lərdə 64,95 faiz, İEO-lərdə isə bu göstərici 81,86 faiz təşkil edib.

“İslahatlar İcmalı”da qeyd olunub ki, Azərbaycan prezidenti tərəfindən həyata keçirilən geniş islahatlar, “rəqəmsal ticarət mərkəzi” portalının yaradılması, xüsusilə transsərhəd sənədsiz ticarət və həyata keçirilən digər tədbirlər transsərhəd ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsinə səbəb olmuş, elektron və sənədsiz ticarətin inkişafına təkan vermişdir.

Bundan əlavə, Azərbaycanın Asiya-Sakit Okean regionunda transsərhəd sənədsiz ticarətin asanlaşdırılmasına dair çərçivə sazişini imzalayan ilk ölkələrdən biri olmuş və bu sahədə ölkəmizin mövqeyinin dünyada yaxşılaşmasına töhfə verdiyi vurğulanmışdır (<https://www.azernews.az/business/181898.html>, 2021).

Avropa və Mərkəzi Asiya, COVID-19-un geri çəkilməsinə baxmayaraq, ticarətin asanlaşdırılması səyahətində davamlı şəkildə irəliləyir. Bu gün açıqlanan Rəqəmsal və Davamlı Ticarətin Asanlaşdırılması üzrə 2021-ci il üzrə Regional Hesabata əsasən, 44 UNECE üzv dövlətinin ticarətin asanlaşdırılması üzrə göstəriciləri 2019-cu ildəki 72 faizdən 2021-ci ildə 76 faizə yüksəlib. Hesabat Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Rəqəmsal və Davamlı Ticarətin Asanlaşdırılması üzrə 2021 Qlobal Sorğunun nəticələrini özündə əks etdirir. 2020-ci ildə COVID səbəbiylə sərhədlərin və xidmətlərin müvəqqəti bağlanmasına və tədarük zəncirlərində ümumi pozulmalara baxmayaraq, UNECE regionunda irəliləyiş göz qabağındadır.

2021-ci il sorğusunun nəticələri Kağızsız ticarət və Transsərhəd sənədsiz ticarət də daxil olmaqla, ticarətin asanlaşdırılması alt qrupunun hamısının icra nisbətində irəliləyişlər olduğunu göstərir. Bu, pandemiya fonunda sənədlərin elektron şəkildə təqdim edilməsinə və sərhədlər arası ticarəti asanlaşdırmaq üçün istifadə olunan rəqəmsal sistemlərin tətbiqinə verilən prioritetin artdığını göstərir. Hökumətlər tərəfindən rəqəmsal xidmətlərə vurğu və gücləndirmə qismən pandemiya zamanı üzləşdiyi fasilələrlə əlaqələndirilə bilər.

Hesabatda ticarətin asanlaşdırılması üzrə milli yol xəritəsinin işlənilməsi, keçid iqtisadiyyatı olan ölkələr də daxil olmaqla, beynəlxalq sənədlərin maraqlı tərəflərinin potensialının artırılması, inkişaf etdirilməsi, həyata keçirilməsi və son nəticədə həyata keçirilməsindən faydalanmaq üçün ölkələr və regionlar üzrə geniş spektrli maraqlı tərəfləri daha geniş əməkdaşlığa çağıran bəzi mühüm tövsiyələr yer alır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarətin Asanlaşdırılması və Elektron Biznes Mərkəzi (UN/CEFACT) tərəfindən hazırlanmış tövsiyələr və standartlar daxil olmaqla bu alət ticarətin asanlaşdırılması təcrübələrinin uyğunlaşdırılmasına və nəhayət, uyğunlaşdırılmasına doğru irəliləmək və rəqəmsal ticarətin asanlaşdırılması həllərini təşviq etmək üçün mövcud alətlərdir. Son dörd onillikdə UN/CEFACT ticarətin asanlaşdırılması üzrə 50-yə yaxın tövsiyə və ticarət məlumatlarının elektron mübadiləsi üzrə yüzlərlə e-biznes standartları, texniki spesifikasiyalar və təlimat materialları işləyib hazırlamışdır (<https://unece.org/media/Trade/press/362634> UNECE, 26.11.2021).

3.3. Koronavirus pandemiyası şəraitində idxal-ixrac əməliyyatlarının səmərəli təşkili

2021-ci ildə beynəlxalq ticarət 2020-ci ildəki tənəzzüldən kəskin şəkildə bərpa olunmağa başladı. Lakin dünya ticarət axınlarının sürətli artım templərinə baxmayaraq, yığılmış itkilər hələ 2021-ci ilin sonuna kimi tam bərpa olunmadı və fərqi 2022-ci ilin birinci rübündə bağlanacağı ehtimal edilir. Ümumi ticarət axınları indi pandemiya əvvəlki səviyyələri rahat şəkildə üstələsə də, xüsusi mallar,

xidmətlər və ticarət tərəfdaşları üzrə ticarət təsirləri olduqca müxtəlifdir və xüsusi sektorlar və təchizat zəncirləri üzərində təzyiqlər yaradır (OECD, 10.03.2022).

Bütün dünya ölkələri COVID-19 pandemiyası zamanı beynəlxalq ticarət rəsmiləşdirilməsində irəliləyiş əldə etdilər, lakin BMT-nin regional komissiyaları tərəfindən hazırlanan hesabatla görə, kiçik və orta müəssisələr (KOB) və xüsusi ehtiyacları olan digər qruplar və sektorlar üçün ticarəti asanlaşdırmaq üçün daha güclü səylərə ehtiyac duymuşdur.

Hesabat Afrika İqtisadi Komissiyası, Avropa İqtisadi Komissiyası (UNECE), Asiya və Sakit Okean üçün İqtisadi və Sosial Komissiya (ESCAP) və Qərbi Asiya İqtisadi və Sosial Komissiyası, Latin Amerikası və Karib hövzəsi İqtisadi Komissiyası tərəfindən birgə aparılan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Rəqəmsal və Davamlı Ticarətin Asanlaşdırılması üzrə Dördüncü Qlobal Araşdırmasına əsaslanır.

Hesabatın əsasını təşkil edən sorğu isə Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) Ticarətin Asanlaşdırılması Sazişində (TFA) ticarətin asanlaşdırılması tədbirlərini, eləcə də BMT müqaviləsi olan Asiya və Sakit Okeanda Transsərhəd Kağızsız Ticarətin Asanlaşdırılması üzrə Çərçivə Sazişi ilə əlaqəli rəqəmsal ticarətin asanlaşdırılması tədbirlərini əhatə edir və 2021-ci ilin fevralında qüvvəyə minmişdir. 144 ölkəni əhatə edən 2021-ci il Sorğusu əsasında hesabat göstərir ki, ümumi və rəqəmsal ticarətin asanlaşdırılması tədbirlərinin qlobal orta icra dərəcəsi 65 faiz təşkil edir. COVID-19-un beynəlxalq ticarətə ciddi təsirinə baxmayaraq, ticarətin asanlaşdırılması son iki il ərzində əhəmiyyətli irəliləyiş əldə etmişdir.

Sorğuda iştirak edən 44 UNECE üzv dövlətinin ticarətin asanlaşdırılması üzrə performansını 2019-cu ildəki 72 faizdən 2021-ci ildə 76 faizə yüksəlmişdir. Bu təkmilləşmə Şərqi Avropa istisna olmaqla, keçid iqtisadiyyatları da daxil olmaqla bütün ölkə qruplarında özünü göstərdi. Ən yüksək irəliləyiş Mərkəzi Asiya ölkələri tərəfindən qeydə alınmış, 2019-cu ildəki 54 faiz, 2021-ci ildə 64 faizə qədər yüksəlmişdir. Cənub-Şərqi Avropa bu günə qədər ən aşağı icra göstəricisinə malik olsa da, fərq azalmışdır. Hesabat göstərir ki, ÜTT-nin TFA ilə bağlı tədbirləri qlobal miqyasda nisbətən yaxşı həyata keçirilir. Bundan əlavə, sənədsiz və transsərhəd sənədsiz ticarət istiqamətində irəliləyiş xüsusilə nəzərə çarpır, “Kağızsız Ticarət”in

tətbiqi 2019-cu ildən bəri 6 faiz bəndi artaraq 64 faiz təşkil edir. Bununla belə, “Sərhədsiz Kağızsız Ticarət”in tətbiqi İkitərəfli və subregional sənədsiz ticarət sistemlərinin tətbiqi əsasən qismən qalaraq və ya pilot əsasda istifadə olunmaqla hələ də aşağı səviyyədədir, 38 faizdir.

Ölkələr tənzimləyici və kommersiya məlumatlarının və sənədlərin fasiləsiz mübadiləsi üçün tələb olunan hüquqi və texniki protokolları hazırlamaq və tətbiq etmək üçün birlikdə işləməlidirlər. Bununla əlaqədar olaraq, hesabatda qeyd olunur ki, regional və subregional təşəbbüslər xüsusi, inklüziv və potensialı gücləndirən hökumətlərarası platforma təmin etməklə ölkələrə tədricən daha az kağıza, sonra isə sənədsiz və transsərhəd sənədsiz ticarətə keçməyə kömək edə bilər. Mümkün olduğu qədər, bu cür tədbirlərin həyata keçirilməsi UNECE-nin ev sahibliyi etdiyi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarətin Asanlaşdırılması və Elektron Biznes Mərkəzi (UN/CEFACT), Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Beynəlxalq Ticarət Hüququ Komissiyası və digər aidiyyəti təşkilatlar, özəl sektorla əməkdaşlıq edərək Dünya Gömrükləri tərəfindən hazırlanmış beynəlxalq tövsiyələrə, standartlara və alətlərə əsaslanmalıdır.

COVID-19 pandemiyası ticarət sistemində bir çox zəif cəhətləridə üzə çıxardı. Sorğunun nəticələri göstərir ki, əksər ölkələr qısamüddətli böhran tədbirləri həyata keçirmişdir. Bununla belə, “Böhran Zamanlarında Ticarətin Asanlaşdırılması” bölməsindəki tədbirlərin ümumi icra səviyyəsi 41 faiz təşkil edir, çünki bir çox ölkədə hələ də gələcək böhranlara hazırlığı artırmaq üçün uzunmüddətli ticarətin asanlaşdırılması planları yoxdur. Hesabatda təklif edilir ki, əməkdaşlığı daha da gücləndirmək, ticarət məlumatlarını şəffaflaşdırmaq və ölkələrin bərpaya töhfə vermək və gələcək böhranlardan adekvat şəkildə qorunmaq imkanlarını artırmaq üçün davamlı və ardıcıl səylər göstərilməlidir (UNECE, 02.022022).

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat zamanı gömrük siyasəti və idxal-ixrac əməliyyatlarının koronavirus pandemiyası şəraitində hərəkətinin istiqamətləri məxtəlif aspektlərdən təhlil edilmiş və bu təhlillərdən aşağıda qeyd olunan nəticələr əldə edilmişdir.

Tədqiqat zamanı global bir problemə çevrilən koronavirus pandemiyası digər bir global çöküş dövrü olan 2008-2009-cu illərin maliyyə böhranı ilə müqayisə edilmişdir. Və nəticələr onu göstərmişdir ki, 2008-2009 böhranı zamanı iqtisadi artım meyilləri koronavirus pandemiyası dövrünə nisbətə daha dayanıqlı olmuş və regionlar üzrə təsir səviyyəsi fərqli olmuşdur. Lakin COVID-19 pandemiyası bütün dünyada ölkələrin inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq təsir və təziq səviyyəsi oxşarlıq göstərmişdir.

Pandemiyanın ilk zamanlarında beynəlxalq təşkilatlarının asanlaşdırıcı tədbirlərin tətbiq olunması çağırışlarının olmasına baxmayaraq, ölkələr və digər qurumlar tərəfindən daha çox məhdudlaşdırıcı tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu da qısamüddətdə məsələnin həlli kimi görülsə də, uzunmüddətli dövrdə iqtisadiyyatın fəlakəti deməkdir.

Beynəlxalq əməkdaşlıq və hökumətlərin risklərə hazırlığı təkmilləşdirmək üçün bizneslərlə birgə səyləri üçün imkanlar mövcuddur.

Koronavirus pandemiyası zamanı tətbiq olunan müvəqqəti tədbir artıq mütləq tədbirlərə çevrilməyə və yerini sabitləşdirməyə başlamışdır. Çünki görülən tədbirlər eyni zamanda səmərəliliyinin təmin edilməsinin mümkünlüyünün başqa istiqamətini ortaya çıxarmışdır.

Koronavirus pandemiyası ən çox da İEOÖ-lərdə gömrük siyasətinin və gömrük orqanlarının rəqəmsallaşma prosesini sürətləndirmiş, gömrük prosedurlarının və idxal-ixrac əməliyyatlarında səmərəliliyin artırılmasında yeni bir mərhələyə keçməsinə səbəb olmuşdur. Buna görə də, ticarət ekosistemi rəqəmsallaşdıqca, dövlət qurumları öz rollarını Ticarət 4.0-ın tələblərinə uyğunlaşdırmalıdırlar. Bu, onlara inkişaf etməkdə olan beynəlxalq ticarət mühiti ilə ayaqlaşmağa və mənfəətləri və əhali üçün riskləri minimuma endirməklə yanaşı, fürsətlərdən maksimum istifadə etməyə kömək edəcəkdir.

Biz “yeni normala” qayıtdıqca, səmərəli, çevik və peşəkar gömrük xidmətlərinə ehtiyac daha da aydın görünəcək. Gömrük xidmətləri malların daşınmasını asanlaşdırmaqla yanaşı, milli sərhədlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsində də mühüm rol oynayır. Pandemiya həmçinin qlobal təchizat zəncirlərinin zəifliyini üzə çıxararaq hökumətləri və özəl sektoru təhlükəsizliklərini artırmaq üçün yeni strategiya və texnologiyalar müəyyən etməyə sövq etdi.

Bu fikirlərə əsasən təklif olunur ki:

- Məhdudlaşdırıcı tədbirlər baş verən qlobal xaosu daha da dramatik hala gətirdiyindən və bərpa müddətinə neqativ təsir etdiyindən, gələcəkdə baş verə biləcək qlobal hadisələr zamanı asalaşdırıcı tədbirlərin məhdudlaşdırıcı tədbirləri üstələməsi və daha öncə tətbiq edilməsi daha səmərəli olacaqdır.

Bu dissertasiyada təqdim olunan NCA ölkələri tərəfindən görülən COVID-19 cavab tədbirləri ilə bağlı məlumatlar göstərir ki, bütün ölkələr Birləşmiş Millətlər Təşkilatının beş əsas prinsipinə uyğun olaraq kompleks tədbirlər görmüşdür, yəni:

1. Əsas səhiyyə xidmətlərinin hələ də mövcud olmasını təmin etmək və səhiyyə sistemlərini qorumaq.

2. Sosial müdafiə və əsas xidmətlər vasitəsilə insanlara çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə kömək etmək.

3. İqtisadi cavab və bərpa proqramları vasitəsilə iş yerlərinin qorunması, kiçik və orta müəssisələrin və qeyri-formal sektor işçilərinin dəstəklənməsi.

4. Makroiqtisadi siyasətlərin ən həssas təbəqələr üçün işləməsi və çoxtərəfli və regional reaksiyaların gücləndirilməsi üçün fiskal və maliyyə stimulu artırma lazımı artıma rəhbərlik etmək.

5. Sosial birliyi təşviq etmək və icma tərəfindən idarə olunan davamlılıq və cavab sistemlərinə sərmayə qoymaq.

Pandemiya dövründə çoxlu sayda yeni qərarlar, qaydalar və normativ sənədlər yaradılır və təsdiqlənir. Biznes maraqlı tərəflərinin fikrincə, müəyyən bir ölkə tərəfindən qoyulan yeni qaydalar və tələblər haqqında aktual məlumatı tapmaq çox vaxt olduqca çətindir. Bu, beynəlxalq ticarət və logistikanı əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırır. Bu səbəbdən bu dissertasiyada verilən digər bir təklif:

- Ticarətin Asanlaşdırılması üzrə Milli Komitəsi hələ yaratmamış ölkələr ticarət və logistika sahələrində son dəyişikliklərlə bağlı məlumatların ölkələrarası mübadiləsini asanlaşdırmaq üçün bu qurumlardan necə istifadə oluna biləcəyini araşdırmaqdan əlavə, bu qurumları öz ölkələrində yaratmalıdır.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi Qanunu (2012). Bakı
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikası Gömrük Komitəsinin yaradılmasının 5-ci ildönümünə və gömrük əməkdaşlarının peşə bayramı gününə həsr edilmiş təntənəli yığıncaqda nitqi-Şəhriyar adına Mədəniyyət Mərkəzi, 30 yanvar 1997-ci il .
3. Balabəyova N., Eyvazov E. “Beynəlxalq nəqliyyat əməliyyatları “ (2019) Bakı
4. Dadaşov J. (2021). “Beynəlxalq ticarətin müasir xüsusiyyətləri və Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri”, Bakı. səh.25
5. “Gömrük tarifi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”, (2013), Bakı
6. Hübətov N. (2009). “Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələrinin dövlət tənzimlənməsi sistemi və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri”, “Azərbaycan” nəşriyyat, Bakı. 165 səh.

7. Qəribov A. (2017). “Beynəlxalq ticarət əməliyyatları”, Bakı Biznes Universiteti, 255 səh.

8. Quluyeva N. (2017). “Sistemli valyuta münasibətləri və beynəlxalq ticarət - iqtisadi əlaqələri”. Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyat, 160 səh.

Türk dilində

1. Arzova S.B. (2019). “Sanayi devrimi sonrası Avropa ve Amerika'da ticaret eğitimi” Issue 61, say.9 – 24
<https://dergipark.org.tr/en/pub/meder/issue/48329/591776>

2. Erdem E. (2016). “Sanayi devriminin ardından osmanlı sanayileşme hamleleri: sanayi politikalarının dinamikleri ve zaafiyetleri”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sayı:48, Temmuz-Aralık, s.19

3. Gurbanlı, Ş. (2010). “Azerbaycan ekonomisinde pertölün önemi ve hollanda hastalığı açısından değerlendirme” Eskişehir Anadolu Üniversitesi. Yüksek Lisans Bitirme Tezi. S.25

4. Hüseyinov, V. (2009). “Türkiye-Azerbaycan ticari ilişkileri ve geliştirilmesine yönelik öneriler” İstanbul.

5. Musayev, V. (2008). “Azerbaycan ekonomisinin dünya ekonomisine açılması” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul. s.33

6. Vəliyev. F. (2013). “Azerbaycan Türkiye iktisadi ilişkilerinin bugünü ve perspektivi”. Bakı, Qafqaz universiteti.

İngilis dilində

1. Antonio N., Giuseppe F. (2004). “The History of the customs: A historical outline of customs and trade policy in Europe and the world” Hardcover

2. Brenda C. S. (2020). "Canada: COVID-19 impact: Trade & customs and supply chain guidance" <https://www.mondaq.com/canada/operational-impacts-and-strategy/921568/covid-19-impact-trade-customs-and-supply-chain-guidance>

3. Christina M., Nikhil P., Sarayu I. (2020). “Seizing the Trade 4.0 opportunity” <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/industry/public-sector/trade-4-0-government-opportunity.html>

4. Corcuera-Santamaria S., Martín García Sanjinés S. (30.06.2021). "The pandemic as an opportunity for digital transformation in customs" <https://blogs.iadb.org/integration-trade/en/the-pandemic-an-opportunity-for-digital-transformation-in-customs/>
5. Cullen M.T. (2020). "COVID-19 and the risk to food supply chains: How to respond?" FAO. Rome, <https://www.fao.org/3/ca8388en/CA8388EN.pdf>
6. ECLAC (2021). ECLAC on the basis of Netherlands bureau of economic policy analysis (CPB), World Trade Monitor <https://www.cpb.nl/en/worldtrademonitor>
7. Fiorini M et al. (2020). COVID-19: Expanding access to essential supplies in a value chain world. Why Turning Inwards Won't Work. VoxEU CEPR Press. London.
8. Grainger A.(2017). "Trade and customs procedures in international freight transport: requirements, issues and trends", p.55-76
9. Grainger A. "Customs management in multinational companies", World Customs Journal vol.7, (2019). p.17-35
10. IMF (2020). "A crisis like no other, an uncertain recovery". World economic Outlook <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/06/24/WEOUpdateJune2020>
11. IMF (2021). "Fiscal Affairs "Priority Measures for Customs Administrations" <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/covid19-special-notes/en-special-series-on-covid-19-priority-measures-for-customs-administrations.ashx>
12. Ji-Soo Y. "Trade Facilitation for the Products of the Industry 4.0: The Case of Customs Classification of Drone Journal of Korea Trade" Vol. 23, (2020). No. 8, pp.110-131 https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3554769
13. OECD (10.03.2022) "Policy Responses to Coronavirus (COVID-19): International trade during the COVID-19 pandemic: Big shifts and uncertainty", 2022 <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/international-trade-during-the-covid-19-pandemic-big-shifts-and-uncertainty-d1131663/>
14. OECD (2020a). Africa's Response to COVID-19: What roles for trade, manufacturing and intellectual property? OECD Policy Responses to Coronavirus

- (COVID-19). Paris <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/africa-s-response-to-covid-19-what-roles-for-trade-manufacturing-and-intellectual-property-73d0dfaf/#section-d1e208>
15. OECD (2020b). COVID-19 and international trade: Issues and actions. OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19). Paris <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/covid-19-and-international-trade-issues-and-actions-494da2fa/>
16. Richard W. (2021). "Consumer inflation during the COVID-19 pandemic", U.S. Bureau of labor statistics. <https://www.bls.gov/opub/mlr/2021/beyond-bls/consumer-inflation-during-the-covid-19-pandemic.htm>
17. Robert C.K. (30.01.2022). "How importing and exporting the economy" <https://www.investopedia.com/articles/investing/100813/interesting-facts-about-imports-and-exports.asp>
18. Robert R. (2011). "Global trade compliance: Managing U.S. customs compliance" Paperback
19. Roberto C.K. (30.07.2022). "Which factors can influence a country's balance of trade?" The investopedia team <https://www.investopedia.com/ask/answers/041615/which-factors-can-influence-countrys-balance-trade.asp#:~:text=A%20country's%20balance%20of%20trade%20is%20defined%20by%20its%20net,reserves%2C%20inflation%2C%20and%20demand>
20. Rymarczyk J. "The impact of industrial revolution 4.0 on international trade ", Vol. 9, (2021). No. 1
21. Seul L., Prabhakar D. "COVID-19 Non-Tariff Measures: the good and the bad, through a sustainable development lens" UNCTAD Research Paper (2021). No. 60
22. Smriti C. (2017). "8 factors influencing the value of a country's exports and imports" <https://www.yourarticlelibrary.com/economics/8-factors-influencing-the-value-of-a-countrys-exports-and-imports/32931>
23. UNCTAD (2020). "Global Merchandise Trade Nowcast Q3", https://unctad.org/system/files/official-document/gdsdsimisc2022d1_en.pdf

24. UNCTAD (2020). Secretariat calculations, based on the national statistics of China, 2020 <https://unctad.org/statistics>
25. UNECE (02.02.2022) "Adapting to the "new normal": building back better with digital and sustainable trade facilitation" <https://unece.org/covid-19/press/adapting-new-normal-building-back-better-digital-and-sustainable-trade-facilitation>
26. UNECE (26.11.2021). "Europe and Central Asia are steadily progressing in their trade facilitation journey despite the COVID-19 push back" <https://unece.org/media/Trade/press/362634>
27. UNIDO (2020). "World Manufacturing Production Q2 2020" <https://www.unido.org/resources-statistics/quarterly-report-manufacturing>
28. United Nations (2020). "Impact of the Covid-19 pandemic on trade and development", USA. p.113 https://unctad.org/system/files/official-document/osg2020d1_en.pdf
29. United Nations, Trade Facilitation Survey (2019). "United Nations Global Survey on Digital and Sustainable Trade Facilitation Regional Data" <https://data.icao.int/covid-19/operational.htm>. – UNCTAD (2020) "Operational impact on air transport", 2020
30. United Nations, Treaty Collection (2016). "Chapter X: International Trade and Development, Section 20: Framework Agreement on Facilitation of Cross-border Paperless Trade in Asia and the Pacific" https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=X20&chapter=10&clang=en
31. Vassilevskaya Y. (2020). "Trade facilitation in times of pandemic: practices from North and Central Asia", ARTNeT Working Paper Series, No. 197, August, 2020, Bangkok, ESCAP <https://www.unescap.org/sites/default/d8files/knowledge-products/AWP%20197%20Yelena%20Vassilevskaya.pdf>
32. WCO (2011). "Resolution of the customs-co-operation council on the role of customs in natural disaster relief" http://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/about-us/legal-instruments/resolutions/resolution_e.pdf

33. WCO (2021). COVID-19 Crisis WCO Guidance on how to communicate during a crisis https://tft.unctad.org/wp-content/uploads/2020/05/wco-guidance-on-how-to-communicate-during-a-crisis_en.pdf 1/11/2020
34. Weerth C. "World customs organization's role during the COVID-19-Pandemic: Declarations, information distribution, Guidance and Leadership" University of Customs and Finance, Dnibr, Ukraine, Vol. 27, (2020). Iss. 4, pp. 44-56, https://www.econstor.eu/bitstream/10419/228739/1/Weerth_WCOs_Role_During_COVID-19_Pandemic_Declarations_Information_Guidance.pdf
35. Weerth C. "The World Customs Organization: A Short History and Its Legal Milestones, Global Trade and Customs" Journal, (2009). Vol. 4 No. 7/8, 267–269
36. Weerth C. (2016). "Recent developments in the World Customs Organization, in: Bungenberg/Herrmann/Krajewski/ Terhechte (Eds.)"? European Yearbook of International Economic Law Chapter 34, 787–799, https://doi.org/10.1007/978-3-319-29215-1_34
37. Weerth, C. (2020). "World Customs Organization's Role During the COVID-19-Pandemic: Declarations, Information Distribution, Guidance and Leadership" Public Administration and Customs Administration. - ISSN 2310-9653. - Vol. 27.2020, 4, p. 44-56 <https://www.econbiz.de/Record/world-customs-organization-s-role-during-the-covid-19-pandemic-declarations-information-distribution-guidance-and-leadership-weerth-carsten/10012417856>
38. WTO (2020). "COVID-19: Trade and trade-related measures" https://www.wto.org/english/tratop_e/covid19_e/trade_related_goods_measure_e.htm

İnternet resursları

1. <http://e-qanun.az/framework/46957> - Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsi, 2011
2. http://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/facilitation/activities-and-programmes/natural-disaster/covid_19/russia_en.pdf?la=en, 15.0.2020

3. <http://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/activities-and-programmes/natural-disaster/coronavirus.aspx> - WCO, 2022
4. <https://borderbee.com/2016/05/20/brief-history-customs/>, 2016
5. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF11430/3>, 30.01.2022.
6. <https://customs.gov.az/az/faydali/xeberler/4448/> - Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük komitəsi, 2020
7. <https://gerlach-customs.com/news/the-history-of-customs-from-the-beginning-to-the-present/>, 2021
8. <https://mag.wcoomd.org/magazine/wco-news-92-june-2020/covid-19-and-its-impact-on-customs-and-trade/>, 02.06.2020
9. https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/KAZ_Socioeconomic-Response-Plan_2020.pdf , 2020
10. <https://research.stlouisfed.org/publications/economic-synopses/2019/05/17/historical-u-s-trade-deficits>, 30.01.2022
11. <https://untfsurvey.org/>, 2021
12. <https://wtocenter.vn/tin-tuc/18169-applying-industrial-revolution-40-of-customs-administrations-in-the-world>, 2021
13. <https://www.azernews.az/business/181898.html> Azernews.Az - Azerbaijan ranks first for paperless trade among CIS countries, 2021
14. <https://www.canada.ca/en/border-services-agency/news/2022/01/international-customs-day-2022-cbsa-keeping-our-border-safe-and-our-economy-strong-by-expanding-the-use-of-technologies-and-data.html>, 24.01.2022
15. <https://www.economy.gov.az/> - Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin rəsmi saytı, 2022
16. <https://www.elibrary.imf.org/view/books/058/01185-9781589062115-en/ch02.xml>, 2021
17. <https://www.federalreserve.gov/newsevents/pressreleases/monetary20220126a.htm>, 30.01.2022
18. <https://www.icegate.gov.in/COVID19-Measures.html>, 2021

19. <https://www.preventionweb.net/publication/global-trade-impact-coronavirus-covid-19-epidemic>, 2022
20. <https://www.stat.gov.az/source/trade/> - Statistika komitəsi, 2021
21. https://www150.statcan.gc.ca/n1/en/subjects/international_trade, 30.01.2022

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: COVID-19 ticarət tədbirləri.....	36
Şəkil 2: Fəsilər üzrə koronavirus pandemiya dövründə NTM-nin sayı.....	36
Şəkil 3: Qlobal iqtisadi artım meylləri (İllik faiz dəyişməsi).....	44
Şəkil 4: Qlobal mal ticarəti.....	45
Şəkil 5: Qlobal xidmət ticarəti.....	45
Şəkil 6: Tibbi məhsulların qlobal ticarəti, 2020.....	46
Şəkil 7: Sənaye üzrə üç əsas iqtisadiyyatda ixrac.....	46
Şəkil 8: Dünya istehsalında artım.....	48
Şəkil 9: Sənaye üzrə artım templəri: 2020 (ikinci rüb).....	48
Şəkil 10: İnflyasiya dərəcələri illik dəyişiklik 2000-2021(%).....	58
Şəkil 11: 2009 və 2020-ci illər böhranında ÜDM və ixracın azalması.....	66

